De bekeeringe Pauli

editie G. Jo Steenbergen

bron
G. Jo Steenbergen (ed.), *De bekeeringe Pauli*. W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1953

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bek001beke01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

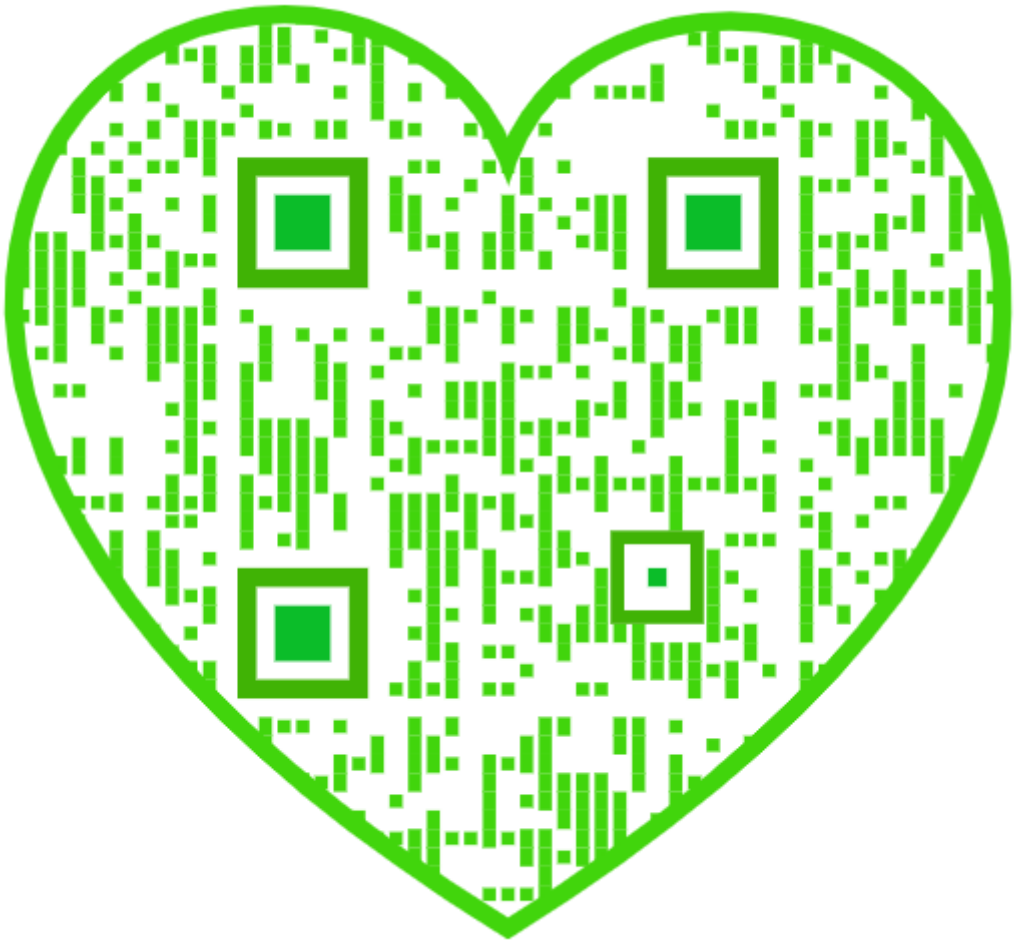

ZWOLSE DRUKKEN EN HERDRUKKEN VOOR DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE TE LEIDEN Nr 3

ZWOLSE DRUKKEN EN HERDRUKKEN VOOR DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE TE LEIDEN

REDACTIE:
Prof. Dr. W.J.M.A. ASSELBERGS
Prof. Dr W.Gs. HELLINGA
Prof Dr P. MINDERAA
Prof. Dr E. ROMBAUTS
Prof. Dr W.A.P. SMIT

DE BEKEERINGE PAULI
INGELEID, UITGEGEVEN EN TOEGELICHT DOOR
Dr G. Jo STEENBERGEN
N.V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
W.E.J. TJEENK WILLINK, ZWOLLE, 1953

Woord vooraf

Toen ik bijna tien jaar geleden in het Brusselse handschriftenkabinet voor het eerst kennis maakte met het onuitgegeven spel van sinne De Bekeeringe Pauli, *was dit voor mij een aangename verrassing. Het spel trof mij toen reeds als een vlot en levendig werkje, dat juist daarom een ruimer publiek nog kan boeien, en dus voor een publicatie in aanmerking komt. Deze eerste indruk werd nadien telkens bevestigd, en ook beaamd door de kenners aan wie ik een afschrift voorlegde. Dit moge volstaan als verantwoording van deze tekstuitgave*.

Aangezien het spel tot een genre behoort dat voor het niet gespecialiseerde letterminnende publiek zo goed als onbekend is, achtte ik het wenselijk de inleiding te openen met een korte typering van dat genre. Daarna komt de datering aan de beurt, wat tevens ge legenheid biedt tot het beschrijven van de tijdsatmosfeer, waarin het spel ontstaan is. Verder heb ik het auteursprobleem van verschillende zijden belicht, en een onderzoek ingesteld naar de bronnen, die de auteur gebruikt heeft, en de manier waarop hij dit deed. De literairtechnische kenmerken werden zo nauwkeurig mogelijk beschreven, omdat dit onontbeerlijk is voor een gemotiveerde waardering van een literair kunstwerk, ook al is het maar z.g. kleinkunst. Ten slottewerd nagegaan welk standpunt de auteur heeft ingenomen in de godsdienststrijd, die te dien tijde de gemoederen in opschudding bracht. Dit onderzoek bleek nodig te zijn, omdat De Bekeeringe Pauli *geen louter bijbels spel is, maar tevens een 16e-eeuws actueel karakter vertoont*.

Vóór de eigenlijke uitgave van het spel vindt de lezer een critisch overzicht van de tekstoverlevering. De technische bijzonderheden betreffende de wijze van uitgeven worden in een aparte nota medegedeeld.

Aangezien de reeks, waarin dit boekje het voorrecht heeft te verschijnen, niet uitsluitend bestemd is voor vakmensen, meende ik niet

al te spaarzaam te mogen zijn met de woordverklaring en de taalkundige toelichting. Tot mijn spijt ben ik er niet in geslaagd alle raadsels op te lossen.

Het is mij een waar genoegen hier mijn dank te betuigen aan mijn leermeester, Prof. Dr E. Rombauts, die my tot het schrijven van dit boekje heeft uitgenodigd en aangemoedigd, evenals aan Prof. Dr W.A.P. Smit, Prof. Dr W. Gs Hellinga, Dr Clemens Epping, Dr J.G. Sterck en Dr F. Masai; aan allen ben ik waardevolle inlichtingen verschuldigd.

Ik hoop dat de lezer door de lectuur van dit spel van sinne even aangenaam verrast zal worden als ik. Indien mijn inleiding en commentaar bijdragen tot een vollediger begrip en een juistere waardering van dit spel, zal ik mij voldoende beloond achten voor de vele uren, die ik aan dit toneelwerkje besteed heb.

G.J.S.

Inleiding

I. Het genre van het spel

Het zestiende-eeuwse toneelspel *De Bekeeringe Pauli*, dat hier voor het eerst wordt uitgegeven, is een z.g. apostelspel. Dit genre(1) mag beschouwd worden als een min of meer zelfstandig onderdeel van het bijbels toneel. Het onderscheidt zich van de andere soorten niet door zijn eigen literaire vorm, maar door zijn inhoud, zoals het geestelijk toneel trouwens doorgaans op basis van de inhoud der spelen ingedeeld wordt in mirakelspelen, heiligenspelen, mysteriespelen, enz. Zo kan men het apostelspel definiëren als een toneelstuk, waarin een episode uit het leven van één of van verscheidene apostelen wordt uitgebeeld, en waarvoor de stof zeer dikwijls ontleend wordt aan de *Handelingen der Apostelen*, al of niet aangevuld met andere bronnen zoals de Evangeliën, de Brieven, de overleveringen, of zelfs de Romeinse geschiedenis.

In nagenoeg de gehele Westeuropese letterkunde, de Spaanse uitgezonderd, treft men deze spelen aan. Het oudste gekende apostelspel stamt uit de 13e eeuw; in de 15e eeuw hebben de Fransen verscheidene spelen aan dit genre gewijd, waaronder vooral het monumentale werk van Gréban, dat niet minder dan 63.000 verzen lang is, de aandacht trekt. In de 16e en 17e eeuw werd de traditie voortgezet door de humanisten, o.a. door de Nederlander Cornelius Schonaeus, en niet het minst door het z.g. Jezuïetentoneel. Na deze periode begint de belangstelling voor dit genre evenwel sterk af te nemen.

De Nederlandse letterkunde is nog rijker aan apostelspelen

(1) Voor het apostelspel in het algemeen, zie G. Jo Steenbergen, *Het apostelspel*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1952, pp. 439-488.

dan de buitenlandse. Het genre bloeide bij ons vooral in de 16e eeuw en minder in de 17e en 18e eeuw, hoewel het ook toen nog lang niet geheel was uitgestorven. Al werd het dus merkelijk later in het Nederlands beoefend dan in de andere talen, toch kan men practisch geen sporen van buitenlandse invloed aanwijzen. Wat de ontstaansbodem van het genre binnen de grenzen van het Nederlandse taalgebied betreft, mag men aannemen dat het apostelspel uit Zuid-Nederland afkomstig is. De oudste spelen stammen immers uit het Zuiden en het genre werd daar ook het meest beoefend. Uit de behandeling van *De Bekeeringe Pauli* zal overigens nog blijken, dat het Noorden Zuidnederlandse voorbeelden heeft nagevolgd.

Zoals men kan verwachten is het verhaal van de mirakuleuze bekering van de heilige Paulus (Hand. 9:1-19) steeds populair geweest bij de schrijvers van apostelspelen. In de Westeuropese literatuur treft men b.v. niet minder dan acht spelen aan, die uitsluitend aan deze stof gewijd zijn, en in de Nederlandse letterkunde heeft men zes voorbeelden genoteerd, verdeeld over de 16e, 17e en 18e eeuw.

In deze vrij uitgebreide literatuur neemt de hier gepubliceerde *Bekeeringe Pauli* een bizonder merkwaardige plaats in, omdat dit spel nirt louter bijbels is, maar tevens 16e-eeuws actueel. De schrijver heeft n.l. in zekere zin een parallel willen trekken tussen de moeilijkheden waarmee de apostelen te kampen hadden, en de godsdienststrijd van de 16e eeuw. Dit directe contact met het leven van de tijdgenoten is de levendigheid van het spel ten goede gekomen, terwijl het er ook in historisch opzicht belangwekkender door is geworden. Volledigheidshalve moet hier echter aan toegevoegd worden, dat deze eigenschap geenszins het monopolium is van *De Bekeeringe Pauli;* ook in andere apostelspelen zoals het vinnige *Spel van sinnen opt derde, tvierde ende tvyfde capittel van dwerck der apostolen*(2), en de nog onuitgegeven spelen van Willem van Haecht, wordt een verband gelegd tussen de apostelentijd en de 16e eeuw.

(2) Uitgegeven door F. Pijper in *Bibliotheca reformatoria neerlandica*, I, 273-366.

II. De datering

Het jaar waarin *De Bekeeringe Pauli* geschreven werd, is niet met zekerheid bekend. Zo min het Brusselse handschrift als het Haarlemse vermeldt een datum. Volgens L. Willems zou dit spel ontstaan zijn in de jaren 1580-1585[3]. Had hij de proloog echter aandachtig gelezen, dan zou hij hebben ingezien dat het zelfs in de periode 1577-1585 moeilijk geschreven of opgevoerd kan zijn, omdat er in het spel gereageerd wordt tegen toestanden, die in die tijd nauwelijks bestonden. Toen de opstand zijn hoogtepunt bereikt had moest men immers niet meer klagen over de vervolging welke degenen 'die den naem Christi gewagen' te verduren hadden (vv. 1-4), of de misprijzing van het 'leuende woort' aan de kaak stellen (vv. 53-56), of smeken: 'Ons sterckheyt wilt vermeeren Dat wij ons niet en keeren // deur tribulatie Van uwen naeme' (vv. 101*b*-103*a*). Dit alles was in 1577-1585 overbodig geworden, omdat de Calvinisten hun actie toen openlijk konden voeren, en in sommige steden zelfs het bewind in harden handen genomen[4]. Dergelijke klachten horen veeleer thus in. een periode van vervolging en tegenspoed. Ik acht dan ook de mening van Prof. de Vooys, die dit spel tussen 1545-1550 plaatst[5], veel waarschijnlijker dan de hypothese van L. Willems. In die jaren werd inderdaad met grotere strengheid tegen de hervormingsgezinden opgetreden.

Om een nauwkeuriger inzicht te krijgen in de datering van dit spel, moet men de historische achtergrond verkennen[6].

(3) L. Willems in *Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1933, p. 667.

(4) Zie b.v. voor Antwerpen F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, Antwerpen, XIX (1941), p. 139.

(5) C.G.N. de Vooys, *Aposrelspelen in de rederijkerstijd*, Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, Deel 65, Serie A, Nr 5, Amsterdam 1928, pp. 16, 17. Oak opgenomen in *Verzamelde letterkundige opstellen. Nieuwe bundel*, door dezelfde schrijver, Antwerpen-Amsterdam, 1947, pp. 9-36. Ik verwijs steeds naar de uitgave van de Akademie, waarvan de tekst overigens geheel overeenstemt met de herdruk.

(6) Men raadplege voor deze kwestie onder vele andere: E. van Meteren, *Historie der Neder-landscher ende haerder naburen oorlogen ende geschiedenissen*, 's-Gravehage, 1614, f. 32ra; J. Scheerder, *De inquisitie in de Nederlanden in de XVIe eeuw*, Antwerpen, 1944, p. 85; F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, Antwerpen, XVI (1938), pp. 141-147.

Het is een algemeen bekend feit, dat de kettervervolging rond het midden van de 16e eeuw met nieuwe hevigheid opflakkerde. Vooral 1550 was een bewogen jaar, omdat toen het beruchte plakkaat van 29 April werd uitgevaardigd, waarvan de hoofdlijnen als volgt kunnen worden samengevat:

> niemand mag boeken van ketters drukken;
> geheime samenkomsten, waarin de ketterse leer verspreid wordt, zijn verboden;
> leken mogen geen disputen houden over de H. Schrift;
> niemand mag zich elders vestigen zonder een certificaat van rechtgelovigheid, afgeleverd door de pastoor van zijn laatste woonplaats;
>
> de ambtenaren moeten hun volledige medewerking verlenen aan de inquisiteurs en bisschoppelijke rechters, op straffe van ontzetting uit hun ambt;
> de straffen (dood door zwaard, delving of vuur; verbeurdverklaring van de goederen) mogen niet verzacht worden; dit plakkaat moet worden uitgevoerd ondanks eventuele oppositie of beroep op privileges.

Dat het de overheid ernst was met dit keizerlijk edict, blijkt wel uit het feit, dat nog dezelfde dag onderrichtingen voor de inquisiteurs werden uitgevaardigd.

Het spreekt vanzelf dat dit plakkaat een storm van protest moest uitlokken, niet zozeer omdat de verspreiding van de ‘nieu religie’ verboden werd - dergelijk verbod werd immers reeds herhaaldelijk gepubliceerd - maar vooral omdat men het beschouwde als de officiële oprichting van de inquisitie in de Nederlanden. Dit was voor onze voorouders een nieuw feit, dit werd voor hen de kern van het edict, en daarom werd het met zoveel meer heftigheid bestreden dan de andere plakkaten.

De reden van deze heilige vrees voor de inquisitie vergt wel enige toelichting. Men moet nl. weten dat de inquisitie als kerkelijke instelling geenszins een product van de 16e eeuw was. Zij is inderdaad zo oud als de Kerk, werd aanvankelijk alleen

door de bisschoppen uitgeoefend, en in de 13e eeuw aangevuld met een pauselijke inquisitie. In rechte bestond er dus vóór 1550 even goed inquisitie als er na, zonder dat er op spectaculaire wijze tegen gereageerd werd. Het plakkaat van 1550 bracht evenwel verandering in die toestand, omdat er toen sprake was van een *keizerlijke* inquisitie, die men terecht of ten onrechte gelijkstelde met de z.g. Spaanse inquisitie. Over die instelling nu, deden de gruwelijkste verhalen de ronde die - zoals het gewoonlijk gaat met praatjes - ten dele waar, en ten dele verzonnen waren. In onrustige tijden vraagt men zich echter niet af, of een bepaald gerucht waar is of niet. De atmosfeer wordt geladen met angst, en de massa komt in de greep van de angstpsychose, die de werking van het gezond verstand verlamt. Zo heeft ook in de 16e eeuw het eeuwenoude woord 'inquisitie' plotseling een magische kracht gekregen, waardoor het iedereen met angst vervulde. Hieronder zal blijken dat het reeds volstond de term 'inquisitie' te vervangen door een ander woord, om de gemoederen tot bedaren te brengen. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat men zich met alle krachten verzette, toen men meende vast te stellen, dat die gehate inquisitie officieel ingevoerd werd.

Op hun beurt waren ook de politieke leiders gekant tegen de afkondiging van dit plakkaat, en niettegenstaande de laatste clausule van bet edict, meenden zij hun houding juridisch te kunnen verantwoorden. Het plaatselijk recht erkende nl. de inquisiteurs niet, en het plakkaat negeerde de oude privileges. Het resultaat was dan ook dat de machtige Staten van Brabant het edict eenvoudig weigerden te bekrachtigen. Vooral de magistraat van Antwerpen sprong in de bres. Antwerpen had immers meer van dit plakkaat te vrezen dan welke andere stad ook. Alleen reeds de toepassing van de clausule betreffende bet certificaat van rechtgelovigheid zou een groot aantal hervormingsgezinde vreemdelingen de wijk doen nemen, waardoor de economische bloei van de havenstad zou teloorgaan.

De oppositie werd met zoveel kracht gevoerd, dat de toenmalige regentes, Maria van Hongarije, persoonlijk naar haar

broer, keizer Karel V, reisde, die toen te Augsburg verbleef. De druk die de Staten van Brabant en de stad Antwerpen op de keizer uitoefenden moet wel zeer groot geweest zijn. Karel V achtte het althans wenselijk zijn edict te wijzigen. De nieuwe versie, die op 25 September 1550 gepubliceerd werd, stond de vreemde handelaars verblijf zonder bewijs van rechtgelovigheid toe, en liet alles betreffende de inquisitie weg - of liever, er was geen sprake meer van 'inquisiteurs' maar van 'kerkelijke rechters' ..... Dit nieuwe plakkaat hebben de Staten van Brabant ten slotte bekrachtigd, echter niet zonder morren.

Leest men nu de tekst van *De Bekeeringe Pauli* zeer aandachtig, dan zal men menig detail aantreffen dat wel eens een echo van deze bewogen geschiedenis zou kunnen zijn. Saulus wordt b.v. uitgebeeld als een theoloog(7), treedt op als inquisiteur en stelt een onderzoek in naar het geloof van een paar arrestanten(8). In welke mate dit als een bewuste zinspeling op de 16e-eeuwse inquisiteurs moet worden opgevat, is moeilijk uit te maken. Dat Saulus als een 'doctoor inde wet' wordt afgeschilderd, is nl. historisch juist. V ó ó r zijn bekering was de grote apostel immers een schriftgeleerde die tot de strenge farizeïsche richting behoorde. Zo stemt ook Saulus' vervolging van de christenen overeen met de werkelijkheid. Men mag deze voorstelling van de feiten dus niet zonder meer in 16e-eeuwse actuele zin interpreteren, vooral niet omdat in de ondervraging van de christenen (vv. 290 vlg.) geen specifiek 16e-eeuwse motieven verwerkt werden. Wat echter wél opvalt is het parallelisme tussen de gedramatiseerde en de 16e-eeuwse toestand, en de betekenis van dit parallelisme mag men volstrekt niet onderschatten, omdat de aanhouding en de ondervraging van de christenen zeer zorgvuldig en uitvoerig ten tonele words gebracht, terwijl Hand. 8:1 en 9:1 deze gebeurtenissen helemaal niet *verhaalt* doch slechts *vermeldt*. De schrijver van ons apostelspel moet een reden gehad hebben voor deze aanzienlijke uitbreiding van zijn stof.

(7) Om herhalingen te vermijden zal ik zoveel mogelijk verwijzen naar mijn uitgave: van het spel. - Cfr vv. 283, 809-810.

(8) Vv. 290 vlg.

Maar er is nog meer. Herhaaldelijk leest men in dit spel de woorden ‘soecken’ en ‘ondersoecken’[9]; in de tekst van de *Handelingen der Apostelen* worden deze termen niet aangetroffen. Mag men dit woordgebruik nu niet opvatten als een zinspeling op de inquisitie, waarvan in het plakkaat van 29 April 1550 sprake was, dat zoveel opschudding verwekte?

In vv. 274-276 beveelt Saulus zijn dienaren twee verdachten te arresteren, en hij voegt er aan toe: ‘oft gij crijgt punitien’. Is dit geen naklank van de ‘items’ van het plakkaat, waarin straffen voorzien worden tegen de ambtenaren die niet meewerkten met de inquisiteurs?

In vv. 831-832 leest men:

> Want int heel lant van Iudeen en machmen niet spreken
> Van Iesum den gecruijsten Godt.

Schreef de auteur dit niet onder invloed van het bewuste plakkaat, dat geheime samenkomsten en leken-disputen verbood?

Ten slotte nog een aardig voorbeeld ontleend aan de sinnekens. Vv. 506-509 luiden:

> **Fortsich Labeur**
> ‘Geeft Godt dat Godt toebehoort, enden keyser tsijne’
> Sprack Iesus ten fijne met woorden rypelijck.
>
> **Ypocrijtich Hertte**
> Holla, laet ons niet meer sijn begrijpelijck
> Ons hooge geleerde, oft sou ons oock smertten.

Moet dit niet, vooral op grond van de aanmaning tot voorzichtigheid in de laatste twee verzen, geïnterpreteerd worden als een verwijt tegen keizer Karel V die het plakkaat van 1550 uitvaardigde, zich aldus - in de ogen van wie het niet met hem eens was - bemoeiend met aangelegenheden die alleen God aangaan?

In dit verband is het wel bizonder merkwaardig, dat men deze motieven in het geheel niet aantreft in het spel op het derde,

(9) Vv. 179, 400, 405.

vierde en vijfde hoofdstuk van de *Handelingen*, dat circa 1539 geschreven werd. De auteur van dit apostelspel beperkte zich inderdaad tot de gebruikelijke klachten en verzuchtingen[10], die overigens ook in *De Bekeeringe Pauli* voorkomen, zoals hieronder nog zal blijken. Het feit dat het andere apostelspel, waarvan wij met zekerheid weten dat het ruim tien jaar v ó ó r het plakkaat van 1550 geschreven werd, geen echo's van dit plakkaat bevat, toont aan dat deze elementen zeker geen gemeengoed waren van de hervormingstijd in het algemeen. Het is duidelijk dat de aanwezigheid van dergelijke concrete contactpunten in *De Bekeeringe Pauli* hierdoor slechts aan betekenis winnen kan.

Hieruit moge dan blijken dat men wel geen vaststaand bewijs kan leveren voor het verband tussen het plakkaat van 1550 en dit apostelspel, maar dat toch menig detail kan worden aangestipt dat voor dit verband pleit. Zolang er geen bewijs geleverd wordt van het tegendeel meen ik dan ook te mogen concluderen, dat *De Bekeeringe Pauli* hoogst waarschijnlijk kort na 29 April 1550 geschreven werd.

III. De auteur en de rederijkerskamer waartoe hij behoorde

De schrijver van *De Bekeeringe Pauli* staat in geen van de twee handschriften vermeld, en werd ook nog steeds niet ontdekt. Wel worden enkele hypothesen naar voren gebracht, die ik hier even onder de loupe moet nemen.

Men heeft zeer lang gemeend dat ons apostelspel geschreven werd door de Antwerpse rederijker Willem van Haecht[11]. Vermoedelijk is men tot die opvatting gekomen omdat het handschrift, waarin de tekst van *De Bekeeringe Pauli* bewaard

(10) Zie de sub (2) vermelde uitgave van F. Pijper pp. 290, 314, 315, 347.

(11) P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederlandsche dichters*, Amsterdam, III (1822), p. 1; J.F. Willems, *Verhandeling over de Neaerduytsche taal- en letterkunde*, Antwerpen, I (1819), p. 255; F.A. Snellaert, *Verhandeling over de Nederlandsche dichtkunst in België*, s. 1. (Gent), bekroond op 7/V/1838, p. 169; K. Ruelens, *Refereinen en andere gedichten uit de XVIe eeuw verzameld en afgeschreven door Jan de Bruyne*, Antwerpen, II (1880), pp. 218, 222; C.A. Rahlenbeek in *Biographie nationale*, VIII, 593 vlg.; G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, Groningen, III (1907), p. 278; J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, Haarlem, II (1922), p. 462.

bleef, nog drie andere apostelspelen bevat, die met zekerheid aan Van Haecht mogen worden toegeschreven[12]. Prof. de Vooys is de eerste die deze toeschrijving terecht heeft verworpen[13]. De manier waarop *De Bekeeringe Pauli* werd samengesteld, verschilt immers totaal van Willem van Haecht's werkwijze. Zoals hieronder nog zal blijken koos de auteur van ons spel een homogene episode uit, die hij tot een samenhangend drama verwerkte, desnoods afwijkend van het verhaal van de *Handelingen*. Van Haecht daarentegen heeft zich in geen enkel van zijn drie apostelspelen bekommerd om continuïteit van handeling, maar volgde zijn bron steeds zo slaafs mogelijk. Ook in de techniek van de sinnekens kan men een fundamenteel verschil constateren. Bij Van Haecht zijn de sinnekens steeds de personificatie van twee tegengestelde eigenschappen, waarvan de ene (de goede) tot de partij van Paulus behoort en de andere (de kwade) tot die der Joden. De auteur van *De Bekeeringe Pauli* volgt echter nog de oude techniek, en maakt van zijn sinnekens twee boze eigenschappen, die allebei in het anti-apostel-kamp thuishoren. Ik zou verder nog de aandacht kunnen vestigen op kleinere verschillen van redactionele en stilistische aard, maar het lijkt mij niet nodig hier verder op in te gaan. Natuurlijk kan men ook enkele details aanwijzen waarin *De Bekeeringe Pauli* gelijkenis vertoont met het werk van Willem van Haecht[14]; dergelijke losse feitjes kunnen echter niet opwegen tegen de essentiële verschillen die ik hierboven noteerde. Ten overvloede wordt in het slot van het spel de Goudbloem als creërende kamer vermeld. Willem van Haecht, nu, was factor van de Violieren, en geen enkel document toont aan dat hij ook voor

(12) Volgens C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., p. 12 zou J.F. Willems het spel om deze reden aan. Van Haecht hebben toegeschreven. Willems beweert dit echter niet expliciet, cfr zijn *Verhandeling*..., I, 255.

(13) C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., p. 12; hij werd hierin nagevolgd door J. van Mierlo, *Beknopte geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde*, Antwerpen enz., 1946, p. 197.

(14) Het belangrijkste voorbeeld is wel v. 348 ‘Die sal de syne oock wel bewaren’, dat veel gelijkenis vertoont met de stokregel van het lied aan bet einde van Van Haecht's derde apostelspel; deze regel luidt ‘Want Godt bewaert de syne’. Deze gedachte was te dien tijde evenwel *communis opinio*, zodat de overeenstemming ten slotte weinig bewijskracht bezit.

de Goudbloem gewerkt zou hebben. De candidatuur van Van Haecht moet dan ook beslist verworpen worden.

Er is evenwel een andere mogelijkheid, die nog niet werd onderzocht. Onlangs heeft men nl. het bestaan ontdekt van een onbekend apostelspel, dat hoogst waarschijnlijk ook aan de bekering van Paulus gewijd was[15]. Het moet vóór 1542 geschreven zijn door een zekere Ghyselbrecht Scherpins, een priester die in de omgeving van Gent werkzaam was. De tekst van deze *Saulus* werd nog niet teruggevonden. Nu bestaat er natuurlijk een kans, dat dit nieuwe spel geïdentificeerd moet worden met onze *Bekeeringe*, maar die kans lijkt mij uiterst gering. Scherpins hoort immers in Oost-Vlaanderen thuis, terwijl de taal van *De Bekeeringe Pauli* ongetwijfeld Brabants is. Ook staat het vast dat *Saulus* reeds in 1542 bestond, terwijl ons spel toch moeilijk vóór 1550 geschreven kan zijn. Hoe zou men anders de concrete contactpunten met het plakkaat van 1550 moeten verklaren? Ghyselbrecht Scherpins heeft dus al even weinig kans als Van Haecht.

Een derde mogelijkheid is Jeronimus van der Voort. L. Willems was er nl. van overtuigd dat *De Bekeeringe Pauli* door deze Lierse rederijker geschreven werd, een mening die Dr Mak 'waarschijnlijk' noemt[16]. De korte mededeling van L. Willems bevat echter zoveel onjuistheden, dat de critische lezer reeds dadelijk op zijn hoede is[17]. Zo moet men hem ook ongelijk geven wat het auteurschap van Van der Voort betreft. Willems baseerde zijn stelling op de hypothese, dat ons apostelspel slechts in de periode 1580-1585 geschreven of opgevoerd kan zijn,

(15) J. Duverger in *Album Prof. Dr Frank Baur*, Antwerpen, 1948, I, 229-230; dit spel wordt vermeld in een brief van 2 Nov. 1542, cfr *o.c.*, I, 232, Doc. VII.

(16) L. Willems in VMVA *o.c.*, 1933, p. 667; J.J. Mak, *De rederijkers*, Amsterdam, 1944, p. 170.

(17) De titel van het spel in het Brusselse handschrift is niet *De Bekeeringhe van Sinte Paulus*, zoals Willems beweert, maar *De bekeeringe Pauli.* - Het Haarlemse spel werd niet door De Vooys ontdekt, maar werd reeds vermeld door G. Kalff in *Trou Moet Blijcken. Tooneelstukken der zestiende eeuw, voor het eerst naar de handschriften uitgegeven*, Groningen, 1889, p, 289. - Het Haarlemse handschrift bevat niet slechts 'eenige varianten van Hollandschen oorsprong', maar vertoont ingrijpende wijzigingen. - De vermelding van de Goudbloem staat niet in het Haarlemse handschrift, maar in het Brusselse.

terwijl hierboven werd aangetoond dat deze datering hoogst onwaarschijnlijk is, en dat de interne gegevens veeleer het jaar 1550 aanwijzen. Daarmee valt ook de mogelijkheid dat Van der Voort de auteur van dit spel zou zijn. Deze rederijker werd immers pas na 1577 of 1578 factor van de Goudbloem, en was in 1550 bovendien nog te jong om dit spel te kùnnen schrijven, aangezien hij ten vroegste in 1535 geboren werd[18]. De stelling van L. Willems is bijgevolg niet langer houdbaar.

Laten wij het probleem echter ook van een andere kant bekijken. De enkele schrijvers die zich met de auteurskwestie van dit, spel hebben beziggehouden, zijn steeds uitgegaan van de veronderstelling dat *De Bekeeringe Pauli* voor de *Antwerpse* rederijkerskamer De Goudbloem werd samengesteld[19]. Dit staat echter absoluut niet vast! Het feit dat de spelers zich aan het einde van het spel 'wy Goublomkens' noemen, is immers nog geen bewijs van de Antwerpse herkomst, want meer dan één kamer noemde zich De Goudbloem[20]. Men heeft nl. Goudbloem-kamers aangetroffen te Antwerpen, Vilvoorde, Sint-Niklaas, Loon, Gouda en Maastricht[21]. Om nu te achterhalen

(18) Zie over deze auteur thans vooral L. van Boeckel, *Jeronimus Van der Voort, een zestiendeeuwsche Liersche rederijker*, in 'Tijdschr. v. Gesch. en Folklore', 1943.

(19) Antwerpse herkomst wordt verondersteld door C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., p. 12, en naar dit voorbeeld ook door J. van Mierlo, *Bekn. Gesch.*, p. 197. Ook L. Willems ging van deze hypothese uit, cfr (16).

(20) De vermelding van de 'Goublomkens' is in de Haarlemse versie weggevallen, en onderaan de tekst vervangen door de spreuk Trouw Moet Blijcken. - Strict genomen zou men kunnen veronderstellen, dat de vermelding in het Brusselse handschrift ook slechts de kamer aanduidt, voor dewelke het afschrift moest dienen, en niet de kamer voor dewelke het spel zelf geschreven werd. De mogelijkheid hiervan is echter uiterst gering. In die veronderstelling zou de codex het répertoire van een bepaalde kamer moeten bevatten, en dit is niet zo. De drie andere spelen van dit handschrift vermelden immers de Violieren, en het staat vast dat die spelen ook inderdaad voor de Violieren geschreven werden. Men mag dus aannemen, dat ook de vermelding in *De Bekeeringe Pauli* de originele rederijkerskamer aanduidt.

(21) Resp. 'Groeyende in deuchden', cfr de lijst van A. van Elslander, V. Speeckaert en J. de Vuyst in 'Jaarboek van de Fonteine', 1944, pp. 24-25; 'In liefden groeyende', G. Jo Steenbergen, *De rederijkerskamer te Vilvoorde. Corrigenda et addenda*, in 'De Nieuwe Taalgids', XLIV (1951), pp. 256-259, waar tevens de bibliografie over deze kamer wordt vermeld; 'Prudens simplicitus/ Simpel van sinnen', 'Jaarboek van de Fonteine', 1944, pp. 24-25; 'Loon versoet arbeydt, arbeydt versoeckt loon', 'Jrb. v.d. Fonteine', 1944, pp. 30-31; 'Wt ionsten begrepen', ibidem, 1945, pp. 30-31; de spreuk van de Maastrichtse Goudbloem werd niet genoteerd, cfr 'Jrb. v.d. Fonteine', 1945, pp. 34-35.

wélke Goudbloem ons apostelspel heeft voortgebracht, moet men nagaan of in de slotverzen van het spel niet een of ander devies verwerkt werd, waaraan men de kamer kan herrkennen - een gebruik dat bij de rederijkers vrij dikwijls voorkomt. Wie met dit Joel vv. 869*b*-879 onderzoekt, zal vaststellen dat het devies van geen enkele Goudbloem-kamer letterlijk werd opgenomen. Niets wijst er dus op, dat dit spel in de Scheldestad geschreven zou zijn. In de geschiedenis van de Antwerpse Goudbloem staat *De Bekeeringe Pauli* overigens ook niet opgetekend(22).

Het wil mij zelfs voorkomen dat het voorhanden zijnde materiaal veeleer Vilvoorde als bakermat aanwijst. Met enige goede wil kan men het devies van de Vilvoordse Goudbloem, 'In liefden groeyende', immers herkennen in v. 873 'Nemet wel van ons [= Goublomkens], deur Godts liefde bloeyende', en ook enigszins in v. 875 'Tcompt wt een vierich hertte gloeyende'; telkens vindt men hier het begrip 'liefde' terug, dat één der twee elementen is van het bedoelde devies. Een hoge graad van waarschijnlijkheid kan deze 'mogelijke' zinspeling op de Vilvoordse spreuk natuurlijk niet waarborgen. Toch acht ik de mogelijkheid van de Vilvoordse oorsprong groter dan die van de Antwerpse, omdat het devies van de Antwerpse Goudbloem, 'Groeyende in deuchden', of de idee er van, helemaal niét aangetroffen wordt in de slotverzen, terwijl deze wél sporen bevatten van de Vilvoordse spreuk.

Jammer genoeg leidt dit nieuwe spoor ons niet veel verder. Bij gebrek aan archivalia(23) weet men nl. bizonder weinig over de 16e-eeuwse geschiedenis van Vilvoorde en zijn rederijkerskamer, zodat het niet mogelijk is hier inlichtingen over *De Bekeeringe Pauli* in te winnen. Het weinige dat men weet schijnt er echter wel op te wijzen, dat de Hervorming tamelijk

(22) Vgl. J.B. van der Straelen, *Geschiedenis der rederijkerskamer De Goudsbloem*, in 'De Vlaemsche school', VI (1860), later opgenomen in de *Geschiedenis der Antwerpsche rederijkerskamers*, Antwerpen, 1863. Ook Prof de Vooys noteerde deze bizonderheid, cfr *Apostelspelen*.., p. 16.

(23) J. Nauwelaers, *Histoire de la ville de Vilvorde*, Parijs enz., 1941, I, 96, 475; A.L.E. Verheyden, *De Vilvoordse koninklijke rederijkerskamer De Goubloem* (- 1500 t/m 1949), Vilvoorde, 1949, pp. 7-8.

veel sympathisanten gehad heeft in deze Brabantse stad[24], en ook bij de rederijkers weerklank vond. Op het Antwerpse landjuweel van 1561, dat intake godsdienstkwestie noodgedwongen zo neutraal was, waagden de Vilvoordse 'Goublomkens' het, een spel van sinne op te voeren dat niet helemaal vrij was van reformatorisch-georiënteerde elementen[25]. Dit milieu kan dus wel de ontstaansbodem geweest zijn van een spel, dat beschouwd mag worden als een reactie tegen het beruchte plakkaat van April 1550, waartegen heel Brabant zich verzette.

Dit is alles wat voorlopig over de herkomst van dit spel gezegd kan worden. Het gemis van archivalia heeft natuurlijk tevens tot gevolg, dat het nieuwe spoor ons geen stap dichter brengt bij de oplossing van het auteursprobleem.

IV. De bronnen

In de inhoud van dit spel kan men drie elementen onderscheiden:

1e. het verhaal van Paulus' bekering, dat het hoofdthema is; dit gebruikt de auteur als een aanleiding om 2e. uit te pakken met al de verwijten die Christus tegen de farizeeërs heeft uitgesproken[26], en om 3e. de toeschouwers de liefdeleer en het voorbeeld van Christus voor ogen te houden, in tegenstelling met de vervolgingspraktijken[27]. Deze hele stof, de secundaire elementen zowel als het hoofdthema, werd aan de H. Schrift ontleend.

a. Hoofdthema

Het verhaal van Paulus' bekering putte de schrijver uit Hand. 9:1-25, en vindt men verwerkt in vv. 218-420, 527-672, 742-842. In deze verzen constateert men verscheidene afwij-

(24) Vgl. J. Nauwelaers, *o.c.*, I, 96.
(25) G. Jo Steenbergen, *Het landjuweel van de rederijkers*, Leuven, 1950, pp. 189-190; J. Nauwelaers constateerde dit eveneens, cfr *o.c.*, I, 480.
(26) Vv. 136-144, 452-504. - Voor mijn verwijzingen naar de H. Schrift gebruik ik de versnummering van de grondtekst; waar deze nummering afwijkt van die van de Vulgaat, wordt de nummering van deze laatste er tussen haakjes aan toegevoegd.
(27) Zie de proloog en vv. 312-349, 742-804, 833-842, d.i. nagenoeg één kwart van het spel.

kingen van de H. Schrift. Dat de schrijver het gegeven uitbreidt, en met omhaal van woorden weergeeft wat in de *Handelingen* zeer bondig vermeld weed, hoeft ons niet te verwonderen. Dit is nu eenmaal onvermijdelijk wanneer men een beknopt verslag dramatiseert. Zo zijn de monoloog van Saulus en de ondervraging van de christenen in vv. 218-355 te beschouwen als een uitbreiding van Hand. 9:1*a*; vv. 364-420 beantwoorden aan Hand. 9:1*b*-2, vv. 602-623 aan Hand. 9:17, en Paulus' predicatie in vv. 742-804 aan Hand. 9:20. De stof voor dergelijke uitbreidingen werd echter op haar beurt ook doorgaans aan de H. Schrift ontleend.

Daartegenover staat, dat verscheidene bizonderheden door de schrijver weggelaten werden, wat bij nader onderzoek verband blijkt te houden met de constructie van het spel. Zo achtte de schrijver het wenselijk het oponthoud van drie dagen na het bekeringswonder (Hand. 9:9) weg te laten. Eenmaal deze bizonderheid geëlimineerd moest ook Hand. 9:19 wegblijven, waarin verhaald wordt dat Paulus na zijn Doopsel voedsel nam en weer op krachten kwam; dit vers verliest immers zijn zin, wanneer Paulus niet eerst drie dagen onafgebroken gevast heeft. Ook Hand. 9:21-22 werd weggelaten; in deze verzen leest men dat de Joden verbaasd stonden over Paulus' ommekeer, maar dat hij hen van hun stuk bracht door te bewijzen, dat Christus de Messias is. Strict genomen is deze bizonderheid inderdaad van bijkomstig belang voor dit spel, aangezien het eigenlijke onderwerp thans afgehandeld is.

Uit deze enkele voorbeelden blijkt dus wel, dat de schrijver de handeling van zijn spel zo gaaf en doorlopend mogelijk heeft willen houden[(28)], ja, dat hij de eenheid van tijd en handeling belangrijker achtte dan een nauwkeurige en volledige weergave van het bijbelverhaal.

b. Losse ontleningen

De losse schriftuurelementen gebruikte de schrijver nu eens om Paulus' bekeringsverhaal uit te breiden en aan te vullen,

(28) Hand. 9:12 werd eveneens weggelaten zonder dat dit in structureel opzicht verklaard kan worden.

dan weer om zijn eigen ideeën meer gezag te verlenen[29]. Slechts zelden heeft hij uit het Oud Testament geput, en waar dit wel gebeurde gold het dan nog op één uitzondering na (vv. 231-232, Num. 16), algemeen gekende feiten, zoals het eten van de verboden vrucht, de geschiedenis van de ark van Noë, het manna-wonder en enkele algemene gedachten. De schrijver geeft dus geen blijk van speciale kennis van, of bizondere voorliefde voor het Oud Testament. Hij ontleende vooral aan het Nieuw Testament, en in de eerste plaats natuurlijk aan de Evangeliën; uit de Handelingen der Apostelen stamt - buiten het hoofdthema - alleen het verhaal van Stefanus' marteldood (vv. 160-168); in de brieven van Paulus ten slotte, voelde de schrijver zich nog het minst van al thuis: Slechts driemaal kon ik met enige zekerheid een bepaalde parallel-plaats in deze bron vinden[30].

De citaten werden meestal op zeer vrije, wijze weergegeven[31], en vertonen zelfs menige belangrijke afwijking. Hij verrijkt zijn bijbelcitaten met eigen toevoegsels[32], en contamineert, d.w.z. maakt één citaat van wat in de Schrift op verschillende plaatsen staat[33].

Wat de losse ontleningen betreft moeten wij dus concluderen, dat de schrijver van dit apostelspel geen blijk geeft van een grondige bijbelkennis - alleen de Evangeliën hanteert bij vrij gemakkelijk - alsook dat hij zijn citaten volstrekt niet verzorgd heeft. Meer dan waarschijnlijk vergenoegde bij zich met alleen zijn geheugen te raadplegen, en dit ten onrechte, aangezien het niet zeer betrouwbaar was. De Haarlemse bewerker schijnt aanstoot genomen te hebben aan zoveel slordigheid, en heeft dan ook herhaaldelijk correcties aangebracht[34].

(29) Het lijkt mij overbodig hier telkens alle ontleningen op te sommen; de lezer zal ze in de tekstverklaring vermeld vinden.
(30) Vv. 782-783 = Gal. 6:14; 784-786 = Gal. 1:8; 797 = 1 Kor. 2:2.
(31) Enkele voorbeelden: vv. 29-30 = Joh. 13:34, 15:12; vv. 61-63 = Luk. 19:41-42; vv. 80-84 = Joh. 19:10-11; v. 321 = Joh. 14:13; ten slotte ook nog de drie citaten uit de brieven van Paulus, zie (30).
(32) Zie de aantekeningen bij vv. 17, 76.
(33) Zie de aantekeningen bij vv. 43-44, 79, 83, 169, 464-465, 844.
(34) B.v. in vv. 79, 83; ook werd Hand. 9:9 ingelast.

V. ‘De Bekeeringe Pauli’ als literair kunstwerk

a. Bouw

De Bekeeringe Pauli werd ingedeeld in taferelen van ongelijke lengte, gescheiden door een pausa. Of deze pausa's gevuld werden met muziek of zang, blijkt niet uit de handschriften. De bouw van het spel kan men als volgt weergeven:

P r o l o o g	vv. 1-107
Pausa	
Sinnekenstoneel	108-217
Pausa	
Saulus ondervraagt de christenen	218-374
Saulus vraagt volmacht	375-420
Pausa	
Sinnekenstoneel	421-526
Pausa	
Bekeringswonder	527-558
Pausa	
Ananias doopt Paulus	559-672
Pausa	
Sinnekenstoneel	673-741
Pausa	
Paulus preekt te Damascus	742-804
Leerlingen zullen Paulus beschermen	805-842
E p i l o o g	843-879

Het valt dadelijk op, dat deze indeling niet alleen zeer logisch is, maar ook voortreffelijk genuanceerd. Twee taferelen die geen verband houden met elkaar, worden gescheiden door een pausa én een sinnekenstoneel. Taferelen die wel verband houden met elkaar worden Slechts door een pausa gescheiden. Fragmenten, die werkelijk bij elkaar horen, zijn in één tafereel ondergebracht, maar zo, dat er toch nog een zeker onderscheid merkbaar is: in twee gevallen werd het rijmschema gewijzigd (...374-375..., ...842-843...), en in het derde werd het

ene fragment in referein-vorm geschreven en het andere niet (...804-805...). Er ligt dus gradatie in deze constructie.

De P r o l o o g staat niet als zodanig aangegeven in het handschrift, maar zijn functie blijkt duidelijk uit de inhoud. In tegenstelling met het gebruik bij de rederijkers(35) wordt hij gespeeld door twee personages die ook in het spel zelf optreden. Zij behandelen de vervolging in het algemeen, en tonen aan dat de belijders van het ware geloof er altijd het slachtoffer van geweest zijn, en ook altijd zullen zijn. De proloog bereidt dus de geest van de toeschouwers voor op de inhoud van het spel.

De S i n n e k e n s Ypocrijtich Herte en Fortsich Labeur zijn allebei verpersoonlijkingen van een boze neiging. Zij treden alleen op in de sinnekenstonelen, nooit in de andere taferelen. Hun symbolische costumering werd niet, zoals in vele andere spelen van sinne, in het handschrift aangeduid. Ook de zg. ontkleedpartijen, die de kwade inborst van de sinnekens ondubbelzinnig aan het licht moeten brengen, ontbreken in dit spel.

De comische rol die de sinnekens hier te vervullen krijgen, is zeer gering, en beperkt zich tot enkele sarcastische opmerkingen zoals in vv. 444-450 en 741. Aan de stereotiepe ruzie, die in andere spelen van sinne aanleiding geeft tot lachwekkende scheldpartijen, werd in *De Bekeeringe Pauli* weinig aandacht geschonken(36). De Haarlemse bewerker heeft wel getracht de comische functie van de sinnekens enigszins aan te vullen, maar het bereikte resultaat blijft pover.

Ook in dit spel gedragen de sinnekens zich als slechte raadgevers(37), die zich verheugen wanneer de handeling een voor de christenen ongunstige wending neemt (vv. 429-434), en die het omgekeerde betreuren (vv. 673 vlg.). Anderzijds brengen zij ook de fouten van de farizeeërs op velerlei wijze aan het licht(38), aldus optredend als echte dienaren Gods(39). Verder steu

(35) J.J. Mak, *De rederijkers*, p. 66.
(36) Vv. 181-191, 518-521.
(37) Vv. 215-217, 510-515, 707-711, 733-735, 739-741.
(38) Vv. 136-144, 452-454, 470-479, 480-509, 696-700.
(39) Vgl. C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., pp. 14-15. De sinnekens blijken niet alleen te *beseffen* dat Jezus God was, zoals Prof. de Vooys schrijft, zij bevestigen dit zelfs uitdrukkelijk, cfr vv. 466-467, 686.

nen zij de handeling van het spel door de situering aan te geven (vv. 117-125), de handeling voor te bereiden (vv. 200-210) en deze van nabij te volgen (v. 526). Hierboven heb ik reeds doen uitschijnen, dat het sinnekenstoneel in dit spel bovendien een belangrijke constructieve rol vervult als scheiding tussen twee taferelen die geen verband houden met elkaar.

De E p i l o o g is de moraliserende conclusie van het spel en wordt gevolgd door de gebruikelijke opdracht van de opvoerende kamer. Hij werd evenmin als de. proloog expliciet aan gegeven, maar verraadt zich voldoende door zijn inhoud.

Togen, wachters of sotten treft men in dit apostelspel niet aan.

b. Literaire vorm

De versregels zijn 8 à 18 syllaben lang. Behalve in de rondelen en refereinen is het rijmschema in proloog, eigenlijk spel en epiloog *aabb*, afgewisseld met *ababbcbc*, en in het eerste tafereel met ingewikkelder schema's. Doorgaans treft men deze afwijkende rijmencombinaties aan in belangrijke passages, zoals b.v. Saulus' verbazing over de standvastigheid van de christenen, zijn gebed na zijn bekering, enz. Hierboven heb ik reeds aangestipt dat een wijziging in het rijmschema soms ook dient om twee onderdelen van één tafereel van elkaar te onderscheiden. - In de sinnekenstonelen werden de verzen steeds volgens het rijmschema *aabb* gebouwd; slechts driemaal week de schrijver hiervan af, en vindt men *aaabb*. De rijmtechniek werd dus opvallend goed verzorgd, en staat, evenals de indeling van het spel, in functie van de inhoud[40].

Binnenrijmen en dubbelrijmen liggen zowat over het gehele spel verspreid, maar vertonen geen regelmaat. Nu eens treft men verscheidene tientallen regels aan zonder één erikele ge-

(40) Ik noteerde volgende minder gebruikelijke rijmen: sermoon/bevroen 95/96; doers/sermoon 169/170; eijnden/onderwinden 343/344; vinden/cijnden 718/719; mengen/dwingen 521/522; uren/gebeuren 669/670; besueren/betreuren 824/825; Tharssen/Perssen 712/713; gedoot/verstroyt 862/863. Dergelijke koppelingen mogen echter niet zonder meer als onzuiver bestempeld worden. De schrijver hield zich aan de uitspraak van zijn tijd en streek, en wat ons thans als ‘onzuiver’ voorkomt, was in hct 16e-eeuwse Brabant niet zelden geheel zuiver.

compliceerde rijmenvorm[41], dan weer leest men enkele regels waarin zij zeer veelvuldig voorkomen[42]; die passages zijn echter korter dan de andere. Aan het einde van een tafereel vindt men slechts tweemaal dubbelrijm[43].

In de tekst van dit apostelspel werden twee refereinen verwerkt. Het eerste (vv. 218-267) geeft de monoloog van Saulus waarin hij zich voorneemt de christenen streng te vervolgen; het tweede (vv. 742-804) bevat Paulus' predicatie na zijn bekering. Beide refereinen illustreren dus telkens een hoofdmoment uit het leven van de grote apostel.

Het eerste referein is zeer onregelmatig. Het bevat vier strofen, waarvan de eerste en de derde dertien, de tweede en de vierde strofe twaalf regels lang zijn. De stokregel van de derde strofe wijkt of van die van de eerste en de tweede, terwijl de vierde geen z.g. princestrofe is, en ook geen stokregel heeft. De gedachtengang glijdt nl. over naar de dialoog, zodat dit referein niet afgerond is. Ook het rijmschema is onregelmatig, zoals blijkt uit de cursieve kenletters:

ababbcbccdddd
abab*cbccdc*dd
ababbcbccd*c*dd
ababbcbccd*c*d.

In het tweede referein vindt men meer regelmaat. Het bevat vier strofen waarvan de eerste Brie zestien regels lang zijn, en de vierde vijftien; zoals dit aanvankelijk het gebruik was bij de referein-dichters, is dus ook bier de laatste strofe korter dan de andere. Alle strofen eindigen met de stokregel, en de laatste bevat het gebruikelijke *envoy*. Toch vertoont ook het rijmschema van dit referein enkele afwijkingen:

I &: II:	ababbcbccdcddede
III:	ababbcbccd*e*ddf*d*f
IV:	ababbcbccdcdde*e*.

(41) Vv. 5-84, 236-290, 754-841.
(42) Vv. 130-145, 173-197.
(43) Vv. 419/420, 525/526.

Buiten de refereinen kan men in dit spel nog vijf rondelen onderscheiden. Ieder sinnekenstoneel vangt aan met een rondeel, terwijl het laatste sinnekenstoneel en de epiloog ook nog in rondeel-vorm eindigen. De eerste twee rondelen zijn volledig in orde, maar de laatste drie vertonen lichte onregelmatigheden, doordat de versregels, die volgens het rondeelschema 1 = 4 = 7, 2 = 8 gelijkluidend zouden moeten zijn, lichtjes van elkaar afwijken. Het is echter geenszins uitgesloten dat dit slordigheden van de copiïst zijn.

c. Waardering

Ondanks de verzorgde rhetoricale vorm - die licht tot stroefheid had kunnen leiden, zoals zo dikwijls in de spelen van sinne - is *De Bekeeringe Pauli* een zeer vlot geschreven en levendig spel. De dialoog klinkt ongekunsteld en wordt niet geschaad door het betrekkelijk grote aantal binnen- en dubbelrijmen. De best geslaagde tonelen zijn in dit opzicht het eerste tafereel (vv. 218-420), waarin Saulus als christenvervolger optreedt, en de bewerking van het eigenlijke bekeringswonder (vv. 539 vlg.). Zie b.v. welk een behendig gebruik de schrijver ook weet te maken van het halfvers. Hoofdmomenten laat hij beter tot hun recht komen door de personages in halfverzen te doen spreken, die elkaar aanvullen (vv. 85-95, 441-448); waar de emotie sterker is maakt hij gebruik van het halfvers om de verzuchtingen meer suggestieve kracht te verlenen (vv. 96-104, 549-554) ; en hoe juist heeft hij met hetzelfde procédé niet het sinauwende van de ondervraging der christenen uit gebeeld (vv. 288-295)?

Naast deze belangrijke kwaliteiten treft men echter ook ontsierende elementen aan. Zo klinken vv. 304-305 onnatuurlijk in de mond van de vervolger Saulus; zij dienen trouwens slechts om de twee borgers de gelegenheid te geven om de lof van Christus te zingen (vv. 312 vlg.). De beschuldiging van de farizeeërs in vv. 480-507 is te uitvoerig om niet tendentieus te zijn. Ten slotte - en dit is bet enige essentiële tekort - gaat de spanning na v. 614 nagenoeg helemaal verloren. De eigen-

lijke handeling is voorbij nu Paulus bekeerd en gedoopt is. Wat nog volgtis grotendeels vrome bespiegeling bestemd voor de toeschouwer, maar geenszins essentieel voor het spel als zodanig.

Men kan ook niet zeggen dat *De Bekeeringe Pauli* het gemoed aangrijpt, en men moet toegeven dat de karaktertekening schraal is. De dienaren van Saulus zijn voorbeeldig gehoorzaam en even voorbeeldig wreed-op-commando. De ondervraagde christenen, die zeer goed weten wat de afloop van de ondervraging zal zijn, schijnen geen ogenblik menselijke angst te doorleven. Des te verrassender is het dat de schrijver een poging, schijnt gedaan te hebben om de bekering van Saulus psychologisch voor te bereiden. Tot tweemaal toe vraagt Saulus zich nl. af, hoe het toch komt dat de christenen zo vast in Christus geloven dat zij zelfs de ergste folteringen niet vrezen[(44)]. Het feit alleen reeds dat hij zich dit probleem stelt, wijst er op dat hij niet langer blindelings overtuigd is van de juistheid van zijn eigen standpunt, en opent aldus de weg voor zijn bekering. Strict genomen was deze poging evenwel nutteloos, omdat Saulus' bekering niet het resultaat was van een persoonlijke (d.i. *natuurlijke*) evolutie, maar van een mirakel (d.i. een *boven* natuurlijke tussenkomst), dat als zodanig geen psychologische verantwoording behoeft, ja zelfs een deel van zijn exemplaire kracht verliest wanneer zijn effect ook langs natuurlijke weg verklaard kan worden.

In hoever *De Bekeeringe Pauli* geheel origineel is, kan moeilijk gezegd worden. Het is nl. niet uitgesloten dat dit stuk de invloed heeft ondergaan van het apostelspel op het derde, vierde en vijfde hoofdstuk van de *Handelingen*. Dat spel is ongeveer tien jaar ouder, en werd in verscheidene afschriften en zelfs in gedrukte uitgaven verspreid. Er bestaat dus wel een materiële mogelijkheid dat onze apostelspeldichter dit werkje gedend heeft. Prof. de Vooys is hiervan overtuigd[(45)], en inderdaad,

(44) Cfr vv. 356-361, ook nog, hoewel minder scherp, in vv. 260-261. Waar Prof. de Vooys deze verwondering van Saulus aanstipt, brengt hij dit niet in verband met een mogeliike psychologische voorbereiding van de bekering, cfr *Apostelspelen*..., p. 14.

(45) C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., p. 17.

de sinnekenstonelen en de geest van het spel vertonen veel overeenkomst met het oudere spel. Bovendien kan men nog de aandacht vestigen op één *nagenoeg* gelijkluidende regel[(46)], terwijl de sinnekens zich eenmaal *cosijntien* noemen, een aanspreekvorm die in het spel op het derde, vierde en vijfde hoofdstuk regelmatig voorkomt, zij het dan ook met variatie: *nicht, neve, cousyne* en zelfs *nepos*.

Hoe dan ook, indien het oudere apostelspel werkelijk als model gediend heeft voor *De Bekeeringe Pauli*, dan mag men toch beweren dat de schrijver van ons spel zijn meester heeft overtroffen. Al is de actie van het oudere spel even vlot, de taal is te stroef door overvloedige rijmen, bastaardwoorden en rondelen, om de moderne lezer niet te hinderen. En nu ik toch aan het vergelijken ben, moot ik er op wijzen, dat *De Bekeeringe Pauli* mij ook beter geslaagd lijkt dan de apostelspelen van Willem van Haecht. Als tijdsdocument zijn de spelen van Van Haecht interessanter; hun taal is die van de *Bekeeringe* waard, maar hun actie is niet zo vlot en zeker niet zo homogeen als die van het hier gepubliceerde spel - en dat is toch wel een belangrijk nadeel, althans voor onze huidige opvattingen. Een vergelijking met andere 16^{e}-eeuwse apostelspelen valt dus uit in het voordeel van *De Bekeeringe Pauli*.

Alles samen genomen mag men trouwens verwachten, dat ook de onbevooroordeelde moderne lezer een gunstig oordeel zal vellen over dit apostelspel. Door zijn levendigheid en vlotte taal zal dit werkje steeds een eervolle plaats innemen onder de spelen van sinne, die deze eigenschappen zo zelden bezitten. Ook de soliede bouw en de voortreffelijke harmonie tussen literaire vorm en inhoud, verheffen dit spel ontegensprekelijk boven het peil van de middelmaat[(47)].

(46) Deze regel luidt niet ‘tis Jews voor en Jezus achtere’, zoals Prof. de Vooys schrijft op p. 17 van zijn *Apostelspelen*..., maar: in het spel op het derde, vierde en vijfde hoofdstuk ‘Tis al Christus vore ende Christus achtere’ (cfr F. Pijper, *Bibliotheca reformatoria neerlandica*, I, 307), en in de *Bekeeringe* ‘Waij tis al Jesus voore en Jesus achtere’ (v. 154). Beide regels stemmen dus niet letterlijk overeen.

(47) Vergelijk hiermee de (niet onbevooroordeelde) negatieve critiek van P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch... woordenboek*..., III, 2.

VI. ‘De Bekeeringe Pauli’ en de godsdienstkwestie

De religieuze overtuiging van de schrijver van dit spel blijkt niet zozeer uit de positieve verkondiging van bepaalde leerstukken, als uit de critiek die hij uitoefent. Inderdaad, specifiek hervormde stellingen treft men hier evenmin aan als typisch katholieke. Wel geeft de schrijver herhaaldelijk blijk van grote eerbied voor het Woord Gods[48] en van z.g. christocentrisme[49] De specifieke uitingen van dit laatste verschijnsel zijn weliswaar vrij zeldzaam, maar wij mogen toch niet uit het oog verliezen, dat één kwart van het spel gewijd is aan de leer en het voorbeeld van Christus, wat wel zeer veel is. Ook wordt het spel als het ware beheerst door Christus' woorden ‘Ik ben de weg, de waarheid en het lever’, welke gedachte men reeds aantreft in v. 317, en die later door de bekeerde Paulus uitgewerkt wordt in zijn predicatie-referein (vv. 742-804). Tegen de z.g. werkheiligheid, de Kerk als instelling en de sacramenten, wordt in dit spel evenwel geen critiek uitgebracht.

Veel zwaarder aan betekenis zijn daarentegen de passages waar de sinnekens de farizeeërs hun schijnheiligheid, hovaardij, eer- en hebzucht verwijten[50]. Immers, al stemt deze critiek soms letterlijk overeen met wat in het Evangelie staat, toch lijdt het geen twijfel dat deze verwijten bestemd waren voor de katholieke geestelijkheid, de ‘geestelycke staet’ van de 16^{e} eeuw. Dat dergelijke passages inderdaad in die zin geïnterpreteerd moeten worden, en niet anders, blijkt uit hun uitvoerigheid, die opzettelijkheidsuggereert[51], alsook uit waarschuwingen als:

> Holla, laet ors niet meer sijn begrijpelijck
> Ons hooge geleerde, oft sou ons oock smertten[52]

die er onmiddellijk op volgen. Zulke aansporingen tot voorzichtigheid hebben slechts zin indien de verwijten gevaarlijk

(48) Vv. 53-54, 843-845.
(49) V. 318, 790.
(50) Vv: 138-143, 452-455, 472-494*a*.
(51) Zie b.v. de tirade vv. 452-504.
(52) Vv. 508-509, zie ook v. 455.

zijn, en die verwijten waren in de 16e eeuw alleen dan gevaarlijk, wanneer zij bedoeld waren voor de geestelijkheid.

Evenmin kan men twijfelen aan de ware bedoeling van de schrijver, wanneer hij in de proloog de maatregelen aan de kaak stelt, die tegen de verspreiding van de ware godsdienst getroffen werden. De proloog is immers per definitie bestemd als inleiding tot het eigenlijke spel, d.w.z. dat bij de afstand moet overbruggen tussen de gedachtenwereld van de toeschouwer en die van het spel. Wanneer er in de proloog dan voortdurend sprake is van maatregelen op religieus gebied, waarmee de 16e-eeuwse toeschouwer zo vertrouwd was, en die ook in de bijbelse stof van het spel een grote rol spelen, dan kan dit er slechts op wijzen, dat de auteur een verband wenst te leggen tussen beide chronologisch verschillende toestanden, m.a.w. dat hij het spel beschouwt als een illustratie van de gelijkaardige omstandigheden, waarin ook hij en zijn tijdgenoten leven. *Mutatis mutandis* geldt dit ook voor de epiloog, waarin een op de toeschouwer toepasselijke conclusie wordt getrokken.

Welnu, in de proloog resp. epiloog van *De Bekeeringe Pauli* lezen wij, dat de verspreiding van het ware Woord Gods verhinderd wordt(53). Alwie het verkondigt wordt vervolgt(54), maar de aanhangers van de ware leer laten er zich niet door afschrikken. Zij zijn er zich van bewust dat dit normaal is; tot tweemaal toe wordt er herinnerd aan Christus' voorspelling, dat men Zijn leerlingen zal vervogen zoals men ook Hem vervolgd heeft(55). Daarom blijven de leerlingen standvastig in hun geloof, en stellen zij hun betrouwen op God(56). - Is deze redenering niet uitstekend toepasselijk op de 16e-eeuwse hervormingsgezinden?

Niet alleen in proloog en epiloog, ook elders in het spel is de actuele bedoeling van de schrijver al te doorzichtig. Hierboven

(53) Vv. 55-56, 94-95, 867*a*.
(54) Vv. 3-4; ook elders in het spel: vv. 130, 198, 239, 249-251, 262-263, 266-267. De aanhangers van het ware geloof worden niet alleen vervolgd, maar ook op de gruwelijkste wijze gepijnigd en ter dood gebracht; dit motief treft men alleen in het spel aan, niet in proloog of epiloog: vv. 150-151, 243-244.
(55) Vv. 22-23, 762-765. Vgl. Joh. 15:20.
(56) Vv. 65-67, 97*b*-107.

vestigde ik reeds de aandacht op de veelbetekenende waarschuwingen van de sinnekens, en op het optreden van Saulus als inquisiteur bijgestaan door wereldlijke dienaren. En hoe zou men kunnen twijfelen aan de chronologische draagwijdte van verzen als:

> Sonder iet te vreesene voor leecke oft clercken
> Ende gene die u levende woort versteken(57)?

Een dergelijke verzekering kan niet anders dan in 16e-eeuwse actuele zin verklaard worden: het boek der Handelingen bevat op deze plaats (9:18 vlg.) geen uitspraak van Paulus die hier op lijkt, en de woorden 'leecke oft clercken' herinneren bovendien uitsluitend aan de wereldlijke en geestelijke overheid *van de* 16e *eeuw*. In Paulus' tijd werden de christenen alleen door de Joodse overheid vervolgd; de wereldlijke gezagdragers van toen - de Romeinen - bemoeiden er zich nog niet mee.

Het lijkt mij overigens zeer onwaarschijnlijk dat een auteur die onvoorwaardelijk partij gekozen had voor de oude religie en de politiek waarmee zij verbonden was, *in die tijd* iets dergelijks geschreven zou hebben. Hij moest immers maar al te goed weten dat de toeschouwers dergelijke critiek, zelfs indien zij louter historisch bedoeld was, ongetwijfeld in actuele zin zouden opvatten, wat niet alleen nadelig was voor zijn 'partij', maar zelfs voor zijn persoonlijke veiligheid.

In dit verband is het wel interessant dat in de latere Haarlemse bewerking menig vers, dat actueel geïnterpreteerd kan worden, eenvoudig werd weggelaten(58). Ook enkele wijzigingen van de Brusselse tekst zijn niet zonder betekenis: de *realiteit* van het gevaar waarin de christenen verkeren werd vervangen door de loutere *mogelijkheid* van dat gevaar, en 16e-eeuwse toehoorders van een predicatie moeten de plaats ruimen voor mensen uit de tijd van het Nieuw Testament, die Christus zélf hebben horen preken(59). Kortom, de actualiteit werd aan het spel ont-

(57) Vv. 636-637.
(58) O.a. vv. 142-144, 831-832, 851, 867-869.
(59) Naast het nummer van het betreffende vers in de Brusselse redactie noteer ik hier de daaraan beantwoordende variant in de Haarlemse tekst:
67: Van u woorden en behooren wij niet te scheijen (minder direct dan B)
95: Och wij hebben hem (d.i. Christus) hooren preecken / so mennich costelijck sermoen
98-99: Off (= indien) die vervolgers coen / vol van tijrannijen ons oock wilden bestryen
104: Tegens al sulcke natije / wilt ons bijstaen Off (= indien) sij ons wilden vaen (= vangen)
761: De woorden 'eygen profijt', die in de 16e eeuw een geijkt verwijt geworden waren, dat zo gaarne tegen de geestelijkheid werd uitgespeeld, vindt men in H vervangen door het neutrale 'eenigen profijt'.
767: 'Die sullen sy verdrucken' werd vervangen door het perfectum 'Die hebben sij verdruckt'.

nomen; het stuk werd getransponeerd tot een historisch drama, tot een louter bijbels stuk, dat de toeschouwers alleen maar moest boeien en stichten, maar niet sterken in hun verzet tegen bepaalde omstandigheden, waarin zij *hic et nunc* leefden. Dergelijke tekstwijzigingen kunnen slechts de overtuiging bevestigen, dat de originele versie inderdaad actueel bedoeld was.

Het is dus niet op grond van de verkondigde leer, maar uit hoofde van de kwistig uitgebrachte critiek tegen de geestelijke overheid, dat wij de schrijver van dit spel moeten zoeken in de kring van hen, die verontwaardigd waren over de sancties tegen de verspreiding van de 'nieu religie'[60].

(60) Vergelijk hiermee het standpunt van J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang*..., II, 462: de apostelspelen van Van Haecht en *De Bekeeringe Pauli* konden niet verboden worden, 'omdat zij de Kerk niet rechtstreeks aanvielen, ofschoon zij toch van den geest der Hervorming in Lutherschen zin doortrokken waren'. C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., p. 16 gaat verder, en vindt in dit spel een 'geest van gloeiende verontwaardiging en oplaaiend verzet'. Dit lijkt mij wel iets te sterk geformuleerd.

Tekst

I. De tekstoverlevering

De tekst van *De Bekeeringe Pauli* bleef bewaard in twee belangrijke codices: Brussel, Koninklijke Bibliotheek, handschrift 21664 (dat ik voortaan B noem), en Haarlem, Trouw Moet Blijcken, handschrift B (dat verder vermeld wordt als H).

H werd gemaakt voor de rederijkerskamer Trouw Moet Blijcken te Haarlem(1). Over de datering van deze bewerking kan helaas niets met zekerheid worden gezegd. Het lijdt evenwel geen twijfel dat de versie van H jonger is dan die van B. In par. VI, vtn. 58 en 59 van de Inleiding hebben wij immers aangetoond, dat in H een tiental zinspelingen van B op tijdsomstandigheden eenvoudig werden weggelaten of verzwakt. Telkens betreft het zinspelingen op toestanden die kenmerkend zijn voor de 16e-eeuwse godsdienststrijd. Het reformatorische karakter van B bleef nochtans bewaard in H, dat dus in geen geval een katholieke of neutrale bewerking van dezelfde stof kan zijn; de bestemming voor de Haarlemse kamer staat hier overigens ook borg voor. Bovenbedoelde tekstwijzigingen van H kunnen er dan ook slechts op wijzen, dat H geschreven werd in een tijd toen die actuele zinspelingen hun betekenis en aantrekkelijkheid verloren hadden, m.a.w. toen althans het felste van de godsdienststrijd voorbij was. De redactie van H moet dus jonger zijn dan die van B.

B is echter evenmin een origineel als H. Buiten de gewone schrijffouten vindt men in dit handschrift immers een belangrijke zinstorende vergissing in de volgorde van de versregels, die redelijkerwijze niet aan de auteur, maar alleen aan een verstrooide copiïst kan worden toegeschreven(2). Het Brusselse

(1) Haarlem, Trouw Moet Blijcken, handschrift B, ff. 1r-14v.
(2) Cfr aantekening bij v. 612.

handschrift bevat overigens nog drie spelen van een andere schrijver, maar door dezelfde hand gecopieerd, zodat wij deze codex wel als een z.g. verzamelhandschrift mogen beschouwen, bestaande uit afschriften. Aangezien B dus niet kan overeenstemmen met het origineel, moet er buiten B en H nog ten minste één handschrift geweest zijn, waarvan de tekst die van de schrijver nog meer benaderde. Die bron werd evenwel nog niet teruggevonden.

De Haarlemse tekst is in geen geval een nieuwe creatie, maar wel degelijk een bewerking van het Zuidnederlandse spel; het zeer grote aantal verzen die overeenstemmen met B staat hier borg voor. Maar anderzijds werden er talloze wijzigingen aangebracht, die niet alleen het woordgebruik, maar ook de indeling, en zelfs de literaire vorm betreffen:

Namen van de personages: Het sinneke Ypocrijtich Herte heet in H Ipocrisie; de twee burgers, die in B geen naam kregen, heten in H Aron en V<u>rias; Godt werd vervangen door Iesus; in de plaats van de twee discipelen heeft H twee Joden; ten slotte voerde de bewerker van H nog een nieuw personage in, ‘Een knecht vande(n) huijs’.

Indeling: In tegenstelling met B begint H met het sinnekenstoneel; de proloog van B is het tweede tafereel van H[(3)]; na de bekering van Saulus words in H ook de toediening van het Doopsel uitgebeeld; de slotscène verschilt totaal van die van B: twee Joden bespreken de grote verandering, die in Saulus merkbaar is; de epiloog van B werd weggelaten.

Literaire vorm: H heeft twee rondelen meer dan B: een aan het einde van het eerste sinnekenstoneel, en een bij het begin van het slottafereel; de referein-vorm van Saulus' eerste monoloog is verdwenen, en het predicatie-referein is één strofe langer; de copiïst van H heeft drie pausa's ingelast en één weggelaten.

(3) De mededeling van Prof. de Vooys, dat de proloog geheel zou ontbreken, is dus onjuist. Cfr diens *Apostelspelen*..., p. 18.

Men kan echter niet zeggen dat al die wijzigingen verbeteringen zouden zijn. Integendeel, de nieuwe redactie is niet zo vlot en pittig, bevat meer stoplappen, ja zelfs grammaticale ongerijmdheden, doordat b.v. een gedeelte van een zin van B gewijzigd werd, zonder dat de rest met deze wijziging in overeenstemming werd gebracht.

Zover wij weten werd *De Bekeeringe Pauli* nooit in druk uitgegeven. Enkele auteurs wijten dit aan de hervormingsgezindheid van het spel[4], wat geenszins de enige reden kan zijn, aangezien men andere geschriften, zoals het spel op het derde, vierde, en vijfde hoofdstuk van de *Handelingen*, waarin een veel scherpere toon wordt aangeslagen, wél heeft durven drukken.

Velen hebben beweerd dat ons apostelspel daarentegen wel een opvoering beleefd zou hebben[5], volgens sommigen zelfs met goedkeuring van de overheid[6]. Dit laatste berust echter helemaal op een vergissing, want van die approbatie heeft niemand een spoor teruggevonden. De auteurs die dit schreven verwarden waarschijnlijk *De Bekeeringe Pauli* met het tweede apostelspel van Willem van Haecht, dat in hetzelfde handschrift voorkomt, en dat inderdaad van een goedkeuring is voorzien. Er is trouwens evenmin voldoende grond om aan te nemen, dat de *Bekeeringe* ooit opgevoerd werd. Het enige dat vaststaat is, dat dit spel *bestemd* was om opgevoerd te worden, wat blijkt uit enkele toneelaanwijzingen en de opdracht aan het einde van het spel. Een opvoering is dan ook zeer goed mogelijk, maar niet zeker[7].

De titel vindt men bij de meeste auteurs onjuist weergegeven. Naast de correcte versie treft men inderdaad alle mogelijke

(4) C.A. Rahlenbeek in *Biographie nationale*, VIII, 593 vlg.; C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., p. 17.
(5) J.F. Willems, *Verhandeling*..., I, 255; F.A. Snellaert, *Verhandeling*..., p. 170.
(6) P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch...woordenboek*..., III, 1; K. Ruelens, *Refereinen... Jan de Bruyne*, I, p. xviij.
(7) Zie een gelijkaardige opinie in C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*..., p. 17.

combinaties en schrijfwijzen aan[8], wat alleen te wijten kan zijn aan gebrek aan nauwkeurigheid. Op f. 48v van het Brusselse handschrift staat immers duidelijk: *De Bekeeringe Pauli: spel van sinne*, waarvan het eerste lid beschouwd mag worden als de eigenlijke titel, en het tweede als een aanduiding van het genre. Er is dan ook geen reden om deze titel te wijzigen, te meer daar het Brusselse handschrift, zoals hierboven werd aangetoond, een oudere tekst bevat dan het Haarlemse, en bijgevolg meer vertrouwen verdient.

II. Wijze van uitgeven

Aangezien de tekst van het Brusselse handschrift (B) in menig opzicht de voorkeur verdient boven die van het Haarlemse (H), geef ik in deze uitgave de eerste vermelde redactie.

Het handschrift berust in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel onder nr. 21664. Het is een groot papieren folio-handschrift (Briquet 6283), dat 56 folio's bevat en door één hand geschreven werd. Een datum van afschrijven staat er niet in vermeld; men mag evenwel aannemen dat het een 16e-eeuws verzamelhandschrift is met 1564 als terminus post quem (het jongste gedateerde spel werd nl. op 4 November 1564 opgevoerd). Het bevat drie apostelspelen van de Antwerpse rederijker Willem van Haecht, en eindigt met de hier gepubliceerde *Bekeeringe Pauli* (ff. 48v-56v).

Van de vermelding der varianten heb ik moeten afzien, omdat zij over-talrijk zijn en geen noemenswaardig nut opleveren voor de studerende lezer. H is immers niet alleen een gewijzigde kopie, maar op vele plaatsen zelfs een nieuwe bewerking van B, wat talloze willekeurige varianten tot gevolg heeft gehad.

(8) Men vindt nl. volgende titels: ‘De Bekeeringhe Pauli’ in K. Ruelens, *o.c.*,' I, p. xviij; ‘Spel van de Bekeeringe Pauli’ in J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang*...' I, 240; ‘De Bekeeringhe van S. Pauli’ bij C.A. Rahlenbeek in Biogr. nat., VIII, 593; idem in G. Kalff, *Gesch. d. Ned. Letterk*., III, 278; ‘De bekeeringhe van Sinte-Paulus’ bij L. Willems, VMVA, 1933, p. 667; ‘Spel van Paulus' bekeringe’ en ‘Paulus' bekeringhe’, beide in C.G.N. de Vooys, *Apostelspelen*... pp. 12, 17, wellicht onder invloed van de titel van de Haarlemse redactie die luidt: ‘Een spel van sinnen van sincte Paulus bekeringe’, cfr Hs B, f.1r (vergelijk dit met G. Kalff, *Trou Moet Blijcken* ..., p. 289, die *sinte* geeft i.p.v. *sincte*); ‘Spel van Paulus Bekeering’ in J. van Mierlo, *Bekn. Gesch.*, p. 197, dit onder invloed van De Vooys.

Slechts waar de versie van B corrupt blijkt te zijn vermeld ik die van H. Opdat de lezer zich niettemin een denkbeeld zou kunnen vormen van de Haarlemse bewerking, neem ik twee pagina's van H op naast de overeenstemmende van B.

De spelling van het handschrift wordt geheel ongewijzigd weergegeven. Alleen het gebruik van hoofdletters werd aangepast aan de huidige regels, terwijl ik ook iedere versregel met een hoofdletter laat beginnen. Aangezien de originele interpunctie de vlotte lezing van de tekst ten zeerste bemoeilijkt, heb ik een geheel nieuwe interpunctie ingevoerd. De dubbele streep (//) liet ik echter staan, omdat dit teken veeleer dient ter aanduiding van het dubbel- en binnenrijm, en als zodanig nuttig kan zijn. De lezer zal evenwel opmerken dat van dit teken geen systematisch gebruik werd gemaakt.

De schikking van tekst en marginalia, en de typografische weergave van titels en dergelijke, geschiedde niet in navolging van het handschrift. Woorden die in deze uitgave cursief gezet zijn, werden in het origineel in een romeinse cursiva geschreven. Enkele onderstrepingen heb ik moeten verwaarlozen om de zetkosten met nodeloos te verhogen.

De versnummering in de linkerrand werd door mij aangebracht. In de rechterrand vermeld ik de jongere, rode foliotering van de codex. De pausa's werden door mij van een rangtelwoord voorzien, terwijl ik ook de vermeldingen ‘proloog’ en ‘epiloog’ heb aangebracht.

Aangezien de tekst filologisch minder belangrijk is, en vooral gepubliceerd wordt uit hoofde van zijn literair-historische betekenis, heeft de Redactie er de voorkeur aan gegeven, de vlotte lectuur er van niet te belemmeren door het gebruik van diacritische tekens en tekstcritische cursiveringen. De weinig talrijke emendaties en oplossingen van onduidelijke letters heb ik dus zonder meer in mijn weergave van de tekst opgenomen, maar aan de voet van de bladzijde vermeld ik onder de tekstverklaring de werkelijke lezing van het handschrift, ook indien zij in de tekstverklaring besproken wordt. In dit diplomatisch apparaat gebruik ik de volgende tekens:

[]	door de copiïst weggelaten
<>	door de copiïst toegevoegd
[*a*]	a is onzeker
[-a]	a werd geschrapt
[m+] <n>	n werd over m geschreven
[~]	onleesbaar

Deze tekens werden soms met elkaar gecombineerd.

Doorhalingen en duidelijke correcties van de copiïst, die alle twijfel betreffende zijn bedoeling uitsluiten, werden niet in dit apparaat opgenomen, omdat zij voor deze tekst van weinig belang zijn.

Wat de weergave van het gothische geschrift betreft, houde men rekening met het volgende:

a. De c werd soms zeer open geschreven, zodat zij niet zelden op o gelijkt. Aan de wijze waarop de letter gevormd werd kan men echter meestal zien dat c bedoeld werd, en niet o. Deze plaatsen geef ik dan ook telkens weer door c, zonder verdere verantwoording. Alleen waar redelijke twijfel mogelijk is vermeld ik de onduidelijke letter in het apparaat.
b. De uitgang -*en* treft men in het handschrift op tweeërlei wijze a an: voluit geschreven, of -*e* met haal naar beneden, ongeveer zoals het deleatur-teken. Deze laatste schrijfwijze is geen eigenlijke afkorting, en wordt dan ook niet aangeduid. Verwarring met de uitgang -*e* is overigens uitgesloten, omdat in dat geval de haal nooit naar beneden gaat, maar altijd naar boven of horizontaal.

Ten slotte vestig ik er nog de aandacht op, dat de aanduiding van de spreker in de codex dikwijls afgekort werd. Ik schrijf de naam telkens voluit, maar signaleer de af korting in het apparaat.

De bekeeringe Pauli
Spel van sinne

Personagien

2 borgers van Ierusalem
Ypocrijtich Herte } sinnekens
Fortsich Labeur } sinnekens
Saulus
2 dienaers van Saulus
Een phariseus
Een biscop
Godt
Ananias
2 discipelen

*

Proloog

De 2 borgers eerst wt.[+]

[+]48[v]

EERSTE BORGER
O gebuerman, ist niet quaet om verdragen
Het iammer datmen hier ter weirelt siet[2.]
Vanden genen die den naem *Christi* gewagen?
Die sietmen iagen // en brengen int verdriet.[4.]

TWEEDE BORGER
Tis wel waer, maer en verslaet u daerom niet;[5.]
Hebt toch patientie en hebt *Iesum* voor oogen,
Want sulckx is van beginne der weirelts geschiet,[7.]
Soo ons de propheten claerlijck toogen.[8.]

EERSTE BORGER
Veruolginge, tribulatie moesten sy gedoogen,[9.]
Die synen naem aenriepen ende waerheijt deden blijcken.[10.]
Peyst toch hoe sy haer seluen bedrogen,[11.]
Diemen sach vanden Heere wijcken.

TWEEDE BORGER
Vreese te verliesene sweirelts rycken[13.]
Heeft *Christum* alleene ter doot verwesen[14.]
Doen die Joden spraken: 'Laettij hem gaen strijcken,[15.]
Gij en sult des keysers vrint niet sijn midts desen.'[16.]

* 9. Van hier af in de aanduiding van de sprekende persoon telkens 1 voor *eerste* en 2 voor *tweede* (*borger*).
2. i a m m e r :leed
4. D i e : lijd. voorw.; i a g e n : vervolgen
5. w e l : zeer; v e r s l a e n : (wederk.) ontsteld zijn
7. s u l c k x : nl. de vervolging van de rechtschapenen; d e r w e i r e l t s : in het Mnl. werd werelt zowel m. als vr. gebruikt. De vr. gen.-vorm van het lidw. bij de m. gen.-vorm van het znw. was in het laat-Mnl. niet zeldzaam, vgl. o.a. Van Helten, *Mnl. Spraakk.*, par. 276.
8. S o o : zoals; t o o g e n : aantonen (zowel door hun voorbeeld als door hun geschriften)
9. t r i b u l a t i e : kwelling
10. s y n e n nl. van Christus
11. h a e r s e l u e n : zichzelf
13. s w e i r e l t s r y c k e n : wereldlijke macht, aanzien
14. a l l e e n e : slaat op v r e e s e v. 13, de drijfveer van hen, die Chr. ter dood lieten veroordelen
15. D o e n : toen; s p r a k e n : nl. tot Pilatus, vgl. Joh. 19:12; l a e t t i j : laat gij; s t r i j c k e n : lopen
16. m i d t s d e s e n : daardoor.

Haarlemse versie van deze verzen

AARON
Vrias, gebuer, ist niet quaet om verdragen
Het jammer datmen thans ter werrelt siet
Vanden geen die den naem ons meesters gewaegen?
Die sietmen veriaegen / ende brengen int verdriet.

VRIAS
Aaron, broeder, verslaet u daer om niet!
Hebt toch patiencije, neempt Godt voor ogen,
Want sulckx is van t'begin der werrelt geschiet
So ons die propheten claerlijck togen.

ARON
Verualkch, tribulacij mosten sij gedogen
Die sijn naem aen riepen / ende sijn woort deen blijcken.
Peijnst doch hoe sij hem seluen hebben bedrogen,
Die ghenen diemen vanden Heer sach wijcken.

VRIAS
Om vreese van t'verlies des werrelts rijcken
So wordt Gods naem heel achter gestelt
Door Fortsich Laboer ende ijpochrijts practijcken.
So sietmen gebeuren dit groot gewelt.

EERSTE BORGER

Doen quam in Pilato een boosheijt, soo wij lesen,[17.]
En heeft *Jesum* in haeren handen gestelt.[18.]
Dies sy met nijde syn op hem geresen[19.]
En hebben hem ter doot bracht met fortse en gewelt.[20.]

TWEEDE BORGER

Och, denckt hoe minnelyck dat hij ons heeft vertelt:[21.]
'Sij hebben mij veruolgt, wilt dit onthouwen,[22.]
Sij sullen u oock veruolgen.' Dit heeft hy ons gespelt.[23.]
Dus moetem wy vast in syn woort betrouwen.
Elck was hij vrindelyck,[25.]

EERSTE BORGER

mans en vrouwen[26.]
Die secoers oft hulpe aen hem begeirden,[27.]
Soomen in syn leuen wel mocht aenschouwen[28.]
Doenmen hem sach conuerseren opder eyrden.[29.]

TWEEDE BORGER

'Hebt malcanderen lief, sprack hij, en in grooter weijrden,
Soo mijn hemelsche vader u lief gehadt heeft.'
Sijn woorden waxen soete als honich geyrden,[31.]
Seggende: 'U sal vergeuen worden als gij vergeeft.'[32.]

17. e e n : zie voor dit gebruik Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, 1923[3], par. 96a; b o o s h e y t : kwaadwilligheid, ondanks de bewering van de auteur treft men deze bizonderheid niet aan in de H. Schrift.
18. h a e r e n : nl. van de Joden
19. D i e s : daardoor. Drukt hier vooral de aanleiding, de gelegenheid uit, niet de reden; hem: nl. Christus; op hem g e r e s e n : oproerig geworden tegen hem (vgl. MW, VI, 1454, bêta, onderaan), hebben zij zich aan hem vergrepen.
20. b r a c h t : gebracht; f o r t s e : hetzelfde als g e w e l t . Dergelijke doubletten treft men herhaaldelijk aan, zie b.v. nog v. 26.
21. hij: nl. Christus; v e r t e l t : gezegd
22. Joh. 15:20
23. g e s p e l t : voorspeld
25. E l c k : dat., voor, jegens iedereen. Her tweede halfv. behoort tot dezelfde volzin als het eerste halfv. en vult dit laatste aan. Dit procédé wordt herhaaldelijk toegepast in dit spel, zie o.a. vv. *87a/b*, 89*a/b*, 93*a/b*, enz.
26. s e c o e r s : hetzelfde als h u l p e , vgl. aant. bij v. 20; a e n : van
27. S o o : zoals; in: tijdens
28. c o n u e r s e r e n : zich bewegen, wandelen (WNT, III[2], 2142, 2) e y r d e n : dat., aarde
29. Vgl. Joh. 13:34, 15:12; en in g r o o t e r w e i j r d e n : hebt grote (veel) achting voor elkaar
31. h o n i c h g e y r d e n : in bloei staande (d.i. met honig beladen) takken? Ongetwijfeld bedoelt de schrijver 'honigraten'. Immers, niet de bloeiende takken zijn zoet, maar wel de honigraten. Her MW kent deze samenstelling niet, cfr III, 553-554 en II, 889-890. Het WNT vermeldt haar wel, doch geeft slechts één bewijsplaats nit Bilderdijk, cfr IV, 103, maar hier = honigtuin; onder honig- wordt de samenstelling evenwel niet opgegeven, cfr VI, 929. Vermoedelijk is het compositum in onze tekst te wijten aan rijmdwang met weijrden.
32. s e g g e n d e : toen Hij zei; Luk. 6:37.

*

ARON
Onsen meester Iesus heeft ons claerlijck vertelt:
'Sij hebben mij veruolcht, wilt dit onthouwen,
Sij sullen u oock veruolgen, twert u gespelt.'
Dus moeten wij vast op sijn woort betrouwen.

VRIAS
Elck was hij so troostelijck, / twaeren mannen off vrouwen,
Die secoers ofte hulp van hem begeerden,
Somen in sijn leuen mocht aenschouwen
Als hij opter aerde met ons conuerseerden.

ARON
'Hebt malcanderen lieff, dit was dat hij ons leerden,
So mijnen hemelschen vader u lieff gehadt heeft.'
Sijn woorden met sijn wercken so wel accordeerden
Seggende: 'U sal vergeuen worden als ghij vergeeft.'

VRIAS
Elck macher om dencken al dat nu leeft,
Watten lieft den Heer ons heeft bewesen.
Die doode verweckte hij, twaer noot dat ghijt schreeft,
Die dooue dede hij hooren, / die siecken genesen.

* 22' de - 23' mochten - 31' verweckt.

EERSTE BORGER

Elck macher om dencken inder eeuwicheijt die leeft,[33.]
De liefde die *Jesus* ons heeft bewesen.
De doode verweckte hij, twaer goet dat gift schreeft,[35.]
De dooue dede hij hooren, de siecke genesen.[36.]

TWEEDE BORGER

De creupele maeckte hij gaende, dwelck men na sal lesen.[37.]
Noch heeft hij meer teeckenen der liefden gedaen,
Ia, de duijuel veriaegde de Heere gepresen;
Oock heeft hij droog voets ouer twater gegaen.

EERSTE BORGER

Sachmen hem niet vijfduijsent menschen versaen[41.]
Met twee visschen en vijf garsten brooden ?
Dit en conden ons geleerde niet verstaen,[43.]
Maer sy sochten middele om hem te dooden.

TWEEDE BORGER

Dat was om dat hij strafte hun geboden,[45.]
Haer geueijsde wercken, en gierige abuijsen.[46.]
Hij dede alle neersticheyt om die wt te rooden,[47.]
Waer hij quamp, tsij in tempelen oft huijsen.

EERSTE BORGER

En die daer noch seggen alsulcke concluijsen,[49.]
Die meugen wel dencken om een cart leuen;[50.]

33. -er: slaat op D e l i e f d e v. 34; i n d e r e e u w i c h e i j t : bepaling bij l e e f t , dat de waarde heeft van een fut.
35. v e r w e c k e n : opwekken; t w a e r g o e t : stoplap
36. g e n e s e n : intr., herstellen, 'beterworden'
37. d w e l c k : hetwelk; n a l e s e n : later (nag) lezen
41. v e r s a e n : verzadigen
43. o n s g e l e e r d e : nl. de wetgeleerden, farizeeën; dit geschiedde niet na de vermenigvuldiging der broden, maar na de opwekking van Lazarus, cfr Joh. 11:47-53
45. D a t : slaat op v. 44; s t r a f f e n : opkomen tegen, afkeuren
46. g e u e i j s d e : huichelachtige g i e r i g e : hier: door hebzucht ingegeven; a b u i j s : misleiding, bedrog
47. n e e r s t i c h e y t d o e n : zich inspannen; r o o d e n : roeien
49. s e g g e n : verkondigen; a l s u l c k e : nl. zoals die der farizeeën; concluijsen: conclusies, hier in de zin van leerstukken (conclusies van dogmatische redeneringen)
50. nl. na dit aardse leven (waarin bedrog mogelijk is) komt bet eeuwige, waarin de waarheid onvermijdelijk ann het licht zal komen, en iedereen gestraft zal worden, die de waarheid met opzet verdraaid heeft. Vv. 49-52 blijken door de auteur actueel bedoeld te zijn, d.i. op de 16e-eeuwse toestand toepasselijk; n o c h v. 49 suggereert immers een latere periode dan die van de farizeeën, waarover in vv. 45-48 gehandeld werd.

Maer die willen prysen haer stinckende confuijsen,[51.]
Die sullen van ons geleerde wel worden verheuen.[52.]

TWEEDE BORGER

Den costelycken balsem die ons is gebleuen,[53.]
Dats syn leuende woort, een spijse der sielen.[54.]
Dat wort nu seer deerlyck veracht, verdreuen,
En die de waerheyt seggen doen sy vernielen.[56.]

EERSTE BORGER

Peyst toch, broeder, hoe dat de palmkens vielen
Als ons meester opden sondach quam gereden[58.]
Onder die scharen van volcke diemen daer sack crielen,[59.]
Als voor *Jerusalem* een hooft der steden.

TWEEDE BORGER

Daer heeft hij met schreijende stemme gebeden:[61.]
'O *Jerusalem, Jerusalem*, wist gij dat ick weet,
Gij sout met mij weenen met beuende leden !'
Hier of hoorden wij claerlijck van hem bescheet.[64.]

EERSTE BORGER

Wij syn comen inden tijt van schreyingen vreet.[65.]
O waerachtich propheet, welrieckende fonteijne,[66.]
Van u en sullen wij scheyden om lief om leet,[67.]
En die oock anders doet, slacht den vileijne.[68.]

51. h a e r : nl. van o n s g e l e e r d e v. 52; s t i n c k e n d e : hatelijke, afschuwelijke; c o n f u i j s e n : dwaalleer (te wijten aan verwarring)
52. v a n : door; o n s g e l e e r d e : in de actuele interpretatie van vv. 49-52 slaat dit niet op de farizeeën, maar op de orthodoxe theologen; v e r h e f f e n : prijzen, loven.
53. c o s t e l y c k : kostbaar
54. s y n : nl. van Christus
56. w a e r h e y t : hier de goddelijke waarheid; v e r n i e l e n : ombrengen. Ook vv. 53-56 hebben een actuele klank.
58. A l s : toen; -den: heeft de waarde van her aanw. vnw.; s o n d a c h : nl Palmzondag. Zie voor vv. 57-60 Matt. 21: 8.
59. c r i e l e n : krioelen
61. Vgl. met Luk. 19:41-42
64. H i e r a f : hierover
65. c o m e n : gekomen; s c h r e y i n g e n v r e e t : grote droefheid. Vv. 65-68 hebben weer actuele draagwijdte.
66. f o n t e i j n e : Christus als bron der genade
67. e n : enkelv. negatie
68. s l a c h t e n : gelijken op; v i l e i j n : laaghartig.

TWEEDE BORGER

Och, mij gedenckt noch van onsen meester reijne[69.]
Hoe sy hem gingen soecken recht voorde feest,[70.]
Dat crachtich woort, alderedelst van greijne,[71.]
Daer wij deur leuen moeten inden geest.

EERSTE BORGER

Maer doen *Jesus* sprack: 'Ick bent!' elck viel als een beest,[73.]
Want Godts woort was hun een veruaerlijck afgrijsen.[74.]
Tsloech in haer ooren met grooten tempeest,[75.]
En met eenen woorde liethijse weder oprijsen.[76.]

TWEEDE BORGER

Dat eeuwich woort, niet om volprijsen,[77.]
Hoorden wij oock van onsen meester verclaren
Als sy tot hem seyden, hem willende onderwijsen:[79.]
'Weettij niet dat ick de macht hebbe om u beswaeren,[80.]
U te doen dooden, oft quijt te laeten varen ?'[81.]
Doen antwoorde *Jesus*, die goddelycke adere:[82.]
'Gij en sout geen macht hebben om crincken twee haeren,[83.]
Waert u niet gegeuen van mijnen hemelschen vadere.'

EERSTE BORGER

O eeuwige salicheijt ![85.]

TWEEDE BORGER

Des sondaers ontladere,
Die als een misdadere // om ons aent cruijse is geacht,[86.]

69. m i j g e d e n c k t : ik herinner mij
70. s y : Christus' belagers; r e c h t : juist; f e e s t : in het Mnl. vr., Paasfeest
71. w o o r t : nl. Christus; g r e i j n e : kern
73. Joh. 18:6
74. a f g r i j s e n : hier eigl. oorzaak van afschrik
75. h a e r : hun; t e m p e e s t : geweld
76. -hij-: nl. Christus, deze bizonderheid treft men op deze plaats niet aan in de Evangeliën.
77. n i e t o m v o l p r i j s e n : dat niet genoeg geprezen kan worden
79. s y : Christus' vijanden in het algemeen, die in v. 80 bij monde van Pilatus aan het woord komen, vgl. Joh. 19:10-11
80. W e e t t i j : weet gij; om: om... te (cfr Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 280, Opm.); b e s w a e r e n : last aandoen
81. q u i j t : vrij van straf; v a r e n : gaan
82. a d e r e : fig. ader der genade
83. o m c r i n c k e n t w e e h a e r e n : dit staat niet in de hier bedoelde bijbelplaats Joh. 19:11, maar is een reminiscentie aan Matt. 10:30
85. s a l i c h e i j t : eigl. bron van de zaligheid, nl. Christus; o n t l a d e r e : verlosser
86. m i s d a d e r e : misdadiger; g e a c h t : gehecht. Volgens het rijmschema aabb van deze passage zou dit woord moeten rijmen met a l d e r l e s t v. 87. Vermoedelijk is deze plaats dus corrupt. H heeft hier g e u e s t (= gevestigd), dat rijmt met i n t l e s t .

EERSTE BORGER
In liefden vierich,

TWEEDE BORGER
roepende alderlest:
'Consummatum est', tis al veruult.[88.]

EERSTE BORGER
Doen ginck hij betalen

TWEEDE BORGER
onsser alder schult,
Deur liefden veruult // als hooft der vailianden.[90.]

EERSTE BORGER
Noch soo riep hij: 'Vader, in uwen handen[91.]
Beueel ick mijnen geest!' Dit hoorden wij spreken.[92.]

TWEEDE BORGER
Och, die in hem betrouwen,[93.]

EERSTE BORGER
niet en mach hem gebreken.

TWEEDE BORGER
Hoe salt hem noch rouwen,[94.]

EERSTE BORGER
die syn woort versteken,
En die belet hebben soo menich weirdich sermoon![95.]

88. Joh. 19:30
90. v a i l i a n d e n : deugdzamen. H o o f t d e r v. kan dus opgevat worden als een superlatief met betrekking tot de zedelijke waarde, primus inter pares.
91. s o o : dient hier ter versterking, vgl. Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 325; Luk. 23:46
92. s p r e k e n : zeggen. De bewerker van H heeft dit niet duidelijk genoeg gevonden, en schreef: 'Dit hoorden wij h e m spreecken'.
93. n i e t : niets; m a c h : kan; h e m : hun; g e b r e k e n : ontbreken
94. h e m : hen; s y n : nl. Christus'; v e r s t e k e n : verborgen houden (vgl. MW, IX, 42, 3) in fine). Het is duidelijk dat een actuele bedoeling ten grondslag ligt aan vv. 94-107
95. w e i r d i c h : waardevol.

TWEEDE BORGER
Wat sullen wij beginnen?[96.]

EERSTE BORGER
Ick en cant niet beuroen.

TWEEDE BORGER
Mijn hertte vreest van binnen.[97.]

EERSTE BORGER
Wat sullen wij doen
Als die veruolgers coen // vol tirannijen[98.]
Ons comen bestrijen ? //[99.]

TWEEDE BORGER
Wij moeten ons lijen
En oock niet vermijen // het woort des Heeren.[100.]

EERSTE BORGER
O Heere bewaert ons ![101.]

TWEEDE BORGER
Ons sterckheyt wilt vermeeren,
Dat wij ons niet en keeren // deur tribulatie[102.]
Van uwen naeme.[103.]

EERSTE BORGER
O Heere geeft gratie,
Tegen dees natie // wilt ons bystaen.[104.]

TWEEDE BORGER
Och, ick hope, hij sal ons gade slaen.[105.]
Dus laet ons tuijswaert gaen, tis mijn begeiren,[106.]
Want die Godt wil helpen, wie sal hem deiren ?[107.]

Binnen

96. b e u r o e n : bevroeden, inzien
97. v a n b i n n e n : stoplap, binnenrijmdwang m e t b e g i n n e n v. 96
98. t i r a n n i j e n : geweldenarij
99. o n s l i j e n : geduldig zijn
100. o o c k : toch
101. b e w a e r t : bewaar. Zoals zo dikwijls in de 16e eeuw gaat ook in dit spel de 2e pers. enkv. gebied wijs doorgaans nit op *-t*, zie nog w i l t , g e e f t , v. 103, w i l t v. 104, s p r i n g t v. 108; s t e r c k h e y t : moed; v e r m e e r e n : vergroten
102. D a t : opdat; t r i b u l a t i e : verdrukking
103. g r a t i e : kracht, sterkte (eigl. de dadelijke genade)
104. d e e s n a t i e : nl. de v e r u o l g e r s c o e n v. 98
105. h o p e : over het wegblijven van het vgw. d a t , zie Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 301, I
106. t u i j s w a e r t : huiswaarts; b e g e i r e n : verlangen, stoplap
107. d i e : lijd. voorw.; h e m : slaat op d i e .

*

Eerste pausa[+]

[+]49[v]

De sinnekens

IJPOCRYTICH HERTE
Nu, Fortsich Labeur, springt wt den neste,[108.]
Tschijnt dat ick splijte deur gramschap binnen.[109.]

FORTSICH LABEUR
Wa, Ypocrijtich Hertte, ick ben hier inde veste.[110.]

YPOCRYTICH HERTE
Nu, Fortsich Labeur, springt wtden neste.

FORTSICH LABEUR
Wat duyuel, hoe tierdij soo ! Schuijlter noch een reste ?[112.]
Ick moet weten int leste. // Wat wildij beginnen ?[113.]

IJPOCRYTICH HERTE
Nu, Fortsich Labeur, springt wt den neste,
Tschijnt dat ick splyte deur gramschap binnen.

FORTSICH LABEUR
En wat, duijuel, gebreeckt u ?[116.]

* 114. Van hier af in de aanduiding van de sprekende persoon telkens *y* voor *ypocrijtich* en *f* voor *fortsich*.

108. i j p o c r y t i c h : huichelachtig; f o r t s i c h l a b e u r : de kwade neiging waardoor de mens gebruik maakt van bruut geweld; s p r i n g t w t d e n n e s t e : kom te voorschijn, vgl. H: ‘Compt toch hier vore’. Vv. 108-115 vormen een rondeel.

109. T s c h i j n t : ik heb de indruk; d e u r : van; b i n n e n : eigl. stoplap, rijmdwang met b e g i n n e n v. 113

110. W a : tussenwerpsel, wel

112. h o e : waarom; t i e r d i j : tiert gij; s c h u i j l t e r n o c h e e n r e s t e : onzeker. Men kan vertalen: is er nog iets (dat ik niet weet) ? (spottende opmerking aansluitend bij v. 109, alsof Ypocrijtich Herte met dat v. alles gezegd zou hebben wat haar op het hart ligt); zie voor deze bet. van s c h u i j l e n MW, VII, 807, i.v. I, 1) in fine. Men kan dit halfv. echter ook opvatten als: is er (nog) iets aan de hand ? (enigszins aansluitend bij de tweede helft van het volgende v.); zie voor deze bet. van s c h u i j l e n WNT, XIV, 1146, 3e al. Deze tweede mogelijkheid acht ik minder waarschijnlijk dan de eerste, en wel omdat *noch* in deze interpretatie minder zin heeft dan in de eerste. In beide gevallen wordt *reste* vertaald door ‘iets’. Deze bet. staat echter niet vermeld in het MW, VI, 1304; in het WNT werd het woord nog niet behandeld. M.i. kan deze verzwakte bet. wel ontstaan zijn uit de hoofdbet. ‘restant’; bovendien kan het ongewone gebruik dat hier van het woord gemaakt wordt, nog verklaard worden door rijmdwang met n e s t e v. 111.

113. m o e t : moet 't

116. w a t : hangt hier niet samen met d u i j u e l , zoals in de uitroep in v. 112, maar is onderw. van de zin; w a t g e b r e e c k t u: wat scheelt er aan.

YPOCRYTICH HERTE

Ick verliese mijn sinnen!
Ick hebbe geweest ter plaetsen, verstaet mijn meenen,[117.]
Daermen noch al sprack van desen *Jesus* van *Nasareenen*,[118.]
Ia, dat hij was een waerachtich propheet bloot,[119.]
Den welcken ons ouersten hebben bracht ter doot;
Dies ick vol gramschappen ben ontsteken.[121.]

FORTSICH LABEUR

Hoe? Hebdij noch hooren van desen *Jesus* spreken?[122.]
Dat moeten wij vreken // extra ordinaris,[123.]
Want alle syn leeringe ons veel te swaer is.[124.]
Dat sou ons hinderen, alsulck verstijuen.[125.]

YPOCRIJTICH HERTE

Maer en ist oock met een sot bedrijuen[126.]
Dat hem dit volck soo seer wilt moeijen[127.]
Met desen *Jesus*?[128.]

FORTSICH LABEUR

Ick en cant niet beuroeijen
Hoe dat hij betoouert heeft soo veel persoonen.[129.]

YPOCRIJTICH HERTE

Wij sullense veruolgen, ia, waer dat sy woonen,[130.]
Soo meugen wy toonen // dat tegen onsen wil is.[131.]

117. v e r s t a e t m i j n m e e n e n : stoplap
118. a l : versterking van n o c h , wordt hier best weergegeven door ‘steeds’, Vgl. WNT, II[1], 76, b, *α*; s p r a c k : beeft hier een dubbele bet., nl. met betrekking tot dit v. ‘spreken’, ‘gewagen van’, en met betrekking tot v, 119 (een objectzin afhangende van s p r a c k) ‘zeggen’; N a s a r e e n e n : Nazareth
119. b l o o t : rijmwoord zonder bepaalde bet., vgl. WNT, II[2], 2921, 6) in fine
121. D i e s : daarom, slaat op vv. 118-119; g r a m s c h a p p e n : gen, sing. na vol; o n t s t e k e n : ontstoken
122. H o e : wat, uitroep
123. e x t r a o r d i n a r i s : op bizondere wijze
124. a l l e : heel; s y n : nl. van Christus
125. a l s u l c k : dergelijk, zulk; v e r s t i j u e n : zelfst. gebr., koppigheid, standvastigheid
126. b e d r i j u e n : zelfst, gebr., gedoe (deze bet. niet in de wdbb.)
127. h e m : zich; w i l t : wil. Deze vorm van de 3e pers. sing. van het praes. van w i l l e n was in het Mnl. zeer gewoon; m o e i j e n : bemoeien, inlaten
128. c a n t : - t s l a a t op v.
129. b e u r o e i j e n : begrijpen
130. -s e : nl, degenen die Christus volgen; w a e r d a t : waar... ook
131. m e u g e n : kunnen; t o o n e n : aantonen; d a t : dat 't, nl. het naleven van Christus' leer.

FORTSICH LABEUR
Theel lant deur *Jesum* in geschil is.
In diebus illis hoordemen veel van hem,[133.]
Doen hij preeckte binnen *Jerusalem*;
Dies oock ons ouersten op hem seer vierich // waren.[135.]

YPOCRIJTICH HERTE
T'ian, hij seyde datse valsch en gierich // waren,[136.]
Geueijst en puijtierich waeren // mager metten vetten.[137.]

FORTSICH LABEUR
Oock seyde hij dat haer eijgen insetten[138.]
Godts woort beletten, dit ginck by haer verwijten.[139.]

YPOCRIJTICH HERTE
Noch meer, dat sy waren hooueirdige ypocrijten;[140.]
Dit moest hun spijten // in dien dagen.

FORTSICH LABEUR
En dat alle haer voorstel, ginck hij gewagen,[142.]
Was maer om smenschen behagen. // Noijt dwaser vermeten![143.]

YPOCRIJTICH HERTE
Noch seyde hij datsy der weduwen huijsen eten.[144.]
Dus waerense gebeten // op hem gemeene[145.]
En hebben hem bracht veur Pilato alleene[146.]
Dien bij toesprack, daer hij sat als een puijst.[147.]

133. I n d i e b u s i l l i s : in die dagen
135. D i e s : daarom; op: drukt vijandige richting uit, tegen; vierich: brandend van haat (deze ongunstige bet. niet in MW)
136. T ' i a n : uitroep (oorspr. eed 'bij Sint Jan'); h i j : nl. Christus; -s e : s l a a t o p o u e r s t e n v. 135; *gierich*: hebzuchtig
137. G e u e i j s t : huichelachtig, onoprecht; p u i j t i e r i c h : wulps, wellustig. Dit stemt niet overeen met de H. Schrift: nergens heeft Christus de farizeeën uitdrukkelijk deze ondeugd verweten. Dat de schrijver haar toch opneemt in zijn opsomming toont aan, dat hij het niet op de Joodse overheid uit de tijd der apostelen gemunt heeft, maar op de 16e-eeuwse geestelijkheid, die dit verwijt herhaaldelijk te horen kreeg; w a e r e n : in niet minder dan drie opeenvolgende vv. dient w a r e n als rijmwoord, nl. in vv. 135, 136 en 137; een voorbeeld van de gemakkelijke manier waarop de rederijkers zich niet zelden van het rijm afmaakten; m a g e r m e t t e n v e t t e n : hier wel: van hoog tot laag, deze bet. niet in de wdbb.
138. i n s e t t e n : voorschriften, wetten; Matt. 15:3-7
139. b e l e t t e n : in de weg staan
140. i n d i e n d a g e n : stoplap
142. a l l e : geheel; v o o r s t e l : opzet; g i n c k h i j g e w a g e n : stoplap; Matt. 23:5
143. o m s m e n s c h e n b e h a g e n : ogendienst; v e r m e t e n : aanmatigende taal; verzwegen: hebben wij gehoord, of: wend er gesproken
144. Matt. 23:14
145. D u s : daarom; g e m e e n e : allemaal, zonder uitzondering
146. a l l e e n e : stoplap uit rijmdwang met g e m e e n e v. 145
147. p u i j s t : ellendige.

*

FORTSICH LABEUR

Dus en geuet mij geen wonder, al is hij gecruijst[148.]
En ter doot gebracht om syn bederuen.[149.]

YPOCRIJTICH HERTE

Alle die aen hem geloouen sullen wij doen steruen[150.]
Oft doen dolen als gebannen cattijuen.[151.]

FORTSICH LABEUR

Daer en sal niet eenen ongepuniert blijuen,[152.]
Al souden wij hem naschrijuen // theuren lachtere.[153.]

YPOCRIJTICH HERTE

Waij, tis al *Jesus* voore en *Jesus* achtere,[154.]
Tsij boer oft pachtere // aen alle sijen.[155.]

FORTSICH LABEUR

Stephanus moester ommers de doot om lijen,[156.]
Als vanden partijen // van Jesus ouerleden // siet.[157.]

YPOCRIJTICH HERTE

Dat en deden ons ouersten sonder reden // niet,[158.]
Want hij strafte de biscoppen als syn vyanden[159.]
En hij sprack: 'De hoogste Godt en rust in geen landen,[160.]
Oft in iempelen die met handen // van menschen geuracht // sijn'.[161.]

* 161. menschn.

148. D u s e n g e u e t m i j g e e n w o n d e r : daarom verbaast bet me niet; a l : indien
149. o m : wegens; b e d e r u e n : zelfst. gebr., verderfelijke invloed. Men kan dit halfv. echter ook opvatten als: om Hem (lichamelijk) in het verderf te. storten; de bewerker van H heeft deze interpretatie aangenomen, blijkens zijn ondubbelzinnige versie: 'om hem te bederuen'.
150. a e n : in
151. g e b a n n e n : verbannen, of ook nog: vervloekt; c a t t i j f : booswicht, ellendeling
152. o n g e p u n i e r t : ongestraft
153. h e m : hen; t h e u r e n : te heuren = tot hun; l a c h t e r e : laster, schande. De het. van dit v. is: al zouden wij hen tot hun schande door het nazenden van brieven moeten laten opsporen.
154. W a i j : uitroep van misprijzen; a c h t e r e : onderverstaan: dat men hoort, m.a.w. er wordt over niets anders dan over Jezus gesproken.
155. T s i j b o e r o f t p a c h t e r e : hetzij, hij weze dan boer of pachter, d.i. iedereen (spreekt over Jezus); a e n a l l e s i j e n : aan alle kanten, d.i. overal
156. d o o t : gewelddadige dood, hier marteldood; l i j e n : ondergaan
157. A l s v a n d e n p a r t i j e n : als aanhanger van, omdat hij een volgeling was van; o u e r l e d e n // s i e t : stoplap uit rijmdwang met bet vlg. v.
158. D a t : nl. het terechtstellen van Stefanus
159. h i j : nl. Stefanus; s t r a f f e n : berispen; b i s c o p p e n : hier: leden van de Hoge R a a d
160. vrije weergave van Hand. 7:48
161. g e u r a c h t : gemaakt.

FORTSICH LABEUR

Dies sij crijsselende inborstich bedacht syn[162.]
En hebben hem met steenen gebracht ter doot.[163.]

IJPOCRYTICH HERTE

+

Ia, noch sprack, hij in synder lesten noot:[164.] +50
165 'Ick sien den hemel open, ick moet verblijen,[165.]
Enden Sone des menschen ter rechter sijen
Sijns Vaders sitten, hoogst verheuen'.

FORTSICH LABEUR

Oock hoorden ick hem roepen: 'Vader, willet bun vergeuen[168.]
Die mij nemen tleuen, sy en weten niet wat sy doen'.[169.]

YPOCRIJTICH HERTE

170 *Stephanus* conterfeytte syns meesters sermoon.[170.]
Dus moetmense hebben die ons wet verkeeren,[171.]

FORTSICH LABEUR

Ia, en die niet en achten ons *phariseeusche* heeren.[172.]
Dus sullen wij haer leeren // *Stephani* sanck // singen.[173.]

YPOCRIJTICH HERTE

Wij sullender noch vele op slydens banck // bringen[174.]
175 En met bedwanck dwingen // als verdoolde sinnen.[175.]

162. D i e s : om die reden; sij: nl. de leden van de Hoge Raad; c r i j s s e l e n d e : knarsetandend; i n b o r s t i c h : hier meer speciaal: gloeiend van woede; b e d a c h t s y n : te moede zijn. De bet. vraagt een verl. tijd; het praes. is te wijten aan rijmdwang met het voorgaande v. Omschrijving: om die reden knarsetandden zij en gloeiden ze van woede. Vgl. Hand. 7:54
163. vgl. Hand. 7:58
164. l e s t e n n o o t : doodstrijd; zie voor vv. 164-167 Hand. 7:56
165. v e r b l i j e n : zich verheugen. Dit halfv. is een tussenzin, de volgende zin is immers ook obj. van sien. Deze constructie was bij de rederijkers zeer gewoon.
168. w i l l e t : wil het; Hand. 7:60
169. D i e : slaat op h u n v. 168; s y e n ...: niet Stefanus sprak deze woorden, maar Christus, cfr Luk. 23:34
170. c o n t e r f e y t e n : nabootsen; s y n s m e e s t e r s : nl. Christus. Uit de aant. bij v. 169 volgt, dat deze opmerking onjuist is; niet Stefanus 'conterfeytte', maar de auteur van dit spel.
171. D u s : aldus, zulke behandeling moet men ze doen ondergaan, m.a.w. zij moeten ter dood gebracht worden; v e r k e e r e n : omverwerpen
172. d i e n i e t e n a c h t e n : die geen rekening houden met, d.i. die het gezag niet erkennen van. Die is nog obj. van h e b b e n v. 171.
173. D u s : op die wijze, zo; s u l l e n w i j h a e r l e e r e n S t e p h a n i s a n c k s i n g e n : wij zullen hen het lied leren dat Stefanus zong toen hij de marteldood stierf, m.a.w. wij zullen hen ter dood brengen.
174. s u l l e n d e r : zullen er; s l y d e n s b a n c k : eigl. pijnbank, hier symbool van het leden in het algemeen
175. b e d w a n c k : geweld; v e r d o o l d e s i n n e n : lieden die van de ware leer afgeweken zijn.

*

FORTSICH LABEUR
Ick segge, sy hebben peer den duijuel binnen,
Dus moeten wy rinnen // om haer benouwen.[177.]

YPOCRIJTICH HERTE
Wij sullense leeren op desen *Jesus* betrouwen!
Tsy mans oft vrouwen, // sy worden noch gesocht // al.[179.]

FORTSICH LABEUR
Wat hebben wij propheten ter door gebrocht al,[180.]
Twelck meest is geurocht al // dear u, Ypocrytich Hertte.[181.]

YPOCRIJTICH HERTE
Wat segdij? Mij schults? Aij my, dat doet mij smertte.[182.]
Gij duijuels ionck, het quam al deur u foortsen![183.]

FORTSICH LABEUR
Gij geueijst boeue, het quamp al dear u koortsen,[184.]
Want met leuren en lortsen // gij elck een cont bedriegen!

YPOCRIJTICH HERTE
Gij en cunt niet dan boosheijt![185.]

FORTSICH LABEUR
En gij niet dan liegen![186.]
Uw leugenen vliegen // wt suijen, wt noorden.[187.]

* 187. wt leugenen.
177. r i n n e n : rennen, d.i. ons haasten; o m h a e r b e n o u w e n : om hen in het nauw te brengen
179. a l : allen
180. W a t : hoeveel; a l : reeds
181. m e e s t . . . a l : bijna allemaal. Al fungeert in drie opeenvolgende vv. als rijmwoord; ook hier heeft H dit vermeden; vgl. aant. bij v. 137; g e u r o c h t : gedaan
182. M i j s c h u l t s : door mijn schuld. De verklaring levert moeilijkheden op; men kan het opvatten als: m i j : datief, s c h u l t s = enclisis van s c h u l t + e s , d e s , d u s : aan mij de schuld daarvan? M.a.w. draag ik de schuld daarvan?
183. f o o r t s e : geweldenarij
184. k o o r t s e n : gejaagdheid niets ontziend najagen van uw doel
185. l e u r e n e n l o r t s e n : oneerlijke practijken. Deze zegswijze staat niet vermeld in de wdbb. L o r t s e n : o heeft hier de waarde van ō, binneurijm met k o o r t s e n blijkens //
186. n i e t : niets
187. s u i j e n : Zuiden. Eigl. verwacht men n a e r i.p.v. wt, dus: uw leugens vliegen overal heen. H heeft in deze zin: ‘u logenen vliegen // suijt oost west en(de) noorden’. Nu moet men dit v. interpreteren als: uw leugens komen van overal.

YPOCRIJTICH HERTE
Wat hebdij menigen mensche doen vermoorden
Met valsche discoorden, // gij Fortsich Labeur // quaet.[189.]

FORTSICH LABEUR
U ypocrijtich bedrog alle de weirelt deur // gaet,[190.]
U twistich erreur // slaet // onder geestlijck en weirlyck.[191.]

YPOCRIJTICH HERTE
Met alle boosheijt syn wy ons beyden geueirlyck,[192.]
Menich brengende deirlyck // tot een droeue feeste.[193.]

FORTSICH LABEUR
Om deugt te belettene sijn wij de meeste,[194.]
De subtijlste van geeste // wy valsheyt inblasen.

YPOCRIJTICH HERTE
Tsal blijcken aen dees verkeerde dwasen,[196.]
Die van *Iesum* dus rasen // als honden verbolgen.[197.]

FORTSICH LABEUR
Al die synen name belijen moeten wij veruolgen
En brengen ter schanden met groot verseeren.[199.]

YPOCRIJTICH HERTE
Weettij wat raet?[200.]

189. d i s c o o r d e n : twist, tweedracht
190. a l l e : geheel
191. t w i s t i c h : twist veroorzakend; e r r e u r : bedrog; g e e s t l i j c k e n w e i r l y c k : geestelijke en wereldlijke heren
192. a l l e b o o s h e i j t : versta: alle soorten van boosheid; w y o n s b e y d e n : wij met ons beiden, wij samen. M W, V, 891 bovenaan, kent van deze constructie één enkel voorbeeld; g e u e i r l y c k : gevaarlijk
193. M e n i c h : menigeen; e e n d r o e u e f e e s t e : sarcastische uitdr. waarmee een 'gebeurtenis die droefheid veroorzaakt bedoeld wordt
194. b e l e t t e n e : een hinderpaal zijn voor; d e m e e s t e : de belangrijksten, d.i. de machtigsten. Wij (d.w.z. de verkeerde neigingen waarvan de sinnekens van dit spel de verpersoonlijking zijn) zijn de belangrijkste hinderpalen voor de deugd.
196. v e r k e e r d e : van het rechte pad (der ware leer) afgeweken
197. die als dolle honden aldus over Jezus raaskallen. MW, VIII, 1517, 2) noemt v e r b o l g e n van dieren gezegd minder gewoon, maar de rijmpositie kan het ongewone gebruik in dit vers verklaren.
199. v e r s e e r e n : zelfst. gebr., verdriet, smart
200. *a.* rhetorische vraag.

*

FORTSICH LABEUR
la watte?[200.]

YPOCRIJTICH HERTE
Om ons quaetheijt te vermeeren
Moeten wij gaen vliegen in ons geestehjcke heeren.[201.]
Wij sullen bun raeijen, wilt hier op achten,[202.]
Dat sij niet en rusten dagen oft nachten[203.]
Om te vernielen met crachten // dees quade idoolen.[204.]

FORTSICH LABEUR
Soo en weet ick geen bequamer onder ons promoolen[205.]
Dan alleen *Saulum*, schalck en vol listen,[206.]
Want hij een groot vyant is van alle cristen.[207.]
Dus sonder questen wilt dees noot onverdooft craken.[208.]

YPOCRIJTICH HERTE
Iuijst, willen wy *Saulum* bier of thoot maken,[209.]
Soo meugen sy minderen dees craeyende hanen.[210.]

* 204. chrachten -208. on[*v*]erdooft.

200. *b.* i a : hier geen bevestiging, maar vraagwoord, vgl. MW, III, 980, 5); *c.* om het (door ons bedreven) kwaad te vergroten, vgl. MW, VI, 824, 2).
201. w i j : slaat niet op de sinnekens als zodanig, maar op de boze neigingen die zij verpersoonlijken.
202. r a e i j e n : aanraden
203. D a t ...: bijzin afhangende van r a e i j e n v. 202. Dit gebruik (i.p.v. om te + inf) was in bet Mnl. zeer gewoon, vgl. MW, VI, 946, II; 2).
204. O m : een bijzin afhangende van n i e t r u s t e n , ingeleid door o m , was destijds niet zeldzaam, vgl. WNT, XIII, 1891, in het midden; v e r n i e l e n : in het verderf storten; m e t c r a c h t e n : met geweld; i d o o l e n : afgodendienaars, onbekend in de wdbb. De copiïst van H heeft deze plaats vervangen door ‘dese rebelle ijdioten’
205. S o o : dan; p r o m o o l e n : hier wel: notabelen. Dit woord werd niet opgenomen in de wdbb. Vermoedelijk is het een misvorming (door rijmdwang) van p r o m o o t , waarvan WNT, XII^{2}, 4405 slechts twee vindplaatsen kent. Deze hypothese schijnt wel bevestigd te worden door H, dat op deze plaats p r o m o t e n heeft, rijmend met i j d i o t e n .
206. s c h a l c k : sluw. Op grond van het volgend adj. mag men aannemen, dat ook s c h a l c k als adj. bedoeld is, en niet als subst.
207. c r i s t e n : mv. van c r i s t , christenen
208. s o n d e r q u e s t e n : zonder verder te zoeken; o n v e r d o o f t : fig., met onverflauwde ijver; e e n n o o t . . . c r a k e n : een zaakje... opknappen.
209. h i e r a f : nl. van de vervolgers; t h o o t : het hoofd
210. S o o : dan; m e u g e n : kunnen; m i n d e r e n : zwakker maken, klein krijgen; d e e s c r a e y e n d e h a n e n : nl. de christenen, die niet ophouden de leer van Christus te verkondigen (c r a e y e n d e).

*

FORTSICH LABEUR

Hoe, sal hyse ringelen, dees beroofde *christian*en[211.]
Die blijuen volheirdich, seggende sonder spot // ras,[212.]
Dat dese valsche verleydere Godt // was.[213.]
Noyt meerder erreur en isser gebleken![214.]

YPOCRIJTICH HERTE

Nu, laet ons hier niet langer spreken,
Maer laet ons samen hier achter sluijpen[216.]
En seer rasselijck in Saulus hert cruijpen.[217.]

Binnen

*

Tweede pause

Saulus met 2 dienaers

SAULUS

O Godt van *Israhel* int hoogste triumpherende,
Als regent regerende // hemel ende eirde,[219.]
Mij wondert dat gij niet en sijt corrigerende[220.]
Die dijn wet syn vernerende // met grooter onweirden.,[221.]
Gij strafte ons voorvaders wel met vier, met sweirde.
Seer strangelijck, die tegens u rebelleerden,[223.]

* 211. hoo.

211. h y -: nl. Saulus; r i n g e l e n : temmen, breidelen, of ook: kwellen; b e r o o f d e : ofwel 'ongelukkige' (omdat zij het slachtoffer zullen worden van de onverbiddelijke Saulus), ofwel 'van hun verstand beroofde' (omdat zij volharden, in hun z.g. dwaling, cfr vlg. vv.); c h r i s t i a n e n : christenen, spottende benaming, waarschijnlijk mede door rijmdwang ontstaan. Niet vermeld in de wdbb.

212. v o l h e i r d i c h : standvastig; s o n d e r s p o t : zonder het als een grap te bedoelen, in alle ernst; r a s : stoplap

213. dese ...: nl. Christus

214. m e e r d e r : groter; e r r e u r : dwaling

216. h i e r a c h t e r : vermoedelijk achter een scherm

217. r a s s e l i j c k : snel, zie aant. bij v. 201

* 50^{V}

219. r e g e n t : heer, heerser

220. M i j w o n d e r t : het verbaast mij; c o r r i g e r e n : straffen. De constructie sijn + part. praes. wend door de redeiijkers omwille van het rijke rijm veel gebruikt, vooral met bastaardwoorden.

221. D i e : hen die; v e r n e r e n : versmaden, miskennen; m e t g r o o t e r o n w e i r d e n : op zeer smadelijke wijze

223. s t r a n g e l i j c k : streng, onverbiddelijk; d i e : slaat op v o o r v a d e r s v. 222

Gelijck *Adam* den eersten, die etens aenueirden[224.]
Vande verboden vrugten; dies sij succumbeerden.[225.]

224. G e l i j c k : zoals; Gen. 3:6
225. s i j : slaat op v o o r v a d e r s v. 222, waarvan Adam de eerste is; s u c c u m b e e r d e n : bezweken.

*

Gij hebtse al gestraft die u refuseerden,[226.]
Twelck hier te lang waer om te narreren;[227.]
Al sijnse. geplaegt die u wet corrumperen,[228.]
Als een rechtveirdich Godt in al u useren.[229.]
U rechtveirdicheyt en was noyt om gronderen.[230.]
Gij hebt *Date* en *Abiran* metten viere geplaegt,[231.]
Om dat sy hun tegen *Aron* stelden sonder noot;[232.]
Voort alle ander rebelleerders, soo den Bijbel gewaegt,[233.]
Van tgeslachte van *Israel*. Dit weet ick bloot:[234.]
Gij brochtse al ten loot // sonder eenich vermijen.[235.]
En de dwalinge den menschen is nu soo groot,
Ia, veel meer dan sy was by *Moijses* tijen.[237.]
Dus, al soudick myn peirden den hals afrijen,[238.]
Soo sal ickse al veruolgen, ben ick, Saulus, ins regeren;[239.]
Ick en can dees blasphemie niet langer lijen.[240.]

* 231. In het hs worden de strofen van dit referein op geen enkele wijze van elkaar gescheiden. Omwille van de overzichtelijkheid laat ik tussen iedere strofe één regel wit.- 234. vant tgeslachte in Israel.

226. a l : allen. MW, I, 315, 4) infine, kent de onverbogen vorm bij een pers. vnw. alleen in de nom.; r e f u s e r e n : in opstand komen tegen, miskennen
227. n a r r e r e n : hier wel: uitvoerig verhalen
228. A l : allen; p l a e g e n : straffen; c o r r u m p e r e n : hier meer speciaal: vertreden. Het praes. in tegenstelling met het imperf. van de voorgaande vv. is te wijien aan rijmdwang.
229. Dit v. slaat op gij v. 226; u s e r e n : zelfst. gebr., handelen, doenwijze
230. stokregel van het referein. ‘Uw rechtvaardigheid heeft men nooit kunnen doorgronden’, m.a.w. Uw rechtvaardigheid is grenzeloos, dus volmaakt. Zie voor de vorm van dit referein Inleiding, V, *b*.
231. D a t e e n A b i r a n : Datan en Abiram, cfr Num. 16; m e t t e n v i e r e : met het vuur
232. s o n d e r n o o t : zonder gegronde reden. Deze kleine toevoeging, die men tevergeefs zal zoeken in het bijbelverhaal; en die in H verzwakt weergegeven words door het bijw. o n b e h o o r l i j c k e , schijnt wel ingegeven te zijn door actuele overwegingen. Ook in de 16e eeuw was immers een deel der gelovigen in opstand gekomen tegen de traditionele geestelijke overheid. Om te voorkomen dat de lezer of toeschouwer van dit spel de 16e-eeuwse religieuze ‘rebellen’ over dezelfde kam zou scheren als de ‘rebellen’ uit Mozes' tijd, suggereert de schrijver met deze toevoeging een onderscheid: in Mozes' tijd, was het verzet s o n d e r n o o t (H o n b e h o o r l i j c k e) ; de toeschouwer kon er dan bijdenken dat het verzet van de 16e eeuw niét s o n d e r n o o t was, en bijgevolg niet door God gestraft zou worden.
233. V o o r t : vender; r e b e l l e e r d e r s : rebellen, opstandelingen; s o o : zoals; g e w a e g t : vermeldt
234. v a n I s r a e l : het hs heeft in, schrijffout voor v a n , H heeft hier v a n ; b l o o t : duidelijk, bepaald
235. v e r m i j e n : sparen, ontzien
237. m e e r : groter; b y : ten (tijde van), gedurende
238. s y n p e i r t d e n h a l s a f r i j e n : zijn paard afjakkeren, door lang rijden geheel uitputten
239. i n t r e g e r e n s i j n : aan de macht zijn, de touwtjes in handen hebben
240. b l a s p h e m i e : lastering (nl. van God)

*

Dus helpt mij toonen dijn goddelyck goeuemeren.[241.]
U rechtveirdicheijt en was noyt om gronderen.
Ick salse al doen hangen, sieden en braden,
Onthoofden, steenen, geesselen en speten,[244.]
Sij die daer vergeten, o Godt, u weldaden,
Want sy syn al meest metden duijuel beseten.[246.]
Het spijt mij te seere dat sy hebben vergeten
Hoe Godt haer verlost heeft wt *Pharos* handen.[248.]
Daer en salder niet een ontcomen naer mijn vermeten![249.]
Ick salse doen veruolgen tot haerder schanden
Hier, en allomme in alle dees landen,
Al sou ickse selue metten tanden mineren,[252.]
Oft sy sullen afgaen haer verdraijde standen[253.]
Van desen *Iesus*, die hen soo doet erreren.[254.]
O Godt, u rechtveirdicheyt en was noijt om gronderen.
Desen *Iesus*, die valsche verleyder quaet,
Deur hem sijn alle dees dwalingen geresen,
Dies hij schandelyck gecruijst was om syn misdaet,
Gegeesselt, bespot, begeckt bouen desen.[259.]
O Godt van *Israhel*, alderhoogst in wesen,
Hoe meugen dees lieden soo syn verblent?[261.]
Niettemin, ick salt keeren met fortsige pesen[262.]
Om in eeren te houdene onssen geestelijcken staet excellent.

* 254 he[m+] 〈n〉

241. h e l p t : Saulus richt zich weer tot de strenge God van Israhel. De bet. van dit v. is: help mij dus om (de anderen) te laten zien, hoe Gij de mensen bestuurt. Practisch vraagt Saulus dus, dat God van hem een instrument van Zijn straffende gerechtigheid make.
244. s t e e n e n : stenigen; s p e t e n : met een lans of zwaard doorboren
246. a l m e e s t : allen in de hoogste mate; m e t -: door. WNT, II[2], 2484, 9), 3e alinea kent slechts één voorbeeld met, dit voorz. i.p.v. met v a n .
248. P h a r o s h a n d e n : de handen van de Farao, zinspeling op de uittocht uit Egypte
249. v e r m e t e n : vast voornemen
252. m i n e r e n : blijkbaar wordt hier 'verscheuren' bedoeld
253. O f t : of anders, alternatief bij v. 250; a f g a e n : prijsgeven; v e r d r a i j d e : verkeerde; s t a n d e n : hier: standpunten, stellingen
254. V a n : over; e r r e r e n : dwalen
259. b o u e n d e s e n : stoplap
261. m e u g e n : kunnen; v e r b l e n t : verblind
262. m e t f o r t s i g e p e s e n : met geweld.

*

Sa mijn dienaers, blyft mij alomme ontrent[264.]
En wilt u getrouwelijck met mij vercloecken[265.]
Om te persequeren lees secte onbekent.[266.]
Laetse ons vangen, spannen in alle hoecken![267.]

EERSTE DIENAER

Geirne meestere, wij sullense subtylyck soecken.[268.]
Om haer te belastene nemen wy ons gangen.[269.]

TWEEDE DIENAER

Sij sullen desen *Iesum* noch verveirlijck vloecken
Als wijse sullen grijpen en brengen geuangen!

SAULUS

Holla, wie compt gindere? Ick heb rechts verlangen.[272.]
Mij dunckt het is volck van sulcke conditien.[273.]
Dus beueel ick u beijden by uwer offitien[274.]
En byden Heere die gij hebt gesworen,[275.]
Dat gijse brengt, oft gij crijgt punitien.[276.]
Segt hun dat ickse moet spreken en hooren.

EERSTE DIENAER

Wij sullent geirne doen, meester vercoren;
Onsen arbeijt en willen wij voor u niet sparen.

* 268. Het hs heeft 1 voor *eerste* en 2 voor *tweede* (*dienaer*).

264. Hier eindigt Saulus' monoloog tot God, en schakelt hij over op een dialoog met zijn dienaren, die logisch voortvloeit uit de monoloog. Tevens houdt ook de referein-vorm op; b l y f t m i j a l o m m e o n t r e n t : blijft overal in mijn nabijheid
265. h e m v e r c l o e c k e n : zich inspannen
266. p e r s e q u e r e n : vervolgen; o n b e k e n t : onwetend, verblind
267. -s e : obj. van v a n g e n enz.; s p a n n e n : in de boeien slaan; i n a l l e h o e c k e n : overal
268. s u b t y l y c k : behendig, zorgvuldig
269. b e l a s t e n : aanklagen, beschuldigen; s y n g a n g e n n e m e n o m : letterl. zich in beweging zetten om, gaan + werkw.
272. r e c h t s : recht; v e r l a n g e n h e b b e n : benieuwd zijn, vgl. MW, VIII, 1973, bovenaan
273. v o l c k v a n s u l c k e c o n d i t i e n : nl. christenen
274. u b e i j d e n : slaat op de dienaren van Saulus; o f f i t i e n : ambt
275. d i e g i j h e b t g e s w o r e n : met Wie gij u door eed verbonden hebt
276. p u n i t i e n : straf

*

TWEEDE DIENAER

Godt gruet u, mannen, en wilt u niet veruaeren.[280.]
Gij moet met ons gaen sonder eenich belet[281.]
Tot onsen meester, compt, hoort sijn verclaren,[282.]
Saulum, den grooten doctoor inde wet.[283.]

EERSTE BORGER

Wat belieft uwen meestere?

TWEEDS BORGER

Dat suldij hooren net,[284b.]
Hij salt u seggen sonder eenich grieuen.[285.]
Gegroet sijt, *Saule*! Heere, wars u belieuen?[286.]
U begeirte laet ons van u versinnen.[287.]

SAULUS

Wat volck sydij?[288.]

EERSTE BORGER

Borgers van *Ierusalem* binnen.
Wij bidden u, wilt ons seggen u meenen.[289.]

SAULUS

Aen wren geloofdij?[290.]

* 284*a*. Het hs geeft 1 voor *eerste* en 2 voor *tweede* (*borger*).
280. g r u e t : groet; h e m v e r u a r e n : vrezen, zich bang maken
281. s o n d e r e e n i c h b e l e t : zonder uitstel, onmiddellijk
282. T o t : naar; s i j n v e r c l a r e n : wat hij u te zeggen heeft
283. nadere bepaling van m e e s t e r v. 282
284b. n e t : nauwkeurig, precies
285. s o n d e r e e n i c h g r i e u e n : zonder nadelige gevolgen voor u, vgl. v. 280. Het klinkt wel zonderling dat de Tweede Borger verwacht dat het onderhoud met de grote vervolger ‘sonder eenich grieuen’ zal verlopen. De rijmpositie laat echter toe te veronderstellen dat deze formule hier niet haar volle waarde heeft. De bewerker van H schijnt deze passage onwaarschijnlijk gevonden te hebben, en heeft de rolverdeling grondig veranderd, echter niet op bevredigende wijze.
286. De spreker richt zich thans tot Saulus: w a t s u b e l i e u e n : wat verlangt gij
287. v e r s i n n e n : te weten komen, vgl. MW, VIII, 2439, 6)
288. v a n I e r u s a l e m b i n n e n : van de stad zelf, van binnen de wallen. In tegenstelling met I e r u s a l e m b u y t e n , d.i. de onmiddellijke omgeving van de stad
289. u m e e n e n : uw bedoeling.
290. N a s a r e e n e n Nazareth.

TWEEDS BORGER
Aen den gecruijsten Godt van Nasareenen
Diet al te voorschijn brengt dat binnen slot // is.[291.]

SAULUS
Wat segdij van hem?

EERSTE BORGER
Dat by den leuenden sone Godts is,
Al is hij gecruijst als een misdadich catyf.[293.]

SAULUS
Segdij dat hij Godt is?[294.]

TWEEDS BORGER
Ia wij certeijn.

EERSTE DIENAER
Daer verbeurdij beije tlijf
Deur sulck bedrijf. // Geeft u geuangen!

SAULUS
Ia, sydij oock vandie opinieuse slangen?[296.]
Ick sal u doen hangen // en laten verdwijnen!
Sa mijn dienaers, bintse vast, dees verdraede cockijnen,[298.]
Wij sullense pijnen // en met voeten trappen.

TWEEDE DIENAER
Wij sullen hun volck wat anders doen snappen,[300.]
Oft doer clappers // van tselue gecriel // siet.[301.]

EERSTE BORGER
Gij meugt ons lichaem dooden maer de siel // niet,[302.]
Al waert dat gij ons briet // swert als kolen.[303.]

291. d a t b i n n e n s l o t i s : dat verborgen is
293. c a t y f : ellendig mens
294. c e r t e i j n : zeker; b e i j e : beiden; t l i j f : 't leven
296. o p i n i e u s : eigenzinnig
298. v e r d r a e d e : v e r d r a e y d e , verdwaasde; c o c k i j n : schelm
300. s n a p p e n : zeggen
301. c l a p p e n : praten; g e c r i e l : hier: gekronkel van pijn (veroorzaakt door de marteling). Deze bet. niet in de wdbb., maar vgl. WNT, VIII[1], 203, 3). De bet. van deze vv. is: wij zullen hen over iets anders doen praten (m.a.w. de leer van Christus doen prijsgeven), of hen over dezelfde pijnigingen laten meespreken (d.w.z. wij zullen hen ook folteren).
302. m e u g t : k u n t ; Matt. 10:28
303. w a e r t : ware het.

*

SAULUS

Wat port u dat gij dus dwaselijck gaet dolen?[304.]
Wie heeft u dit beuolen? // Segt mij dat breijdere.[305.]
Gij segt dat hij Godt is, die valsche verleydere;
Tis een leugen sprekere, wat: wildij veel praten?[307.]

EERSTE DIENAER

Ons ouerste en al ons *Phariseeusche* staeten[308.]
Mercken wel al sijn verkeerde sinnen.[309.]

SAULUS

Ia, en sy sagen wel dat by hadt den duijuel binnen.
Tis iammer dat volck dus deur hem verdooft is.[311.]

TWEEDE BORGER

Hij heuet serpents hooft t'onder gesmeten,[312.]
Hij die daer sit int hoogste verheuen.

EERSTE BORGER

Hij is tlicht des leuens, dwelck van ons hooft is,[314.]
Soo ons getuijgen alle propheten.[315.]

TWEEDE BORGER

Hij ist die de doot alleene heeft verbeten;[316.]
Hij is den weg, de waerheijt en leuen.[317.]

EERSTE BORGER

Hij is die de sonden alleen can vergeuen;[318.]
Dour liefde is hij geworden ons broedere,

* 308. *Phariseeushe*.
304. p o r r e n : aanzetten
305. b r e i j d e r e : breder, uitvoeriger
307. l e u g e n s p r e k e r e : leugenaar. Het waarschijnlijkste is inderdaad dat deze woorden als compositum verstaan moeten worden. H heeft hier l o g e n s p r e i j e r (verspreider van leugens) in één woord; w a t w i l d i j v e e l p r a t e n : waarom wilt gij zoveel woorden aan Hem verspillen? Hij is immers maar een leugenaar!
308. s t a e t e n : raden, colleges waarin de overheid zetelt
309. M e r c k e n : inzien, doorzien; s i n n e n : gedachten, opvattingen
311. d a t : dat 't
312. h e u e t : heeft 't, zinspeling op Gen. 3:15
314. Vgl. Joh. 8:12
315. S o o : zoals; vgl. o.a. Is. 42:6, 49:6
316. a l l e e n e : staat b i j d i e ; v e r b e t e n : vernietigd, overwonnen
317. Joh. 14:6
318. d i e : degene die.

TWEEDE BORGER

Geboren van Maria, maget en moedere.[320.]
Hij is ons voorsprake, soo daer staet geschreuen.[321.]

EERSTE BORGER

Hij is ons hope, ons troost, ons behoedere;
Vande schaepkoije is hij de rechte deure.[323.]

SAULUS

Waij, hy was een verleydere vol van erreure[324.]
Tot elcken uere, verstaet dat wel;[325.]
En tegen ons ouersten was hij altoos rebel,[326.]
Dus quamp hy int gequel // met veel smertten.[327.]

TWEEDE BORGER

Hij kende haer geueijsde hertten,[328.]
En om dat hij strafte haer perten wert hij versteken.[329.]

EERSTE DIENAER

Ia, wildij noch op ons geleerde spreken?[330.]
Wij sullen a verleeren alsulck blasphemeren![331.]

SAULUS

Men sach hem altoos metten sondaers conuerseren
En hem occuperen // met sulcke onvroedicheijt.[333.]

EERSTE BORGER

Dat ded' syn liefde en volmaeckte ootmoedicheijt,[334.]
Want hy ons ouervloedich seyt, // pijnt dit te beuroene,[335.]
Dat de gesonde en heeft geen medecijn van doene;[336.]

320. v a n : dit voorz. was in het Mnl. niet ongewoon b i j g e b o r e n
321. vgl. Joh. 14:13
323. Joh. 10:7; r e c h t e : ware
324. e r r e u r e : dwaling
325. T o t e l c k e n u e r e : op ieder uur (van zijn bestaan), d.i. altijd
326. r e b e l : weerspannig
327. D u s : daarom
328. h a e r : hun, nl. van o n s o u e r s t e n v. 326; g e u e i j s d e ; huichelachtige
329. s t r a f f e n : afkeuren, opkomen tegen; p e r t e : bedrog, list; v e r s t e k e n : verstoten
330. o p : tegen
331. v e r l e e r e n : afleren
333. h e m o c c u p e r e n m e t : zich inlaten, bezighouden met; s u l c k e o n v r o e d i c h e i j t : dergelijke onverstandige dingen
334. eigenlijk: dat deed Hij uit liefde enz.
335. o u e r v l o e d i c h : dit bijw. is ongewoon in dit verband De bedoeling is wel: uitvoerig, waarmee ‘duidelijk’ gesuggereerd wordt; p i j n e n : zijn best doen om; b e u r o e n e : begrijpen
336. m e d e c i j n : arts, geneesheer; Luk. 5:31.

Maer den crancken, die met sieckten sijn beladen,[337.]
Die moet den meester ter noot staen in staden.[338.]
Dus waert wel noot dat wij hem daerom eerden.[339.]

TWEEDE BORGER

U prinsen der pristeren, u schriftgeleerden
En bekenden haer sieckten niet soot wel scheen int wesen,[341.]
En daerom en heeft *Iesus* haer niet genesen
Maer den siecken bygestaen in alien eijnden.[343.]

SAULUS

Help! Hoe derfdij u sulcken blasphemie onderwinden?[344.]
Int helsche verslinden // suldij noch varen.

EERSTE BORGER

Hij die *Noe* in darcke cost sparen
Met synder scharen // minst en meeste,[347.]
Die sal de syne oock wel bewaren
Voor deeuwich beswaren // der hellen tempeeste.[349.]

SAULUS

Grijptse beij metten halse gelyck een beeste,
Steltse ten oreeste // our tormenteren![351.]

TWEEDE DIENAER

Compt, comt, wy sullen samen gaen houeren[352.]
Sonder cesseren // oft lange borgen.

337. d e n c r a n c k e n : dat. meerv. afhangende van s t a e n in s t a d e n v. 338.
338. m e e s t e r : arts, geneesheer; t e r n o o t : in de nood; s t a e n i n s t a d e n : bijstaan
339. w a e r t : versta: w a s t , was 't; n o o t : nodig; d a e r o m : zie vv. 332-333
341. s o o t : zoals 't; s c h e e n : bleek; i n t w e s e n : eigenlijk stoplap, in feite, in de grond
343. d e n s i e c k e n : nl. degenen die wél uitkwamen voor hun ziekte. De beeldspraak van Luk. 5:31 wordt nog volgehouden; i n a l l e n e i j n d e n : in alle opzichten
344. h e m o n d e r w i n d e n : zich verstouten tot
347. M e t ...: staat bij N o e v. 346
349. b e s w a r e n : zelfst. gebr., kwelling; d e r h e l l e n t e m p e e s t e : de ellende der hel, vgl. MW, VIII, 223, 5)
351. o r e e s t e : dit woord, dat eigenlijk storm, geraas betekent, wordt hier in een zeer ongewoon verband gebruikt, vgl. MW, V, 1962-1964 en WNT, XI, 1481. Ook de copiïst van H heeft dit woord blijkbaar niet begrepen: hij verving bet door 'steltse op den leeste'; t o r m e n t e r e n : folteren
352. h o u e r e n : feestvieren, sarcastisch gebruikt 353. s o n d e r c e s s e r e n : zonder ophouden; b o r g e n : eigenlijk uitstel van betaling geven, hier: uitstellen in het algemeen.

*

EERSTE DIENAER

Gaet voort! Gaet voort! Wy sullen u den cost besorgen[354.]
Soo Bat gij eer morgen // sult by uwen Godt syn![356.]

SAULUS

Mij wonders hoe dat dees lieden dus vertwijfelt en bot sijn
Dat sy niet en vreesen de tormenten groot,[357.]
En op desen verleyder soo seer versodt syn[358.]
Soo Bat syer deur comen in last en in noot
Want bij moeste toch steruen selue de doot[360.]
Deur die dwalinge die bij heeft achtergelaten.[361.]
Niet tegenstaende hoe datmen hemt verboot,
Hij volgde al syn hoot, // ten mocht niet baten.[363.]
Binnen *Damasco* woonen noch veel van dese credaten[364.]
Die met bun schoon praten // het volck bekeeren.
Dus wil ick gaen tot onse potestaten,[366.]
Ons geleerde vaten // en geestelycke heeren,[367.]
Om volkomen macht te crijgene thaerder eeren,[368.]
Dese ketters te vangene sonder verschoonen,[369.]
Die den volcke niet dan valsheyt en leeren.[370.]
Ick weetter noch vele binnen *Damasco* woonen;
Ick salder mijn macht soo vreeselyck toonen[372.]
Ouer sulcke persoonen sonder wederleggen // al,
Ia, Batmen daer ouer duijsent iaer afseggen // sal.[374.]

* 364. n[~]ch.
354. G a e t v o o r t : bij deze woorden worden de arrestanten van het toneel gedreven; c o s t : wat men aan voedsel nodig heeft, hier sarcastisch gebruikt. De bet. van deze vv. komt neer op: wij zullen u doden.
356. M i j w o n d e r t : het verbaast mij; d u s : zo, in die mate; v e r t w i j f e l t : krankzinnig
357. t o r m e n t e n : folteringen
358. d e s e n v e r l e y d e r : nl. Christus
360. W a n t : geeft de reden aan van M i j w o n d e r t v. 356
361. D e u r : om reden van
363. a l : geheel, helemaal; s y n h o o t v o l g e n : op zijn standpunt blijven; t e n : het en, nl. d a t m e n h e m t v e r b o o t v. 362
364. c r e d a t e n : gelovigen, niet opgenomen in de wdbb.
366. t o t : naar; p o t e s t a t e n : machthebbers
367. v a t e n : mannen
368. t h a e r d e r e e r e n : te haerder, hun ter ere
369. D e s e k e t t e r s ....: hangt af van m a c h t v. 368; s o n d e r v e r s c h o o n e n : onverbiddelijk, zonder pardon
370. D i e ...: slaat op k e t t e r s v. 369; n i e t : niets
372. s o n d e r w e d e r l e g g e n : zonder tegenspraak te dulden; a l : wordt hier op de eerste plaats omwille van het rijm gebruikt
374. d a e r . . . a f s e g g e n : versta: daer of seggen, d.i. ervan spreken.

*

Een Phariseus met een bisco

PHARISEUS

O heere biscop, prelaet, ouerste heere,
Regent ouer ons phariseeusche statie,[376.]
Mijn herte is in smerte en in verseeren[377.]
Als ick ouermercke dees groote turbatie:[378.]
Noijt en geschiede meerder blamatie[379.]
Onse phariseeuse natie // van Godt vercoren.[380.]
Ten can niet geschieden sonder vijants inspiratie![381.]
Noijt valsser fondatie // en mochtmen oorbooren.[382.]

BISCOP

Mijnen geest is oock swaerlyck int verstooren[383.]
Deur daenhooren van dese groote molesten.[384.]
Wij moeten raet soecken, dats verloren,[385.]
Om dit volck besporen // wt haer lieder nesten,[386.]
Want tis waer, noyt en gebeurden hier sulcken interesten[387.]
Alsser nu met dees dwalinge en is ontsteken.[388.]
Waer datmen nu compt in straten in vesten,[389.]
Tis al van desen *Iesum* datmen hoort spreken,

* 386. volckx.

376. s t a t i e : hier in ongewoon verband gebruikt. Blijkens p h a r i s e e u s c h e staat het woord hier gelijk met n a t i e . Dat het een loutere schrijffout zou zijn voor n a t i e is onwaarschijnlijk, omdat het laatst genoemde ook in v. 380 als rijmwoord voorkomt. H heeft in v. 376 overigens ook s t a t i j e
377. v e r s e e r e n : zelfst. gebr., verdriet, droefheid
378. o u e r m e r c k e n : nagaan, zich rekenschap geven van; t u r b a t i e : (geestelijke) verwarring
379. g e s c h i e d e n : tebeurtvallen; m e e r d e r : grotere; b l a m a t i e : smaad, oneer
380. v a n : door
381. v i j a n t s : van de duivel
382. v a l s : onjuist, foutief; f o n d a t i e : onzeker, hier waarschijnlijk: motivering, grondslag (van een leer); o o r b o o r e n : gebruiken
383. Mijn geest is ook ten zeerste verstoord. De taal van deze vv. is met opzet meer gekunsteld, om de gewichtigdoende schriftgeleerden na te bootsen.
384. m o l e s t e n : overlast, kwelling, hier van geestelijke aard
385. d a t s v e r l o r e n : versta: of dat is verloren, m.a.w. indien wij er niets op vinden is die zaak verloren
386. O m ...: hangt of van r a e t v. 385; b e s p o r e n : opjagen
387. i n t e r e s t e n : schade, hier op geestelijk gebied
388. e n : heeft hier geen ontkennende kracht: o n t s t e k e n : hier wel: ontstaan. Het gebruik van dit woord is ongetwijfeld te wijten aan rijmdwang.
389. i n v e s t e n : H heeft a e n .

PHARISEUS

Die soo schandelyck gedoodt is om syn valsche treken,[391.]
Houdende tvolck vertwyffelt van binnen[392.]
Ia, deur syn rasen, roepen en preken.
Dies hij maeckte veel sotten en sottinnen.[394.]

Wtcomende

SAULUS

Gegroet sijt mijn heeren, notabele van sinnen;[395.]
Ick gebiede mij tuwen dinst altijt.[396.]
Volkomen macht soudick geiren gewinnen[397.]
Om te gaen reijsene sonder respijt[398.]
Binnen *Damasco*, want tis meer dan tijt,[399.]
Om daer tonder soecken in huijsen in scholen.[400.]
Ick ben bereet om taenueirdene den strijt
Tegen de gene die daer soo schandelijck dolen
Sij hebben Godt syn eere gestolen
Met haerlieder blasphemie quaet om verdragen.
Dus sal ickse soecken in gaten in holen
En brengense geuangen sonder versagen.

BISCOP

Saule, u redenen ons seer wel behagen.[407.]
Dus wiltse gaen belagen // en brengen int gequel;
Ontfangt de brieuen, wiltse met u dragen[409.]
Op dat gijse vrij meugt plagen // die ons syn rebel.[410.]

PHARISEEUS

Wij geuen u autoriteyt en speciael beuel,[411.]
Dwingtse snel // die ons aldus verneeren[412.]
En Godt soo stoutelyck blasphemeren.[413.]
Hier met uwen oorlof.[414a]

391. t r e k e : list
392. v e r t w y f f e l t : van zijn verstand beroofd; v a n b i n n e n : stoplap
394. d i e s : daardoor
395. n o t a b e l e v a n s i n n e n : die tot de geestelijke, verstandelijke elite behoren
396. h e m g e b i e d e n : zich aanbevelen
397. g e w i n n e n : verkrijgen
398. s o n d e r r e s p i j t : zonder dralen
399. b i n n e n : naar
400. o n d e r s o e c k e n : eenonderzoek instellen
407. r e d e n e n : woorden
409. b r i e u e n : nl. waaruit Saulus' volmacht blijkt
410. -s e : wordt nader bepaald door d i e zelfde v.; p l a g e n : straffen
411. a u t o r i t e y t : macht
412. d w i n g e n : bedwingen, onderdrukken; v e r n e r e n : vernederen
413. s t o u t e l y c k : brutaal
414a afscheidsformule.

+

SAULUS
Ha, nu sal ick mij gaen occuperen
En bun gaen rengelen sonder respijt[415.]
Sa, sa, myn dienaers, bereijt u, tis tijt!
Versiet u inden strijt // van dies ons is van noode.[417.]

EERSTE DIENAER
Geirne heere, wy staen tuwen gebode.
Om dit oncruijt te wiene sullen wy listich // syn,[419.]
En den genen die tegen u boos en twistich syn.[420.]

Derde pausa

FORTSICH LABEUR
Ist quaelijck gerockt?[421.]

YPOCRYTICH HERTTE
Ist quaelyck gesponnen?

FORTSICH LABEUR
Ist qualyck gestockt?[422.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Ist qualyck geblasen?

+ 418. Het hs heeft 1 voor *eerste*. - 421. ge[* +] <* r *> ockt - 422a. Van hier of heeft bet hs ƒ voor *fortsich* en *y* voor *ypocrijtich*.
415. r e n g e l e n : in de boeien slaan
417. h e m v e r s i e n : zich voorzien; i n d e n s t r i j t : staat bij v a n n o o d e : van hetgeen wij in de strijd nodig hebben; d i e s : deze gen. staat voor een acc., cfr Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 61, opm. l
419. w i e n e : wieden, fig.
420. E n d e n g e n e n : alsook jegens degenen, dat. bij l i s t i c h s y n , v. 419; d i e t e g e n u . . . t w i s t i c h s y n : die met u in onmin leven
421. I s t : is het, nl. het plan om de christenen te doen vervolgen, zie vv. 204 vlg.; q u a e l i j c k : slecht, verkeerd. Rhetorische vraag, sarcastisch bedoeld, het plan is immers zeer goed geslaagd, cfr v. 423; g e r o c k t : beraamd, op het touw gezet. De letter die boven de andere geschreven werd kan zowel (romeinse) *r* zijn als. Uit de herhaling van het woord in 424*a* (herhaling die geen twijfel toelaat aangezien het geheel een rondeel vormt) blijkt dat men hier *r* moet lezen; g e s p o n n e n : klaargespeeld, in elkaar gezet. Vv. 421-428 vormen een rondeel.
422. g e s t o c k t : verl. deelw. van stoken: aangewakkerd. De gevoelens van haat worden hier vergeleken met vuur; g e b l a s e n : eigenlijk door blazen aangewakkerd. Zelfde beeldspraak als in het eerste halfv.

*

FORTSICH LABEUR
Ten is niet om berouwen,

YPOCRIJTICH HERTE
dat wy hebben begonnen.

FORTSICH LABEUR
Ist qualyck gerockt?[423.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Ist qualyck gesponnen?

FORTSICH LABEUR
Hoe soudemen tbat[425.]

YPOCRIJTICH HERTTE
versieren connen?[426.]

FORTSICH LABEUR
Waer sullense nu loopen

YPOCRIJTICH HERTTE
dees vertwyfelde dwasen?

FORTSICH LABEUR
Ist qualyck gerockt?

YPOCRIJTICH HERTTE
Ist qualyck gesponnen?

FORTSICH LABEUR
Ist qualyck gestockt?

* 426*b*. ver[t+] 〈s〉 wyfelde - 428a. lab[o+] 〈e〉 ur.
423. T e n i s n i e t o m b e r o u w e n : wij moeten er geen spijt van hebben (want ons plan zal goede resultaten opleveren)
425. t b a t : 't beter; v e r s i e r e n : uitdenken. Hoe zouden wij een beter plan hebben kunnen uitdenken?
426. w a e r : waarheen.

YPOCRIJTICH HERTTE
Ist qualyck geblasen?

FORTSICH LABEUR
Hoe was *Saulus* ontsteken![429.]

YPOCRIJTICH HERTTE

+

Wa, tscheen bij sou rasen, +52v
Alsoo condij asen, // gy Fortsich Labeur // fel.[430.]

FORTSICH LABEUR
Ia, ons ouersten singen uwen teneur // wel![431.]
Tis een fraey deurspel // tat sy u geueijsde cracht // lauen,[432.]
Soo dat sy Saulum volcomen macht // gauen
Als gierige nachtrauen // geueijst in haeren capproen.[434.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Byloy, ons geleerde en woudender niet toe doen.[435.]
Daerom pijnden syt *Saulo* te beuelene[436.]
De rebellen in *Damasco* te hangen en te kelene.
Twaer quaet te helene // alsulcken spel, // man![438.]

FORTSICH LABEUR
Daer deden ons *scribers* wyselyck en wel // an,[439.]
Oft anders tgequel, t'ian, // en sou nimmermeer enden.[440.]

429. o n t s t e k e n : in haat, vijandschap jegens de christenen ontstoken
430. a s e n : voeden, inblazen (ongunstig)
431. t e n e u r : beeld ontleend aan de polyfonische muziek: de belangrijkste 'stem' of partij van een meerstemmige partituur. Men kan de uitdr. thans weergeven door: naar iemands pijpen dansen.
432. d e u r s p e l : niet in de wdbb. Doorgevoerd spel; g e u e i j s d e c r a c h t : veinzerij; l a u e n : voeden, sterken
434. a l s ...: staat b i j s y , dat op zijn beurt slaat op o n s o u e r s t e n v. 431; g i e r i g e : hebzuchtige; c a p p r o e n : eigenlijk kap, hoofddeksel, hier wel: hoofd als zetel der bedoelingen
435. b y l o y : krachtterm, opzettelijke verbastering van b i G o d e ; -er: nl. v. 437; t o e d o e n : aan iets meewerken. Hier wel meer speciaal op te vatten als: zelf, met eigen handen iets verwezenlijken, want strikt genomen is het verlenen van volmacht aan Saulus ook een vorm van medewerking aan de vervolging van de christenen.
436. p i j n e n : er op uit zijn. Het woord moet hier inderdaad in zijn zwakste bet. opgevat worden, aangezien de g e l e e r d e zich in feite geen inspanning hebben moeten getroosten om Saulus de volmacht te doen aanvaarden, omdat Saulus deze volmacht zelf had aangevraagd, cfr v. 397.
438. Dergelijk opzet (nl. vv. 435-437) zou men moeilijk kunnen verbergen, camoufleren. Het is geenszins uitgesloten dat de auteur actuele bedoelingen gehad heeft met dit v.
439. D a e r : nl. het verlenen van volmacht aan Saulus
440. t g e q u e l : de last met de christenen; t ' i a n : uitroep (zie aant. bij v. 136).

YPOCRIJTICH HERTTE
Hoe sietmense loopen[441.]

FORTSICH LABEUR
gelyck de blenden!

YPOCRIJTICH HERTTE
Men salse leeren nu[442.]

FORTSICH LABEUR
bespotten en schenden
Ons phariseeusche benden; // wij wijsen raet.[443.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Wat, duijuel, gebreeckt htm op dien staet,[444.]
Die vroeg en laet // de wet in eeren houwen?[445.]

FORTSICH LABEUR
Sij vasten tweemael ter weke[446.]

YPOCRIJTICH HERTTE
soomen mach aenschouwen,
Mans en vrouwen // teenen exempele.[447.]

FORTSICH LABEUR
Sy vieren den *sabaoth*.

YPOCRIJTICH HERTTE
Sy bidden inden tempele.
Tot groote caritate sietmen hun spoeyen.[449.]

441. -s e : nl. de christenen; l o o p e n : de zin wordt voortgezet in het volgende halfv., dat door Forts. Lab. wordt uitgesproken.
442. s c h e n d e n : honen, lasteren
443. p h a r i s e e u s c h e b e n d e n : de gemeenschap der farizeeën
444. De constr. van dit v. is ongewoon. Bedoeld wordt: wat mankeert er volgens hen aan die staat, waarin schiet deze staat volgens hen tekort. Het ongewone van de zinsbouw ligt vooral in het gebruik van het voorz. op. Ook H heeft deze constr.; h u n : slaat op de christenen; d i e n s t a e t : nl. de farizeeën
445. D i e : slaat op s t a e t v. 444, dat als meerv. wordt opgevat: de leden individueel stonden de auteur voor de geest, en niet de gemeenschap waartoe die leden behoren. Vermoedelijk is dit uit rijmdwang h o u w e n / a e n s c h o u w e n geschied. Vgl. Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 205.
446. Vgl. vv. 446-450 met Luk. 18:12; s o o -: zoals; a e n s c h o u w e n : zien
447. t e e n e n e x e m p e l e : tot voorbeeld
449. c a r i t a t e : weldadigheid.

*

FORTSICH LABEUR

Ia, want sy geuen tienden van haere goeijen.[450.]
Maer weet gij wel was de Cristenen vertellen?

YPOCRIJTICH HERTTE

Ia watte?[452.]

FORTSICH LABEUR

Dat al geueijstheyt is, haer voorstellen,
En dat alle haer wercken en sijn maer een wenschen[453.]
Van gesien te sijne vande menschen -[454.]
Maer van sulck verhael waert noijt dat ick swege.[455.]

YPOCRIJTICH HERTTE

Certeijn, de Cristenen en sijn daer niet wtden wege![456.]
Daer gebeuret vele deur my, Ypocrijtich Hertte.[457.]
Sij, s*criben* oft *phariseen*, sy hebbens inwendich smertte,[458.]
Al hier geseyt, mochtmen de waerheijt verhalen.

FORTSICH LABEUR

Neen, dat en mach niet syn, al waerdy stalen,[460.]
Oft u macht sou falen // soot es gebleken,
Soo wast niet al waert datmen *Iesum* hoorde spreken;[462.]
Maer ons ouersten en wilden dat niet verstaen.

* 454. dan gesien.
450. h a e r e g o e i j e n : hun goederen, bezit
452. i a : zie aant. bij v. 200*b.*; d a t : dat 't; g e u e y s t h e y t : huichelarij; v o o r s t e l l e n : opzet, meerv. vorm onder invloed van het rijm. Vgl. Matt. 23:5
453. e n (s i j n) : ontkennend part. in verbinding met m a e r = slechts, vgl. Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 227, 3e alinea; w e n s c h e n : eigenlijk verlangen, hier gevolg van het verlangen
454. s i j n e : worden
455. w a e r t n o i j t : ware het nodig. De critiek op de handelwijze van de farizeeën levert nl. gevaar op voor de persoonlijke veiligheid van Forts. Lab. Aan de actuele betekenis van dit v. kan m.i. niet getwijfeld worden.
456. s i j n d a e r n i e t w t d e n w e g e : slaan de bal niet mis, hebben gelijk (vgl. MW, IX, 1846, waar deze nuance niet vermeld wordt)
457. M.a.w. er wordt veel uit schijnheiligheid gedaan
458. h e b b e n s : hebben des, gen. van oorzaak bij s m e r t t e , hebben er inwendig spijt van
460. d a t : vermoedelijk: dat men de waarheid zou mogen zeggen; a l w a e r d y s t a l e n : al waart gij van staal, d.i. al waart gij nog zo sterk
462. De bet. van dit v. is duister; men kan het opvatten als: mocht men de waarheid spreken (s o o), dan ware bet niet anders (n i e t) dan alsof men (a l w a e r t d a t m e n) Jezus zelf boorde spreken (die de schijnheiligheid van de farizeeën immers zo dikwijls aan de kaak heeft gesteld).

YPOCRIJTICH HERTTE
Twas al: ‘Cruijsten, cruijsten![464.]

FORTSICH LABEUR
Hij heeft misdaen
Tegen skeysers wet met een valsch wtgeuen!’[465.]

YPOCRIJTICH HERTTE
En nochtans wast den sone Godts verheuen,
Want daerde sachmen beuen // doen by sterf de doot.[467.]

FORTSICH LABEUR
Daer wasser vele die dat oock sagen bloot,[468.]
En ons ouerste sagent oock seluer claer.

YPOCRIJTICH HERTTE
Ia, maer sy en woudens niet weten.[470.]

FORTSICH LABEUR
Daer segdy waer!
Sy blijuen al siende blint en al hoorende doof.[471.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Allen haer deugt en is niet weirs een loof,[472.]
Laetse gaen soosy willen, verciert, bepeirelt.[473.]

FORTSICH LABEUR
Ia, want sy en soecken niet...[474.]

464. Men hoorde niet anders dan ‘Kruisigt Hem’ (cruijst-en = hem); vgl. Joh. 19:15
465. m e t e e n v a l s c h w t g e u e n : met zich uit te geven voor hetgeen hij niet was, vgl. Joh. 19:12
467. s t e r f : stierf, vgl. Matt. 27:51, 54
468. w a s s e r : versta: waren er, vgl. Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 208; b l o o t : duidelijk
470. w o u d e n s : -s: het, gen. bij w e t e n
471. Vgl. Matt. 13:13 vlg.
472. a l l e n : al, vgl. MW, I, 313; l o o f : kleinigheid. Al hun deugd is waardeloos.
473. Ze mogen dan nog zoveel uiterlijk deugdvertoon aan de dag zeggen als zij willen.
474. n i e t : niets.

*

YPOCRIJTICH HERTTE
dan deer vande weirelt
Als gierige gieren, aertsche schat beminders.[475.]

FORTSICH LABEUR
Der vijperen geslachte![476.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Serpenten vol hinders,
Loose vossen, prijsende haer selfs instellen.[477.]

FORTSICH LABEUR

+

Ia, en met swaere lasten de wenschen quellen[478.] +53
Die sy met haren vinger vreesen te verleggene.

YPOCRIJTICH HERTTE
Ia, dat wist haer *Iesus* oock wel te seggene,
En datsij gelijcken de gewitte graeuen,[481-486a.]
Van buijten verciert met costehjcke hauen,[482.]
Maer van binnen sijn sy vol stinckende beenen,
Vol onreynicheijts.[484.]

FORTSICH LABEUR
Ia, en dat was syn meenen
Hoe dat sy schynen rechtueirdich van buijten
En van binnen vol boosheijts.[486.]

* 481. 〈ge〉witte - 482. va[~].
475. a e r t s c h e s c h a t b e m i n d e r s : die de voorkeur geven aan aardse goederen (i.p.v. aan hemelse)
476. D e r v i j p e r e n g e s l a c h t e : slangengebroed; v o l h i n d e r s : (gen. part.), vol van schade, d.i. die niets dan schade berokkenen. Vgl. Matt. 23:33
477. h a e r s e l f s : hun eigen; i n s t e l l e n : geboden
478. Matt. 23:4; en: versta e n s y , onderwerp niet uitgedrukt na en, zie o.a. Stoett, *Mnl. Gramm. Synt.*, par. 5, g). De ongewone woordschikking is te wijten aan rijmdwang.
481-486a. Matt, 23:27-28
482. c o s t e l i j c k e : kostbare; h a u e n : eigenlijk goederen, hier in zeer ruime zin gebruikt (uit rijmnood): dingen
484. d a t w a s s y n m e e n e n : hij (nl. Christus) bedoelde
486. verzwegen: zijn.

*

YPOCRIJTICH HERTTE

Noch sprack hij datse sluijten[486b-489:]
Het rijcke der hemelen voor alle menschen,
En selue en connen sy daer naer haer wenschen
Niet ingeraken. Dit moeste hun spijten.[489.]

FORTSICH LABEUR

Ia, en hoorden gij hem oock niet verwijten[490.]
Hoe datsy geiren sitten inde maeltijden[491-494a.]
Aende beste plaetsen en de hoogste sijden,
En datse allen tijden // geirne syn geheeten[493.]
Vande wenschen *rabbij*?

YPOCRIJTICH HERTTE

Och, ick salse doen sweeten
Van grootter quaetheyt, alsoot wel scheen.

FORTSICH LABEUR

Certeijn, by raecktense dickwils op haeren teen,[496.]
Maer sy lietens vele haeren crapproen hooren.[497.]

YPOCRITTICH HERTTE

Het luijde haer oock wonderlijck in dooren
Doen hy sprack dat hij eer dan *Abraham* was.[499-501.]

FORTSICH LABEUR

Doen werdense heel dul.[500.]

YPOCRIJTICH HERTTE

Ia, en sy sochten ras
Steenen om hem te brengene ter doot.

* 496. raecktsense.
486b-489: Matt. 23:13
489. d i t : dat Christus het bovenstaande zei.
490. h e m : Christus
491-494a. Matt. 23:6-7
493. a l l e n t i j d e n : versta: tallen tijden, d.i. altijd; s y n : worden
496. h y : nl. Christus
497. Zij gaven geen gehoor aan die verwijten (WNT, VII[1], 1549, 9); c r a p p r o e n = c a p p r o e n , cfr MW, III, 1193.
499-501. Joh. 8:57-59; 499. s p r a c k : zei
500. d u l : razend.

*

FORTSICH LABEUR
Hij heeftse dickwils gemaeckt van schaemten root,
Nochtans sochten sy altoos list, tsy recht oft crom,[503.]
Om hem te beuangene.[504.]

YPOCRIJTICH HERTTE
En dan maeckten hijse selue stom,
Soot bleeck doen sy tkeysers munte brochten te voorschijne.[505.]

FORTSICH LABEUR
'Geeft Godt dat Godt toebehoort enden keyser tsijne'[506.]
Sprack *Iesus* ten fijne met woorden rypelijck.[507.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Holla, laet ons niet meer sijn begrijpelijck[508.]
Ons hooge geleerde, oft sou ons oock smertten.[509.]

FORTSICH LABEUR
Ia, wy syn toch de gene die haerlieder hertten
Hebben doorbeten met alle dees boosheijt,[511.]
En prinsepael desen *Saulum* die nu huckt van loosheijt.[512.]
Laet ons hem wat bat gaen informeren.[513.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Ia, hoe hij in *Damasco* moet gaen rengneren[514.]
En gaen tribuleren // dees cristene verweerde.[515.]

* 507. wo[~]rden.
503. t s y r e c h t o f t c r o m : op behendige of onbehendige wijze
504. b e u a n g e n e : schaakmat zetten, verstrikken in woorden, vgl. Matt. 22:15
505. t k e y s e r s : des keysers, zie voor deze vorm Van Helten, *Mnl. Spraakk.*, par. 350, opm.
506. vgl. Matt. 22:21
507. t e n f i j n e : ten slotte; r y p e l i j c k : hier bnw.
508. b e g r i j p e l i j c k : (actief) berispend, afkeurend. Laten wij onze hoge heren niet verder afkeuren (afkeurende zijn).
509. o f t : o f ' t , o f t ' t
511. d o o r b e t e n : bijtende doorboord, hier fig.: doortrokken, vervuld
512. p r i n s e p a e l : voornamelijk; d i e n u h u c k t v a n l o o s h e i j t : eigenlijk: die nu gebukt gaat onder sluwheid (vgl. MW, III, 732), m.a.w. die vol sluwheid is.
513. b a t : beter
514. r e n g n e r e n : de baas spelen over, tiranniseren
515. t r i b u l e r e n : kwellen; v e r w e e r d e : verdorvenen.

FORTSICH LABEUR
Hij heeft volcomen macht van ons schriftgeleerde,
En dit is tgene dat hij lange gesocht // heeft.

YPOCRIJTICH HERTTE
Gij syt de gene diet werck geurocht heeft[518.]
En Saulum gebrocht heeft // aen dit groot beuel.

FORTSICH LABEUR
Gij, Ypocrijtich Hertte, comter oock mede int spel![520.]
U boosheijt fel // suldijer onder mengen.[521.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Ick wedde, Saulus salse te dege dwingen[522.]
En dan salmen hem singen // enden eeuwigen lof sanck.

FORTSICH LABEUR
Nu gaen wy, gaenwij, en nemen hier in onsen hofganck,[524.]
Op dat wij meugen tgoede wtplucken // al[525.]
En besien hoet met *Saulum*. gelucken // sal.[526.]

Vierde pause

Saulus te peirt met syn dienaers rijt na Damasco.[+]

[+]53[V]

SAULUS
Wel aen, mijn dienaers, hebdijt nu oock al bereet[527.]
Om met mij te reijsene tot *Damasco* binnen,[528.]
Op dat wij daer meugen vreken ons leet
Ouer de rebellen en haer vreugt doen dinnen?[530.]

518. g e u r o c h t : gedaan
520. Gij speelt er ook een rol in
521. s u l d i j e r : zult gij er
522. t e d e g e : terdege; d w i n g e n : onderdrukken
524. h i e r i n : duidt de deur of opening aan, door dewelke de sinnekens zich van het toneel verwijderen; h o f g a n c k : gang naar de tuin, laten we naar de tuin gaan, m.a.w. het toneel verlaten. Het beeld is te wijten aan rijmdwang met v. 523. In bet vlg. v. wordt het beeld voortgezet, en vgl. met H, dat nu weer dezelfde inhoud heeft als B, en waarin deze plaats luidt: 'Best nemen wij onsen affgang / Hier after desen hoff lang'. Dat de lezing van B een schrijffout zou zijn voor o f g a n c k = afganck = het heengaan, vertrek, is zo goed ass uitgesloten, omdat of = af niet voorkomt in dit hs.
525. w t p l u c k e n : wieden. In overeenstemming met bun kwade inborst laten de sinnekens het onkruid (ondeugd) staan, en verwijderen zij juist het kruid (deugd).
526. g e l u c k e n : voorspoedig gaan, meelopen
527. a l : allemaal; b e r e e t : bereid, in gereedheid gebracht
528. t o t : naar; b i n n e n : zie aant. bij v. 288
530. d i n n e n : eigenlijk verdunnen, d.i. verminderen.

O Godt, sijnt oock niet vertwijfelde sinnen
Die gelijck de spinnen // haer fenijn spreijen?
Sij sullen, spaert mij Godt, loon naer wercken winnen!
Buijten en binnen // sullen wij haer tormenten bereijen;[534.]
Ick sal haer wel leeren het volck verleijen!
Weenen noch spreejjen // en sal haerlieden baten,
Haer valsheyt en sullen sy niet langer verbreijen,[537.]
En soo beschimpen ons phariseeusche staten.[538.]

Hier doet vier van bouen comen met een instrument.

GODT

Saule, Saule, mijn woort wilt vaten![539.]
Segt sonder verlaten // waerom persequeerde mij?[540.]

SAULUS

O Heere, wie sijdij?[541.]

GODT

Vraegdij wie ick sij?
Ick ben *Iesus* die gij veruolgt door valse treken.[542.]
Tsal u hert vallen wildij steken
Tegen mijnen prickel! Hoe sijdij dus coen // al?[544.]

534. b u i j t e n e n b i n n e n : z o w e l in de stad zelf als in de omgeving. Deze bizonderheid zou er op kunnen wijzen, dat deze passage met een actuele bedoeling geschreven werd. In het beruchte edict van 29 April 1550, dat dit spel blijkt beïinvloed te hebben, leest men immers 'dat niemand zal ontvangen worden *in stad of dorp* om er te wonen, tenzij met certificatie van zijn prochiaan (= pastoor) der laatste woonstede', cfr de gemoderniseerde weergave in F. Prims, *Gesch. v. Antwerpen*, XVI, 141, curs. van mij. Dit betekent dat zowel in als buiten de steden een onderzoek zal worden ingesteld naar de rechtgelovigheid van de inwoners, met toepassing van de straffen, elders in het edict voorzien, indien men niet aan de vereisten voldoet. Dit stemt geheel overeen met de inhoud van v. 534.
537. v a l s h e y t : leugen en bedrog
538. s o o : zodoende, d.i. door het verbreiden van hun valsheid (leugen en bedrog). Zij zullen niet langer hun bedrog verbreiden, en zodoende de farizeeën beschimpen. De bewerker van H heeft dit v. blijkbaar duister gevonden; hij veranderde het in 'Haer valscheijt en sullen sij niet langer seijen (= zaaien) / met roepen en creijen (= craeyen: schreeuwen) op onse geestelijcke staeten'.
539. d o e t : gebiedende wijs; i n s t r u m e n t : toestel, z.g. kunst- en vliegwerk; v a t e n : vatten
540. s o n d e r v e r l a t e n : hier: zonder dralen, zonder u aan mijn bevel te onttrekken; p e r s e q u e e r d e : vervolgt ge
541. w i e i c k s i j : wie ik ben (vgl. MW, VII, 1101-1102)
542. d o o r : met; t r e k e n : listen, streken
544. a l : heeft hier geen eigenlijke betekenis maar dient als rijmwoord.

*

SAULUS

O Heere, wat wildij dat ick doen sal?
Tot uwen gebode sal ick mij poogen.[546.]

GODT

Gaet inde stadt, daer salmen u toogen[547.]
Het gene dat u van doene is noot.

SAULUS

O, noijt desgelijckx van lichte![549a.]

EERSTE DIENAER

Den hemel ontsloot!

SAULUS

Ick verliese mijn gesichte

TWEEDE DIENAER

Thertte mij verschoot
Ick blijue schier doot // deur sulcke swaerheijt.[551.]

EERSTE DIENAER

Noijt wonderlycker stem![552.]

SAULUS

Noyt wonderlycker claerheijt!
Och, deeuwige waerheijt // baert hier haer crachten.[553.]

TWEEDE DIENAER

O heere, gij sijt blint![554a.]

SAULUS

En wilt daer niet op achten;
Maer sonder wachten // wil ick van hier scheijen.[555.]

* 549*b*. Het hs heeft weer steeds 1 voor *eerste* en 2 voor *tweede* (*dienaer*).
546. T o t u w e n g e b o d e : eigenlijk tot de vervulling van uw gebod; h e m p o o g e n : zich inspannen
547. t o o g e n : tonen, aantonen
549a. verzwegen: (noijt) zag ik...
551. s w a e r h e i j t : wijst op de verpletterende indruk, die het vertoon der goddelijke almacht bij de mens nalaat, vgl. v. 553.
552. Evenals in v. 549 werd ook hier in beide uitroepen het werkw. resp. horen en zien, verzwegen; c l a e r h e i j t : helderheid van licht
553. d e e u w i g e w a e r h e i j t : nl. Christus, vgl. Joh. 14:6; b a e r t : toont
554a. Deze woorden worden tot Saulus gericht.
555. w i l i c k v a n h i e r s c h e i j e n : wil ik deze plaats verlaten.

EERSTE DIENAER
Compt lieue meester, wij sullen u leijen
Ende u bereijen // een plaetse om rusten
Tertijt toe dat u beter mach lusten.

Vijfde pausa

GODT
Anania, Anania![558.]

ANANIAS
Hier ben ick, Heere!

GODT
Gaet henen stoutelyck en haest u seere[560.]
Met snellen keere, // hoort na mijn bescheet![561.]
Vraegt naer de strate diemen heet
De rechte met een cloeck onderwinden;[563.]
Ten huijse van *Iuda* daer suldij vinden
Saulum die blint is, van *Tharssen* geboren,[565.]
Want bij is biddende.

ANANIAS
Noyt en quam mij te voren.
Vremder nieu maere dan dear dit woort,[567.]
Want ick hebbe soo veele van desen man gehoort[568.]
Datter soo grooten moort geschiet deur hem
Onder de Cristenen binnen *Ierusalem*.

558. t e r t i j t t o e : tot het ogenblik, slaat op r u s t e n v. 557; d a t : d a t 't ; d a t u b e t e r m a c h l u s t e n : dat gij u beter, behaaglijker zult voelen
560. s t o u t e l y c k : moedig, zonder vrees
561. m e t s n e l l e n k e e r e : eigenlijk op snelle wijze (vgl. MW, III, 1265, in het midden), snel
563. m e t e e n c l o e c k o n d e r w i n d e n : bepaling bij v r a e g t v. 562. Eigenlijk hetzelfde als s t o u t e l y c k v. 560: met mannenmoed, onbevreesd
565. v a n : in bet Mnl. was het gebruik van dit voorz. bij g e b o r e n om de geboorteplaats aan te duiden, geenszins ongewoon, vgl. MW, II, 986; T h a r s s e n : Tarsus in Cilicië
567. v r e m d e r : ongelofelijker; n i e u m a e r e : nieuws, tijding
568. d e s e n m a n : nl. Saulus.

Oock heeft hij macht van douerste ontfangen
Hier binnen *Damasco* om spannen en vangen.[572.]
Mijn hertte leijt in prangen // deur dit ouermercken.[573.]
O Heere, hoe wonderlyck sydij in u wercken,
Hoe condij den stercken // wederstaen altijt!
Niet dat gij een wtnemer der persoonen sijt,[576.]
Alsulck belijt moet veire van mij vlien.[577.]
Heere, wat sietmen deur u gratie geschien![+]
Wat macht bedien? // Thertte wort mij soo nouwe[579.] [+]54
Inwendich, och oft oock soo wesen souwe![580.]
O Godt getrouwe // op u wil ick mijn gelooue setten.
Als Gij met my syt, wie mach mij letten?[582.]
Gy contse verpletten // en anders egeene;
Die hertten verhertten gelyck den steene;[584.]
Gy syt alleene // die hoogste regent
Die elcken alst tyt is roept, keert, treckt, went.
O Heere, mij toch sent // breeder tijdinge.

GODT
Gaet rasselyck met verblydinge
Na *Damasco* den rechten pat,[589.]
Want bij is mij een wtvercoren vat[590.]

572. s p a n n e n : in de boeien slaan
573. m i j n h e r t t e l e i j t i n p r a n g e n : mijn hart is benauwd; d e u r d i t o u e r m e r c k e n : nl. wanneer ik mij rekenschap geef van de tegenstrijdigheid tussen Gods bevel en Saulus' handelwijze, reputatie
576. e e n w t n e m e r d e r p e r s o o n e n : iemand die de voorkeur geeft aan sommige mensen boven de anderen, voor wie niet iedereen gelijkberechtigd is (vgl. MW, VIII, 993, i.v., 1)
577. b e l i j t : belijdenis, hier meer speciaal: bewering
579. b e d i e n : beduiden; n o u w e : nauw, mijn hart krimpt ineen
580. o c h o f t : och of 't. O c h o f drukt een wens uit waarvan men de vervulling onwaarschijnlijk acht; s o o : nl. zoals God in v. 566*a* gezegd heeft, d.i. dat de geduchte vervolger Saulus thans zelf bekeerd is.
582. m a c h : kan; l e t t e n : deren
584. v e r h e r t t e n : dit woord werd niet opgenomen in het MW; in het WNT werden de betreffende letters nog niet behandeld. Waarschijnlijk is het een schrijffout voor v e r h e r d e n , en dit onder invloed van h e r t t e n , dat er onmiddellijk v ó ó r staat. H heeft dit v. niet. V e r h e r d e n kan hier opgevat worden als: onversaagd, onwankelbaar worden, bestand tegen alle aanvallen (vgl. MW i.v. v e r h e r d e n VIII, 1804, Aanm.). Deze volgens het MW ongewone het. blijkt uit het zinsverband van vv. 582-584: wie kan mij deren als Gij met mij zijt? Gij kunt Uw vijanden vernietigen, (en daarom) wordt de moed van Uw volgelingen zo hard als steen, d.i. onwankelbaar.
589. (g a e t)... d e n r e c h t e n p a t n a : (p a d was in het Mnl. m) begeef u via de rechte (d.i. de kortste) weg naar..., m.a.w. ga zo snel mogelijk naar; d e n r e c h t e n p a t k a n echter ook geënspireerd zijn door de 'rechte straat' van de Hand.
590. h i j : nl. Saulus.

*

Om mijnen name te dragene, gelooft dit web,[591.]
Voor de heydenen en coningen van *Israhel*.[592.]
Oock sal ick u doen weten wat hij moet lijen
Om mijnen name.[594.]

ANANIAS

Geerne Heere, sonder vermijen.
O godlyck gebenedijen // o hemelsche soetheijt,[595.]
O leuende woort, o eeuwige goetheijt,
Die den mensche ter noot comet met alle uwe cracht[597.]
Om ons te helpene hebt gy alleen de macht.
Wonder hebt gij geuracht // tot onser salicheden;[599:]
Oock hebt gij uwen Vader aenden cruijse gebeden
Om ons beureden // voort eeuwich treuren.[601.]
Holla, ick ben hier ontrent der deuren,[602.]
Dus salick bier stoutelyck cloppen op dit pas.[603.]
Laet my in in Godts namen.[604a.]

EERSTE DISCIPEL

Van binnen

Wie is daer?

* 595. u godlyck - 601. en voort.
591. d r a g e n e : eigenlijk naar buiten brengen, verkondigen
592. c o n i n g e n v a n I s r a h e l : biermee schijnt de auteur de Romeinen te bedoelen, die ten tijde van Paulus Israel overheersten. Deze versie is evenwel een variant, en geen juiste weergave van Hand. 9:15. De copiïst van H, die ook elders schriftuurlijke vergissingen of slordigheden verbeterde, veranderde de versie van B in: 'voorden heijdenen, coningen, en(de) geslacht van Israel'.
594. G e e r n e : reactie op het bevel van vv. 588-589; s o n d e r v e r m i j e n : ik zal bet niet nalaten
595. O g o d l y c k : het hs heeft *u*. Dit bezittel. vnw. heeft hier geen zin, en is een schrijffout voor *o*, ook H heeft *o*
597. e n e n t e r n o o t c o m e n : deze uitdr. niet in de wdbb. Bij iemand in de nood komen, d.i. hem bijstaan. Komen + datief, zie WNT, VII^2, 5185, onderaan.
599: W o n d e r h e b t g i j g e u r a c h t : Gij hebt wonderen verricht; s a l i c h e d e n : vorm te wijten aan rijmdwang
601. De lezing van H luidt: 'om ons te bevreden voort eeuwige getrueren'. Het enige essentiële verschil met B is hier de weglating van en, waardoor een zeer een voudige interpretatie mogelijk wordt: 'om ons te vrijwaren voor de eeuwige straf'. Deze variant verdient de voorkeur boven de lezing van B: b e u r e d e n kan men daar nog opvatten. als 'kwijtschelden' (onderverstaan: straf), maar de tweede helft van het v. moet dan afhangen van v. 600, wat geen aannemelijke verklaring mogelijk maakt.
602. Ananias zegt bovenstaande vv. terwijl hij op weg is naar het huis van Judas
603. o p d i t p a s : op dit ogenblik, nu
604a. Deze woorden worden gericht tot de bewoners van het huis.

*

ANANIAS
Ick ben *Ananias*
Die hier ben gesonden tot uwer vromen.[605.]

TWEEDE DISCIPEL
O broeder *Anania*, wel syt gy gecomen!
De goddelijcke strommen // moeten u beuloeijen.[607.]
Hoe compt dat gij herwaerts gaet spoeijen?[608.]
U deugdelyck vermoeijn // moet mij behagen.[609.]

ANANIAS
Deur de liefde des Heeren soudick geirne vragen,
Willet my gewagen // wt rechter minne,[611.]
Oft *Saulus* hier is?[612.]

EERSTE DISCIPEL
Ia hij, heere, hy is hier binnen;
Compt nare met sinnen // soo wort gij vroedere.[613.]

ANANIAS
Gegroet sijt *Saule*, ons medebroedere!
Godt ons behoedere // den Heere der heeren,
Die u openbaerden om dijns salicheyts vermeeren[616.]

* 606. Her hs heeft 1 voor *eerste* en 2 voor *tweede* (*discipel*). - 611. willen 〈t〉 - 612*a*. Dit halfv. staat in B op een andere plaats, zie de aant. bij dit vers.
605. v r o m e n : nut, voordeel. M.a.w. de bewoners hoeven zich niet ongerust te maken.
607. s t r o o m e n : nl. der genade, heilwens
608. c o m p t : komt 't
609. U d e u g d e l y c k v e r m o e i j e n : nl. dat gij u de moeite getroost hebt om hierheen te komen
611. w i l l e t : wil het; g e w a g e n : zeggen. Dit v. is een tussenzin.
612. o f t S a u l u s h i e r i s : hangt of van v r a g e n v. 610. Ik geef hier de rangschikking der vv. volgens H. In B staat dit v. na v. 605, dus als eerste helft van v. 606. Het is duidelijk dat dit een vergissing van de copiïist moet zijn. In deze rangschikking hebben vv. 610-611 immers geen zin, en v. 612 (ia hij...) is een antwoord op een vraag die zes vv. vroeger gesteld werd; bovendien wordt dan ook v. 608 overbodig, omdat het naar de bekende weg vraagt, vermits de reden van Ananias' bezoek reeds besloten ligt in zijn vraag naar Saulus (in B v. 606*a*). De redactie van H daarentegen is zonneklaar, en biedt niet de minste moeilijkheid.
613. n a e r : nader; m e t s i n n e n : heeft hier niet veel bet., en wordt vooral omwille van het binnenrijm gebruikt; s o o w o r t g i j v r o e d e r e : dan wordt gij wijzer, m.a.w. dan kunt gij zelf zien dat Saulus hier is.
616. o p e n b a e r d e n : verscheen; o m d i j n s s a l i c h e i j t s v e r m e e r e n : tot vermeerdering van uw zieleheil. M. gen.-vorm bij een vr. znw. was in het Mnl. niet zeldzaam.

Doen gij quaemt passeren // byden wege hier ontrent -[617.]
De selue Heere heeft my tot u gesent,[618.]
Want gy syt blent // van dijns oogen gesichte,[619.]
Dwelck u verleent is vanden hemelschen lichte[620.]
Deur tgoddelyck gesichte // binnen shemels foreeste,[621.]
Soo dat gij veruult wert, vanden heijligen geeste
En syt genesen vandie sondige heggen.[623.]
Dus sal ick mijn hant op u hoot nu leggen.
Wilt hem danck seggen sonder treuren.[625.]

SAULUS

Knielende

O prinselycke Scheppere der creaturen,
Uwen lof moet dueren // teeuwigen tijen.
Gy toont aen my u goddelijcke cueren[628.]
Tot deser ueren. // Och, de schellen glijen[629.]
Van mynen oogen! O Heere, dies moet ick verblijen.[630.]
O Godt, hoe wonderlyck sydy in u wercken!
Dus sal ick uwen naeme voorde menschen belijen
Sonder vermijen // in huijsen in kercken.[+633.]
O Heere, wilt mij toch met uwe gratien stercken [+54v]
Op datick dijn woort mach te rechten wtspreken[635.]
Sonder iet te vreesene voor leecke oft clercken[636.]
Ende gene die u leuende woort versteken.[637.]

617. b y : langs
618. g e s e n t : gezonden. S e n d e n was in het Mnl. ook zwak.
619. b l e n t : verstoken van
620. v e r l e e n t : hier wel: berokkend, aangedaan (vgl. MW, VIII, 2011, in het midden); v a n d e n : door het
621. g e s i c h t e : visioen; s h e m e l s f o r e e s t e : vaste omschrijving voor de hemel
623. h e g g e n : vermoedelijk bedoeld als haag in de bet. van belemmering, hinderpaal (vgl. WNT, V, 1329, 1), *a*, 3e al.). Hier dus: belemmeringen ter zaligheid, veroorzaakt door de zonde (sondige). De copiïist van H heeft het woord in dit verband waarschijnlijk niet begrepen, en gebruikt bet werkw. i n p e g g e n , dat men niet in de wdbb. aantreft.
625. h e m : nl. God
628. c u e r e n : bezorgdheid, nl. om her zieleheil
629. t o t d e s e r u e r e n : op dit ogenblik, nu; s c h e l l e n : fig., hetgene dat het onderscheid tussen goed en kwaad belemmert
630. d i e s : om die reden
633. s o n d e r v e r m i j e n : zonder mankeren
635. t e r e c h t e n : naar behoren; w t s p r e k e n : door woorden bekend maken, verkondigen
636. i e t : in enig opzicht; c l e r c k e n : geleerden, schriftgeleerden. Waarschijnlijk heeft de schrijver hier meer special gedacht aan de theologen. Blijkens de opname van l e e c k e in de reeks, mag men dit v. actueel opvatten: l e e c k e = wereldlijke overheid, c l e r c k e n = theologen (de geestelijke overheid inzake rechtgeloviqheid). In Palestina verzetten zich ten tijde van Paulus inderdaad alleen de Joodse schriftgeleerden tegen de christelijke leer; de wereldlijke macht bekommerde er zich niet om. In de 16e eeuw daarentegen verzette de burgerlijke overheid zich zowel als de kerkelijke tegen de ‘nieu religie’.
637. v e r s t e k e n : bestrijden, ook: verborgen houden.

*

O myn Vader, behoet my voorts van desen gebreken
Daer ick inne gedoolt hebbe soo menich iaeren:
U wtvercoorne veruolgt, soot heeft gebleken.[640.]
Maer dijn ontfermhertichеyt en wilde Gy voor mij niet sparen.
O eeuwich Godt, o Coninck der heir scharen,
Wat danckbaerheyt sal ick u meugen bewijsen,[643.]
Want Gy hebt mij verlost van dit beswaren[644.]
En met uwe gratien condij my spijsen.[645.]

ANANIAS

O *Saule*, broedere, u hertte laet rijsen
In liefden vierich met gelooue en vaster hope,
En wilt niet meer peysen op u misdadich afgrysen;[648.]
Godts bermhertichеyt staet altyt open.

SAULUS

Och, ick geuoele in my die goddelycke nopen![650.]
O *Anania*, broeder wtvercoren,
Al heb ick hertneckich geweest hier te voren,[652.]
Wilt u om mij te doopene spoeijen.

ANANIAS

O *Saule*, Godts liefde moet in u groeijen,
Toevloeyen moet u Godts gratie midts desen[655.]
Dat gij tdoopsel begeert deur tgoddelyck gloeijen,[656.]
Twelck u herte ontsteken heeft, Godts vrint gepresen.
Dus suldy ontfangen en het sal u wesen[658.]
Een teecken dat gij met Godt verbonden sijt.

* 650. n[~]pen.
640. u w t v e r c o o r n e v e r u o l g t : een van de g e b r e k e n v. 638
643. w a t : w e l k e ; b e w i j s e n : betuigen, hoe zal ik U mijn dankbaarheid kunnen betuigen?
644. d i t b e s w a r e n : de kwelling van de zonde
645. c o n d i j : kunt gij
648. m i s d a d i c h a f g r y s e n : men kan dit opvatten als: misdadige afkeer (nl. van God), of als: afgrijselijke misdadigheid (nl. de bloedige vervolging van de christenen).
650. n o p e n : aansporingen, opwekkingen.
652. h e r t n e c k i c h : volhardend in de boosheid
655. m i d t s d e s e n : om deze reden
656. t g o d d e l y c k g l o e i j e n : bedoeld wordt: de inwerking van Gods genade op Paulus' ziel.
658. d u s : hier object van het werkw., en = het Doopsel.

krit

SAULUS

Anania, die van. Godt tot mij gesonden sijt
Om my te leerene den wille des Heeren
Als den aldermachtichsten weirdich om eeren,[662.]
Die my geroepen heeft, onweirdich der gratien,
Hem moeten lof seggen alle natien.
Dus begeir ick van u tdoopsel tontfangene;
Mynen geest begint soo vierich te verlangene
Naer hem die mijn hertte soo heeft deurgroeft.[667.]

ANANIAS

Saule, syt vrolyck, weest niet bedroeft !
Al dat gy begeirt tot deser uren[669.]
Dat sal u inden name des Heeren gebeuren,[670.]
Dus gaen wijt naer u begeirte volbringen.[671.]
Wel hun die Godt suecken in alle dingen.[672.]

Zesde pausa

FORTSICH LABEUR

Wacharmen, wacharmen![673.]

YPOCRIJTICH HERTTE

Wij meugen wel crijten !

FORTSICH LABEUR

Och Ypocrytich. Hertte, noyt vremder orbooren![674.]

YPOCRYTICH HERTTE

By *Lusifers* dermen![675.]

krit 662. aldermachti[~ +] 〈c〉 hst[~]en - 667. deurg[* r *]oeft - 674. Het hs heeft telkens ƒ voor fortsich en *y* voor *ypocrijtich*.
662. bijstelling bij die v. 663
667. h e m : nl. Christus; d e u r g r o e f t : fig. indruk gemaakt op, getroffen
669. t o t d e s e r u r e n : thans, nu
670. g e b e u r e n : ten deel vallen
671. d u s g a e n w i j t : laten wij het dus
672. s u e c k e n : zoeken
673. vv. 673-680 vormen een rondeel, met een geringe afwijking in v. 680: d r o e u e r i.p.v. v r e m d e r ; w a c h a r m e n : uitroep van spijt en teleurstelling; c r i j t e n : wenen
674. o r b o o r e n : gedrag, handelwijze. Zoals ook elders in dit spel is het werkw. in deze nitroep verzwegen: (n o y t) geschiedde er, ondervonden wij, zagen wij, enz.
675. d e r m e n : darmen.

FORTSICH LABEUR
Het mach ons wel spijten!

YPOCRIJTICH HERTTE
Wach armen, wacharmen!

FORTISCH LABEUR
Wij meugen wel crijten!

YPOCRIJTICH HERTTE
Dus ten baet geen kermen[677.]

FORTSICH LABEUR
noch handen smijten,
Want alle ons profijten // gaen nu verloren.[678.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Wach armen, wacharmen!

FORTSICH LABEUR
Wij meugen wel crijten!
Och Ypocrytich Hertte, noyt droeuer oorbooren!

YPOCRIJTICH HERTTE
Meerder confuijs en: quam ons noyt te voren![681.]
Deur dit aenhooren // therte verturbeert // is.[682.]

FORTSICH LABEUR
Ia, want ons fraudich voorstel nu heel verneert // is[683.]
Deur den valschen *Saulum*, dies vallen wy clachtich.[684.]

677. h a n d e n s m i j t e n : een zwaaiende beweging maken met de handen, of de hander in elkaar slaan, ten teken van spijt.
678. Nl. al de voordelen die de sinnekens zich voorgespiegeld hadden van Saulus' christenvervolging, cfr o.a.v. 522.
681. m e e r d e r : groter; c o n f u i j s : hoon; q u a m o n s : viel ons ten deel
682. d i t a e n h o o r e n : nl. het aanhoren van Saulus' verzoek om het Doopsel en wat ermee verband houdt; v e r t u r b e e r t : ontsteld
683. f r a u d i c h : vals, bedrieglijk; v o o r s t e l : plan, voornemen; h e e l : volledig; v e r n e e r t ; bedorven
684. d i e s : daarom; c l a c h t i c h v a l l e n : te klagen hebben.

YPOCRIJTICH HERTTE

+

689 Hij was ons hooft. +55

FORTSICH LABEUR

Dat ommers waerachtich,
Maer hij is te machtich // die bouen geseten is.[686.]

YPOCRIJTICH HERTTE

Hoe wel sijn woort en sijn leering vergeten is[687.]
En bij naer verbeten is // deur ons versierde aduijsen,[688.]
Ick duchte dat dear *Saulum* weder op sal rijsen[689.]
690 Als hij tvolck gaet onderwijsen // - hier moettijt iuyst //[690.]
[hebben -
Dat ons ouersten *Iesum* onuerdint gecruijst // hebben[691.]
Daer wij tvier stoockten buijten en binnen.[692.]

FORTSICH LABEUR

Och, ick en weet wat maecken![693.]

YPOCRIJTICH HERTTE

Ick en weet wat beginnen!

FORTSICH LABEUR

Och, ick en weet wat maecken!

YPOCRIJTICH HERTTE

Ick en weet wat beginnen!

FORTSICH LABEUR

Noyt wonderlycker saken[694.]

YPOCRIJTICH HERTTE

en mochtmen bekinnen!
695 Ick verliese mijn sinnen // slachtende den desperaten.[695.]

686. h i j : nl. Christus
687. s i j n : nl. van Christus
688. b i j n a e r : b i j n a ; v e r b e t e n ; te gronde gericht, uitgeroeid; v e r s i e r d e : verzonnen, niet met de waarheid overeenstemmend; a d u i j s e n : denkbeelden. Bedoeld wordt dat de ware leer van Christus bijna verdrongen is door de onware denkbeelden, ingefluisterd door de kwade neigingen, die de sinnekens verpersoonlijken.
689. d u c h t e : vrees; d a t : dat 't, nl. Christus' leer
690. h i e r m o e t t i j t i u y s t h e b b e n : tussenzin, zoveel als: hier moet ge juist op letten, dit is de kern van de kwestie
691. hangt af van o n d e r w i j s e n v. 690
692. d a e r : terwijl (drukt hier vooral de omstandigheid uit); t v i e r s t o o c k t e n : de aanstokers waren, zelfde beeldspraak als in v. 422; b u i j t e n e n b i n n e n : zo men wil b u i j t e n = door de menigte (d.i. de uiterlijke omgeving van de overheid) op te ruien, b i n n e n = door de inborst van de overheid ongunstig te beïnvloeden. Beide woorden kunnen evenwel ook als stoplap beschouwd worden.
693. m a e c k e n : doen
694. b e k i n n e n : te weten komen, kennis krijgen van
695. s l a c h t e n d e : gelijkende op, zoals; d e n d e s p e r a t e n : de wanhopige.

*

FORTSICH LABEUR
Waer sullense nu blijuen, onse potestaten
Ende prelaten // met alle haer valsche instellen ?[697.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Ia, want *Saulus* sal haer bedroch gaen mellen[698.]
En vertellen // haer gierige malitien,[699.]
Want hij weet toch alle haer conditien;[700.]
Dus sal wt hem noch een nieu erch groeijen.[701.]

FORTSICH LABEUR
Hoe sullense rasen![702.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Hoe sullense verwoeyen,

FORTSICH LABEUR
Van quaetheyt opgeblasen,[703.]

YPOCRIJTICH HERTTE
en in boosheyt gloeijen,
Vreesende dat haer macht sal tonder en cleen blijuen.[704.]

FORTSICH LABEUR
Wij moeten altemet oock noch int gemeen // kijuen,[705.]
Hij en sal niet alleen drijuen // ons stoutte wercken.[706.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Ia, wat sullen wij doen?

* 697. valschs.
697. i n s t e l l e n : geboden
698. m e l l e n : uitbrengen, verklappen
699. g i e r i g e : hebzuchtige; m a l i t i e n : kwaadwilligheid, hoeft niet als meervoud opgevat te worden
700. c o n d i t i e n : eigenschappen
701. e e n n i e u e r c h : een nieuw kwaad
702. v e r w o e y e n : woedend worden
703. o p g e b l a s e n : onderverstaan: zijn
704. vrezende dat hun macht te niet zal gaan
705. i n t g e m e e n : openlijk; k i j u e n : vechten (MW, III, 1450, 1), nl. tegen Paulus.
706. d r i j u e n : zich bezig houden met. De bet. van deze vv. kan als volgt omschreven worden: wij moeten nog openlijk tegen Paulus ageren, zodat hij niet alleen onze boze werken moet bestrijden (maar zich bovendien ook tegen ons moet verdedigen).

FORTSICH LABEUR

Gaen wij by ons geleerde clercken
En haer verstercken met alle haer bullen,[708.]
Hoe dat sy *Saulum* veruolgen sullen.[709.]
Dus moeten wij haer verdullen // ionck en out.[710.]

YPOCRIJTICH HERTTE

Daer sal ick toehelpen als een stoker stout.[711.]
Maer wie sout hebben betrout // desen *Saulum* van *Tharssen!*

FORTSICH LABEUR

Geen meerder veruolger tusschen dit en *Perssen*[713.]
En salder nu wesen, dus moetmen hem naspooren.

YPOCRIJTICH HERTTE

Ons geleerde hebbender veel aen verloren.
Twaer noijt dat sy raet schoren // om sijn vercloecken[716,]
En datmen hem allomme dede soecken,
Tsy in wat hoecken // diemen nu mach vinden.

FORTSICH LABEUR

Ia, en men sal de poorten aen alle eijnden[719.]
Doen bewaren, soo machmen aen dexploot // raken.[720.]

YPOCRIJTICH HERTTE

Ia, want hij weet

708. b u l l e n : oorkonden, hier meer speciaal: vervolgingsdecreten. De sinnekens zullen de overheid (die wellicht ontmoedigd is omdat zij een geduchte medewerker verloren heeft) opmonteren (v e r s t e r c k e n) met haar te herinneren aan de vervolgingsdecreten die zij zelf heeft uitgevaardigd (en waarin zij lezen kan) hoe Saulus nu op zijn beurt vervolgd moet worden (v. 709).
709. h o e d a t : H heeft s o d a t , wat een betere zin geeft
710. v e r d u l l e n : het hoofd op hol brengen
711. s t o k e r : aanstoker, ophitser
713. m e e r d e r : groter; v e r u o l g e r : nl. ten nadele van de farizeeën; t u s s c h e n d i t e n P e r s s e n : van hier tot Perzië
716, n o i j t : nodig; r a e t s c h o r e n : beraadslaagden; o m s i j n v e r c l o e c k e n : om hem op listige wijze gevangen te nemen
719. s a l : moet
720. b e w a r e n : bewaken; a e n d e x p l o o t r a k e n : het plan (om Paulus onschadelijk te maken) verwezenlijken.

*

FORTSICH LABEUR
alle haerlieder nootsaken![721.]
Dus moet by de doot smaken eer iet lanck.[722.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Ia, eer hy singt den seluen sanck
Daer *Iesus* me dwanck ons hooge vassalen,[724.]
Als dat sy met haere leeringe tvolck doen dwalen,[725.]
En deur sulcke talen // sou tgroot profijt minderen.

FORTSICH LABEUR
Al souwent beschreyen wyfs en kinderen,[727.]
Wij moeten stoppen alsulcke conduijten.[728.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Nu gaen wy, gaen wy, men sal den raet sluijten.[729.]
Om *Saulum* te muijten // sullen wy haer verstijuen.[730.]

FORTSICH LABEUR
Help! Wat sou by al wonders int leste bedrijuen,
Lieten wij hem dus blijuen // sonder apprehenderen![732.]

YPOCRIJTICH HERTTE
Nu gaen wy, gaen wy[733.]

FORTSICH LABEUR
Sonder cesseren
Ons geestelijcke visiteren soet van eloquentie.[734.]

* 734. gestelijcke.
721. h a e r l i e d e r : nl. van de farizeeën. Saulus weet precies wat voor het succes van de farizeeën noodzakelijk is, dus is hij gevaarlijk als tegenstander
722. e e r i e t l a n c k : zonder dralen
724. d w i n g e n : in het nauw brengen
725. verklaring van s a n c k v. 723
727. s o u w e n t : zouden het; w y f s : vrouwen
728. s t o p p e n : tegengaan; c o n d u i j t e n : gedragingen
729. d e n r a e t s l u i j t e n : de beraadslaging beëindigen
730. m u i j t e n : vangen; h a e r : nl. de geleerden die deelnemen aan de beraadslaging; v e r s t i j u e n : sterken, steunen
732. a p p r e h e n d e r e n : gevangen nemen
733. vv. 733-740 vormen een onregelmatig rondeel, met afwijkingen in vv. 733, 736, 739; c e s s e r e n : ophouden, hier wel: talmen
734. v i s i t e r e n : bezoeken.

*

YPOCRIJTICH HERTTE

Inuisibel moeten wij hun gaen informeren,
Dus cosijntien, gaen wij.

FORTSICH LABEUR

Wel sonder cesseren.

YPOCRIJTICH HERTTE

Wij sullent noch wel, hoop ick, ordonneren[737.]
Dat Saulus sal haest crijgen sijn sententie![738.]
Nu gaen wy, gaenwij,

FORTSICH LABEUR

wel sonder cesseren
Ons geestelijcke visiteren // soet van eloquentie,
Die dagelyck leuen in groote abstinentie.[741.]

Zevende pausa[+]

[+]55[v]

SAULUS

Met de gewoonlycke groete ons meesters ouerleden[742.]
Wil ick gaen groeten groot metten cleenen
Die hier vergadert sijt tot deser steden;[744.]
Grade ende vrede, dat is mijn meenen.
Hy die daer sloech water wt den steenen[746-747.]
Deur *Moysem*, sijnen knecht met een vast betrouwen,
Die wille u synen heyligen geest verleenen
En den genen die aen syn woorden houwen.[749.]
Ouerpeyst de weldaden diemen mocht aenschouwen,
Die by onse vaders bewees midts desen[751.]
Als hij haer themels broot van bouen liet douwen[752-753.]
Op mans en vrouwen, // soo gy meugt lesen.

* 742. In het hs springt het eerste vers van iedere strofe in; er werd evenwel geen regel wit gelaten tussen de strofen.
737. o r d o n n e r e n : bewerkstelligen
738. h a e s t : weldra; s e n t e n t i e : straf
741. a b s t i n e n t i e : onthouding, spottende zinspeling op het vasten van de farizeeën
742. g e w o o n l y c k : gewoon, gebruikelijk
744. t o t d e s e r s t e d e n : op deze plaats
746-747. vgl. Exod. 17:6
749. e n d e n g e n e n : alsook aan degenen
751. m i d t s d e s e n : stoplap
752-753. vgl. Exod. 16:4 vlg.

*

Maer ondanckbaerheyt heeftse tot Godt gewesen,[754.]
Dat sy daer sonder vreese hebben bedreuen.[755.]
Maer deur syn Boot syn wij alle genesen,[756.]
Want hij is den wech, de waerheyt en tleuen.[757.]
Hij is den wech daer die propheten
in hebben gewandelt haerlieder tijt,
Al waren sy veracht, gebannen, gesmeten,[760.]
Gedoot, gebeten om eygen profijt,[761.]
Want *Christus Iesus* ons selue belijt:
'Sy hebben mij veruolgt, onthout dees leere,[763-765.]
Sy sullen u oock veruolgen, dies seker sijt;
De knecht en is niet beter dan de heere'.
Alle die daer soecken Godts hooge eere,
Die sullen sy verdrucken in alle landen
En ter Boot brengen met snellen keere,
Want *Christus* woort brengt haer tot schanden.[769.]
O gij Cristene broeders, vaet dese verstanden:[770.]
Al leggen sy u in banden en brengen in sneuen,[771.]
Betrout u inden Heere, thoot der vaillianden,[772.]
Want hij is den wech, de waerheyt en tleuen.
Hij is de waerbeijt en anders geene;
In synen moat en was noyt bedroch geuonden;
Hy heeft, ons vercoren wt liefden reene -
Treckt dit te beene, // gy dobbele gronden.[777.]

* 754. heestse.

754. h e e f t s e t o t G o d t g e w e s e n : hiermee wordt wel bedoeld: heeft hen aan de gestrengheid Gods overgeleverd. H heeft deze woorden vervangen door: 'heeft haer ter maladicxij (= maledictie) verwesen'.

755. d a t : eigenlijk die, slaat o p o n d a n c k b a e r h e y t v. 754

756. s y n : nl. van Christus

757. vv. 742-804 vormen een referein met als stokregel Joh. 14:6. Zie voor de vorm van dit referein Inleiding V, b.

760. g e s m e t e n : geslagen, gegeseld

761. o m e y g e n p r o f i j t : uit eigenbelang (nl. van degenen die de profeten ter dood brachten). In de tijd der reformatie waren de hervormingsgezinden de mening toegedaan dat zij vooral uit eigenbelang vervolgd werden. Deze opinie werd nog versterkt door het feit, dat verklikkers een gedeelte van de verbeurd verklaarde goederen als beloning ontvingen.

763-765. vgl. Joh. 15:20; d i e s : daarvan

769. h a e r : nl. de geloofsvervolgers

770. v e r s t a n d e n : vermaning, les. Meerv. onder invloed van het rijm.

771. b r e n g e n i n s n e u e n : ter dood brengen, object: *u*

772. v a i l l i a n d e n : moedigen

777. t r e c k t d i t t e b e e n e : knoopt dit in uw oor; g y d o b b e l e g r o n d e n : gij schijnheiligen, gericht tot, de farizeeën, of tot hen die volgens de schrijver als farizeeën handelen.

*

Als een goet herder is by tot ons gesonden
Op dat by syn schaepkens sou comen beurijen;
Wt liefden vierich liet bij hem deurwonden
En heeft ons ontbonden van tdoots partijen.[781.]
Hoe soudick mij anders connen verblijen[782-783.]
Dan int crlujs *Christi* ? Merckt dit bediet:
Al saegdij eenen engel wtden hemel comen gelopen[784-786a.]
En preeckte u anders, en geloouet niet,
Dan dat ick u preke. Alle dwalinge vliet,
Schout afgoderije soo daer staet geschreuen,[787.]
Aenbidt Godt alleene, wat u geschiet,[788.]
Want by is den wech, de waerheijt en tleuen.
Hij is de *Prinse* die de sonden can vergeuen,
Hij is ootmoedich van hertten voorwaer,[791.]
Hij is ons eenige advocaet verheuen
Voort menschelyck geslacht inder eeuwicheijt claer.[793.]
Denckt niet dat ick u preke, hoort noch hier naer,[794-796.]
Om tijtelyck te gecrijgene inde vuijste
En om geeert te sijne vande werelt openbaer.
Maer ick preeck u van Iesum en de gecruyste[797.]
Van ons geleerde hooueirdich, elck als een puijste[798.]
Vol haets, vol nijts, vol giericheden
Hem veruolgende, verstaet dit iuyste;
Nochtans heeft by voor haer gebeden.
Oorlof, Godts vrinden, ick moet scheyden heden.[802.]
T'goddelyck beureden sy u altoos beneuen,[803.]
Want bij is den wech, de waerheijt en tleuen.

Binnen

* 803. 〈t〉 goddelyck.

781. e n h e e f t : onderverstaan: h y = Christus; t d o o t s p a r t i j e n : de partij van de dood, nl. de zonde. Voor de vorm t d o o t s zie aant. bij v. 505.

782-783. vgl. Gal. 6:14; b e d i e t : les, vermaning

784-786a. vgl. Gal. 1:8; d a n : staat bij a n d e r s v. 785

787. s c h o u t : schuwt

788. w a t u g e s c h i e t : wat er u ook moge overkomen

791. Matt. 11:29

793. c l a e r : klaarblijkelijk, eigenlijk stoplap

794-796. vgl; 2 Kor. 11:8-10, Hand. 20:33-34; v. 795: om aardse goederen te verwerven; *tijtelyck*: 't tijdelijk (goed)

797. vgl. 1 Kor. 2:2

798. v a n : door, de door onze hovaardige geleerden gekruisigde; p u i j s t e : ellendeling, die hem als ellendelingen vol haat enz. vervolgden

802. o o r l o f : afscheidsformule waarmee men *stricto sensu* aan de aangesproken persoon de toelating vraagt om heen te gaan

803. b e u r e d e n : hier: vrede. Vgl. ‘Pax Domini sit semper vobiscum’ uit het commune van de Mis.

*

EERSTE DISCIPEL

+

O broeder, wat raet ? Hoe sullen wijt maecken[805.] +56
Met *Paulum*, onsen medebroedere vol goddelijcke secreten ?
Ick duchte hy sal in haeren handen geraecken,[807.]
Want sy syn nijdich op hem gebeten

TWEEDE DISCIPEL

Om dathy was, twelck wy alle weten,
Hier voortijts een groot doctoor in haerder wet.
Maer die gratie Godts en ongemeten[811.]
Heeft hem nu in desen staet geset.[812.]

EERSTE DISCIPEL

Och *Paule*, dies hebbense gespreijt hun net[813,]
Om u te vangene als een misdadere.
Met giericheden syn sy al besmet,[815.]
Out, ionck, en tkint metten vadere.

TWEEDE DISCIPEL

Och Heere, sijt ons nu een beradere[817.]
Hoe dat wij *Saulum* sullen verborgen.[818.]
Men bewaert de poorten hier allegadere;[819.]
Ick duchte by sal in handen comen eer morgen.[820.]

EERSTE DISCIPEL

Tis best dat wy hem een mande besorgen
En dat wy hem wtlaten ouer de mueren,
Want waer by geuangen, sy souwen hem worgen
Oft doen hem een schandelycke doot besueren.[824.]

* 805. Het hs heeft 1 voor *eerste* en 2 voor *tweede discipel*, dat op zijn beurt soms afgekort wordt tot *disc.* of *discip.* - 810, voo[*t*+] 〈r〉 tijts - 816. io[~ +] 〈n〉 ck.

805. H o e s u l l e n w i j t m a e c k e n : wat zullen wij aanvangen
807. h a e r e n : nl. van de farizeeën
811. o n g e m e t e n : grenzeloos
812. d e s e n s t a e t : nl. die van bekeerde tot het ware geloof
813, d i e s : daarom
815. g i e r i c h e d e n : hebzucht
817. b e r a d e r e : raadgever
818. v e r b o r g e n : verbergen, ook behoeden
819. b e w a e r t : bewaakt
820. i n h a n d e n : nl. van zijn vervolgers
824. b e s u e r e n : ondergaan, sterven (in verbinding met doot).

TWEEDS DISCIPEL

Twelck wy alle souden betreuren,
Want noyt geen vieriger en isser gebleken ![826.]
Men hoort hem deere Godts sonder vrees rueren,[827.]
Dus ist noot dat by noch wordde versteken.[828.]

EERSTE DISCIPEL

Och, ick duchte int leste door sijn vierich preken[829.]
Dat. by noch comen sal in haerlieder slot,[830.]
Want int heel lant van *Iudeen* en machmen niet spreken[831-832.]
Van Iesum, den gecruijsten Godt.

TWEEDS DISCIPEL

Mij wondert hoe dat sy dus dwaes sijn en sodt,[833.]
Want doen Iesus gecruijst was en sterf de doot,[834-840.]

EERSTE DISCIPEL

Tfirmament verkeerde.[835.]

TWEEDS DISCIPEL

Menich hertte verschoot,
Veel wonderlycke teeckenen sachmen gebeuren.

EERSTE DISCIPEL

Daerde was beuende.

TWEEDS DISCIPEL

De steenen sachmen scheuren.

EERSTE DISCIPEL

De grauen gingen open.

826. g e e n v i e r i g e r : nl. geen vuriger verkondiger van Christus' leer
827. r u e r e n : gewag maken van, spreken over
828. v e r s t e k e n : verborgen
829. i n t l e s t e : ten langen laatste, hoort niet bij d u c h t e maar bij c o m e n v. 830
830. s l o t : hier fig., macht (wie in iemands slot = burcht is, is in diens macht)
831-832. kan opgevat worden als een zinspeling op het plakkaat van 29 April 1550 dat o.a. de verspreiding van de 'nieu religie', en disputen door leken over de H. Schrift verbood, cfr F. Prims, *Gesh. v. Antwerpen*, XVI, 141-142.
833. d u s : zo
834-840. vgl. Matt. 27:45, 51-52
835. v e r k e e r d e : keerde, veranderde (nl. van licht naar duisternis); v e r s c h o o t : schrok, werd ontsteld.

*

TWEEDS DISCIPEL
De sonne liet haer schijnen.

EERSTE DISCIPEL
Mane, steiren, men sacht al verdwijnen,
Ia, de gordijnen scheurden vanden tempele.

TWEEDS DISCIPEL
En al voor haer tot eenen exempele,[841.]
Maer als de sempele // en waeren sijt niet verstaende.[842.]

Epiloog

EERSTE DISCIPEL
Laet ons tHeeren woort bat sijn gade slaende,[843.]
Want tis smenschen leuen, soo *Mattheus* betoont,[844.]
Welck Woort onser aller misdaet is wtplaende.[845.]
Dus elck toch des anders gebreken verschoont[846.]

TWEEDS DISCIPEL
Ter eeren van Hem diet al heeft geloont,
Soo dat wy met *Saulo* meugen bekeeren,
In wien Godts geest heeft vierich gewoont,
Neerstich synde om Godts woort te vermeeren.[850.]

EERSTE DISCIPEL
Laet ons Godt niet wederstaen, maer altijt eeren,
Als Hy ons roept in onser conscientien,
Maer als *Saulus* bekennen ons sondige seeren,[853.]
Schouwende alle valsche inuentien.[854.]

* 841. discipli.
841. En dit alles als een les, een waarschuwing voor de ongelovigen.
842. s e m p e l e : de simpelen van verstand, de onnozelen
843. L a e t o n s : staat op hen die bij de vertoning van dit spel aanwezig zijn, en niet op de tijdgenoten van Paulus. Dit blijkt duidehjk uit bet perfectum in v. 849; b a t : beter
844. Niet Mattheus heeft dit expliciet geschreven, maar Johannes, cfr Joh. 6:63 (Vulg. 64), 68 (Vulg. 69)
845. W o o r t : hier Christus; w t p l a n e n : uitwissen
846. v e r s c h o n e n : verontschuldigen, vergeven
850. s y n d e : staat bij S a u l o v. 848; v e r m e e r e n : hier: verspreiden
853. s e e r e n : hier wel: kwaal
854. s c h o u w e n d e : schuwende, vluchtende; i n u e n t i e : verzinsel.

TWEEDE DISCIPEL

Eerweerdige heeren hier nu in presentien,[855.]
Heeft ons de sonde verblint midts vyants rade,[856.]
Laet ons met Saulo gaen in penitentien,[857.]
Godts woort ontfangen, en bidden om genade.

EERSTE DISCIPEL

Roepen wy tot *Christo*[859.]

TWEED DISCIPEL

eert wort te spade,
Dat Hy ons versade met synder spijsen.

EERSTE DISCIPEL

+

Heere, wilt ons met *Saulo* gratie bewijsen +56v
Op dat tvijants ingeuen in ons mach worden gedoot.[862.]

TWEEDS DISCIPEL

Want die met u niet vergaert,[863.]

EERSTE DISCIPEL

die verstroyt
Als dwasen benoyt // in alle wegen // nu.[864.]

TWEEDS DISCIPEL

Die met u met en is,[865.]

EERSTE DISCIPEL

die is tegen u.
Sulckx sondich plegen nu, Heere, van ons weirt.[866.]

855. i n p r e s e n t i e n : aanwezig
856. m i d t s v y a n t s r a d e : door de ingeving van de duivel
857. g a e n i n p e n i t e n t i e : berouw verwekken, boete doen
859. e e r t : eer 't; s p a d e : laat
862. t v i j a n t s i n g e u e n : de ingeving, inspiratie van de duivel, d.i. de bekoring. Voor de vorm t v i j a n t s zie aant. bij v. 505.
863. vgl. Matt. 12:30
864. d w a s e n : slaat op die v. 863, maar stemt er niet mee overeen in getal; b e n o y t : in (geestelijke) nood verkerende (doordat zij van de waarheid afgedwaald zijn); in a l l e w e g e n : staat bij v e r s t r o y t v. 863 in alle richtingen; n u : stoplap. Het gehele v. kan beschouwd worden als een stoplap uit rijmdwang
865. vgl. Matt. 12:30
866. s u l c k x s o n d i c h p l e g e n : het bedrijven van dergelijke zonde; w e i r e n : afweren.

*

TWEEDE DISCIPEL
Allen uws woorts veruolgers[867.]

EERSTE DISCIPEL
oft die U onneere begeirt,
Als *Paulus* haeren geest vercleirt // met u lichte,
Op dat uwen naeme[869.]

TWEEDE DISCIPEL
en eere in ons niet en swichte,
Maer dat elck stichte // u woort vruchtbaer groeyende.[870.]

EERSTE DISCIPEL
Tgene dat wy nu, Goublomkens, ons syn moeyende,[871.]
Dats ter eeren Godts en u alien int gemeene.[872.]

TWEEDE DISCIPEL
Nemet wel van ons, dear Godts liefde bloeyende,[873.]

EERSTE DISCIPEL
Tgeen dat wij, Goublomkens, ons nu syn moeyende.

TWEEDE DISCIPEL
Tcompt wt een vierich hertte gloeijende,[875.]
Den sondaer tot berou syns leuens onreene.[876.]

* 870. elok; wo[*o*]rt.
867. U w s w o o r t s : voorwerpsgenitief
869. s w i c h t e n : teioorgaan
870. s t i c h t e n : vestigen, wortel doen schieten (nl. door Christus' leer te beoefenen en te verspreiden)
871. Hetgeen waarvoor wij, leden van de Goudbloem-kamer, ons thans inspannen. T g e n e slaat op de inhoud van v. 870, en wordt tevens nader toegelicht door v. 872. Vv. 871-878 vormen een rondeel met een geringe afwijking in vv. 871, 874, 877.
872. e n u a l l e n : dat., en voor u allen. Men kan het ook opvatten als horende b i j t e r e e r e n , maar dan moet van onderverstaan worden: ter ere van u allen.
873. n e m e t : neem het aan, aanvaard het
875. g l o e i j e n d e : nl. van christelijke liefde
876. t o t b e r o u : onderverstaan: brengende, strekkende; s y n s l e u e n s : over zijn leven.

*

EERSTE DISCIPEL

Tgeen dat wy, Goublomkens, ons nu syn moeyende,
Dats ter eeren Godts en u allen int gemeene.
Beuolen blyft *Iesus* van Nasareenen.[879.]

Finis

lanck 952 *regulen*

* 879. 1. 952 reg.

879. l a n c k 9 5 2 r e g u l e n : de copiïst bedoelt de z.g. schrijfregels, waarvan het aantal natuurlijk niet overeenstemt met dat der versregels, aangezien sommige vv. over twee regels verdeeld werden. Het aantal 952 klopt evenwel niet; ik telde te tweemaal toe 959.

Woordregister

In dit register werden alleen de woorden opgenomen die in dit spel voorkomen en die men niet aantreft in het *Middelnederlandsch Woordenboek* en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, of die in dit spel gebruikt worden met een betekenis, welke in geen van beide woordenboeken vermeld staat. Het leek mij nuttig ook de woorden op te tekenen, waarvan de woordenboeken slechts één vindplaats opgeven. De getallen verwijzen naar de versregels en de aantekening bij die regels. - y zoeke men onder ij, c = k onder k (behalve bij leenwoorden), u = v onder v.

afrijen (syn peirt den hals -) 238
al 226
bedrijuen 126
beyden (wy ons -) 192
beseten syn met 246
besporen 386
blamatie 379
christiaen 211
concluijs 49
corrumperen 228
credaet 364
deurspel 432
erreur 191, 214, 324
fondatie 382
foreeste (shemels -) 621
gebreecken op 444
gecriel 301
gratie 103
hals (syn peirt den - afrijen) 238
hauen 482
hegge 623
honich geyrden 31
idool 204
capproen 434
comen (enen ter noot -) 597
koortsen 184
leuren en lortsen (met -) 185
lortsen (met leuren en -) 185
mager metten vetten
mineren
noot (enen ter - comen) 597
occuperen (wederk. + met) 333
op (gebreecken -) 444
oreeste 351
ouervloedich 335
promool 205
puijtierich
rebelleerder 233

regeren (int - syn) 239
reste 112
stand 253
statie 376
succumberen 225
teneur (enens - singen) 431
turbatie 378
verbolgen 197
verherden 584
verstijuen
vetten (mager metten -) 137
vierich 135
wech (wtden wege syn) 456
wy ons beyden 192